

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kuram / Siyasi Düşünce Tarihi

Ellen Meiksins Wood

eski rejimler ve
modern devletler üstüne
tarihsel bir deneme
**kapitalizmin
arkaik kültürü**

İngilizceden Çeviren
Oya Köymen

Yordam Kitap

3.
BASIM

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Ellen Meiksins Wood

Siyaset bilimi profesörüdür. Başlıca eserleri şunlardır:

- *Mind and Politics: An Approach to the Meaning of Liberal and Socialist Individualism* (1972), University of California Press. [Akıl ve Politika: Liberal ve Sosyalist Bireyciliğin Anlamı Üstüne Bir Yaklaşım.]
- *The Retreat from Class: A New "True" Socialism* (1986), Verso; (Isaac Deutscher Ödülü). [Sınıftan Kaçış, 1. basım: 1992, Akış ve Dönem Yayıncılık; 2. basım: 2006, 3. basım: 2011, Yordam Kitap.]
- *Peasant-Citizen and Slave: The Foundations of Athenian Democracy* (1988), Verso. [Köylü-Vatandaş ve Köle: Atina Demokrasisinin Temelleri.]
- *The Pristine Culture of Capitalism: A Historical Essay on Old Regimes and Modern States* (1991), Verso. [Kapitalizmin Arkaik Kültürü: Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne Tarihsel Bir Deneme (2007), Yordam Kitap.]
- *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism* (1995), Cambridge University Press. [Kapitalizm Demokrasiye Karşı 1. basım: 2003, İletişim Yayınları; 2. basım: 2008, Yordam Kitap.]
- (Neal Wood ile), *A Trumpet of Sedition: Political Theory and the Rise of Capitalism, 1509-1688* (1997), Pluto Press. [İşyan Borusu: Kapitalizmin Yükselişi ve Siyasal Teori 1509-1688, (2008) Epos Yayınları.]
- *The Origin of Capitalism* (1999), Monthly Review Press; (Üstün Akademik Başarı Ödülü). [Kapitalizmin Kökeni (2003), Epos Yayınları.]
- *The Empire of Capital* (2003), Leftword Books. [Sermaye İmparatorluğu (2006), Epos Yayınları.]
- *Citizens to Lords, A Social History of Western Political Thought From Antiquity to the Middle Ages* (2008), Verso. [Yurttaşlardan Lordlara: Eskiçağlardan Ortaçağlara Batı siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi (2009), Yordam Kitap]

Oya Köymen

Prof. Dr. Köymen'in uzmanlık alanı iktisat tarihi ve tarım ekonomisidir.

Yayınlanmış Eserleri: *Keban Köylerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Yeniden Yerleşim Sorunları* (1976), *Türkiye Tarımında İşletmeler Arası Farklılaşma* (M. Çınar ile 1979), *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi: 1923-1938* (1981), *Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya* (1. ve 2. basım: 2007), *Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler, Patronlar* (2008).

Köymen, *Kapitalizmin Arkaik Kültürü*'nün yanı sıra Wood'un eserlerinden *Yurttaşlardan Lordlara*'nın çevirmeni, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*'nın ise editörüdür.

KAPİTALİZMİN ARKAİK KÜLTÜRÜ

Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne
Tarihsel Bir Deneme

Ellen Meiksins Wood

İngilizceden Çeviren:
Oya Köymen

Yordam Kitap: 29 ♦ **Kapitalizmin Arkaik Kültürü** ♦ Ellen Meiksins Wood

ISBN 978-9944-122-19-1 • *İngilizceden  eviren:* Oya K y men

Düzeltme: Nurten Tu  • *Kapak ve İ  Tasarım:* Savaş  eki 

Sayfa Düzeni: Gönül G ner • *Birinci Basım:* Ağustos 2007

İkinci Basım: Ocak 2012 • *Yayın Yönetmeni:* Hayri Erdoğan

  Ellen Meiksins Wood, 1991;   Yordam Kitap, 2007

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd.  ti. (Sertifika No: 10829)

 atal e me Sokağı No: 19 Kat: 3  a alo lu 34110 İstanbul

T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09

W: www.yordamkitap.com E: info@yordamkitap.com

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 12027)

Baha İ  Merkezi

Haramidere - İstanbul

Tel: 0212 412 17 77

siyasi
düşünce
tarihi

KAPİTALİZMİN ARKAİK KÜLTÜRÜ

Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne
Tarihsel Bir Deneme

Yazarın Türkçe basıma önsözüyle

Britanyalı Marksist tarihçilere

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
TÜRKÇE BASIM İÇİN ÖNSÖZ	13
İNGİLTERE, KAPİTALİZM VE BURJUVA PARADİGMASI	17
Burjuva Paradigması	
Marksizm ve Burjuva Paradigması	
İngilizlerin Özgüllüğü ve Britanya'nın Gerilemesi	
MODERN DEVLET	41
Mutlakiyet ve Modern Devlet	
Devlet Düşüncesi	
İngiliz Devletin Özellikleri	
Devlet ve Millet	
"Ukania Ulus Devleti"	
Genel İrade Olarak Britanya Monarşisi: Ulus mu, Sınıf mı?	
Burjuva Devrimi ve Baştan Aşağı Modern Devlet mi?	
OLMAYAN EGEMENLİK DÜŞÜNCESİ	67
Yasamanın Egemenliği ve İngiliz Örfi Hukuku	
Örfi Hukuka Karşı Roma Hukuku: Akılcılık ve Mülkiyet	
Thomas Hobbes ve Mutlakliyetin Savunusu	
HALK EGEMENLİĞİ, DEMOKRASİ VE DEVRİM	87
Halk Egemenliği	
"Aynı Seviyeye Gelme" Tehlikesi	
Cumhuriyetçilik mi, Meşrutiyetçilik mi?	
Devrim ve Gelenek	
KAPİTALİST KÜLTÜRÜN BİLEŞENLERİ	113
Dil Ekonomisi	
İngiliz Sosyal Düşüncesinde "Olmayan Merkez"	

Sosyal Teori ve Mutlakliyetin Mirası
Sosyal Bütünlükler ve Felsefi Tarih
Sosyal Dünyanın Parçalanması

ULUSAL EKONOMİ 129

Klasik Ticari Çıkar ya da Yeni Bir Ticari Sistem mi?
Tamamlanmamış Sanayileşme mi?
Devlet ve Sanayi
Londra: Kapitalist Ekonominin Kalbi
Şehircilik ve Kırsalcılık
Toprak ve Ticaret

BÜYÜK DÖNÜŞÜMÜN OLMADIĞI I. MODEL:

ESKİ REJİM OLARAK İNGİLTERE 155

Toplumsal Değişimin Olmadığı Model
J. C. D. Clark: İngiltere Eski Rejim mi?
Bir Eski Rejim Eski bir Rejimidir ve Eski Rejimidir
Parlamento ve Kraliyet
Teolojik Üslup
Patriarkalizm
Locke'çu Bir Anlaşma mı?

BÜYÜK DÖNÜŞÜMÜN OLMADIĞI II. MODEL:

KAPİTALİZMİN YILLARCA SÜRDÜĞÜ İNGİLTERE 191

Yıllarca Süren Kapitalizm mi?
İngiliz Bireyciliği ve Örfi Hukuk
Feodalizmden Kapitalizme
Bir Büyük Dönüşüm Var mıydı?

SONUÇ: KAPİTALİZM VE İLERLEMENİN BELİRSİZLİĞİ 213

Kapitalizm ve Üretim
Kapitalizm ve Modern Devlet
Kapitalizm ve Demokrasi

DİZİN 233

ÖNSÖZ

Bu denemeyi yazarken değişik aşamalarında yararlı öneriler ve eleştirilerde bulunan Robert Brenner, Karen Orren, Peter Meiksins, John Seville ve Neal Wood’a teşekkür borçluyum. Perry Anderson’a daha önceki çalışmalarımda değerli görüşlerini esirgemediği için sık sık şükranlarımı iletimiştim. Ama bu kez minnet duygum daha farklı. Çoğu kez Antik Yunan’da kölelik konusundan “burjuva devrimi”ne kadar şu ya da bu tarihsel ve teorik sorun hakkında görüş ayrılığımız olmuştuk. Tartışma üslubumu da hesaba katarak şunu belirtmeliyim ki, en çok karşı olduğu konularda bile tezlerimi güçlendirmek için cömertçe yardım etmiştir. Bu denemede, yazıları temel başvuru kaynaklarım arasında ve ben onunla tartışmaya giriyorum. Dolayısıyla sadece geçmiş tartışmalarımız ve anlaşmazlıklarımız sırasındaki katkıları için değil, beni kışkırtan ve esinlendiren kaynaklar olan eserleri için de ona teşekkür borçluyum.

Bu kitabın başlığına ilişkin de birkaç söz söylemek isterim. Başlıktaki “deneme” sözcüğünün hem hacimce küçük, hem de içerik olarak dar kapsamlı çalışmaları akla getirdiğini ısrarla iddia eden bütün iyi niyetlilere karşı bu sözcükte direniyorum. Amacım “deneme”nin farklı bir yönünden, araştırıcı amacından yararlanmak, standart akademik çalışmalara göre daha özgür ifade biçimleri kullanabilmektir.

Bu kitap Britanyalı Marksist tarihçilere ithaf edilmiştir; özellikle de seçkin bilginlerden oluşan Britanya Komünist Partisi Tarihçiler Grubu'na. Bu denemenin onların geleneklerine göre kaleme alınmış tarihsel bir çalışma olduğu iddiasında değilim. Her şeyden önce siyasi düşünceler tarihçisi olarak temel kaynaklarım Batı'nın siyasi ve toplumsal teorilerinin metinleridir; tarihsel olgular için ikincil kaynaklara dayandım ki, pek çok tarihçi bunları kuşkuyla karşılayabilir. Ama sentez ve yorumlarımla yeni ve ilginç şeyler söylediyimi umarım. Tabii Christopher Hill, E. P. Thompson ve başkalarının tarihsel yorumlarıma mutlaka katılacaklarını da iddia edemem. Bu çalışma Britanyalı Marksist tarihçilerin, tarihsel belgelere ya da arşiv araştırmalarına dayanan yöntemini kullanarak ortaya çıkmış bir deneme olmamakla birlikte, onların çalışmalarından ilham aldım; zengin ve yararlı çalışmaları için onlara minnettarım.

Son olarak da her zamanki yetkinlikleri, çalışkanlıkları ve sabırları nedeniyle Verso çalışanlarına teşekkür ederim.

TÜRKÇE BASIM İÇİN ÖNSÖZ

2003 yılında Avrupa Birliği, Türkiye'nin siyasi yaşamında, askeriye'nin etkisinden yakınınca, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, Türk Silahları Kuvvetleri'nin (TSK) Türkiye'nin modernleşme sürecinin önderliğini yaptığı, cevabını basın yansıttı. Sadece dört yıl sonra, ordu ile Erdoğan'ın hükümeti acı biçimde karşı karşıya geldi. TSK, Türkiye'nin modernleştirici gücü olarak tarihsel Kemalist rolünü hatırlattı; hatta, cumhurbaşkanlığı için Erdoğan'ın adayı Abdullah Gül olunca, ülkenin modern laikliğinin ihlal edildiğini öne sürerek, hükümete karşı darbe tehdidinde bile bulundu. İktidar partisinin cevabı, Avrupa'daki destekçilerince yankılandı; İslam ilkelerine bütün bağlılığına rağmen, Erdoğan iktidarının, geriye dönük otoriter Kemalist devletçiliğe karşı, demokrasi ve iktisadi reformlar açısından modernleştirici bir güç olduğu öne sürüldü.

Belki de dünyada Türkiye gibi, modernite kavramının geçmişte ve şimdi bu kadar canlı olarak tartışıldığı ve acil bir mesele olarak gündemde olduğu başka ülke yoktur. Modernite tanımları, siyasal tartışmaların tam da merkezinde yer almaktadır. Gerçekten “modern” olmak ne demektir ve modernitenin taşıyıcıları kimlerdir? Modernite her şeyden önce “rasyonalizm”, laik değerler, siyasal demokrasi ya da kapitalizmle mi ilgili? Türkiye örneği, başka ülkelerden daha canlı biçimde, moderniteyi nasıl tanımladığımıza bağlı olarak, ne

kadar çok şeyin kazanılmasının ya da kaybedilebilmesinin söz konusu olduğunu gösteriyor. Erdoğan'ın peşinden gidenler bakımından, İslama sadakat olsun ya da olmasın, modernleşme programının can alıcı noktasında kapitalizm vardır; buna göre, piyasaların “özgürlüğü” ve iktisadi “reformu”yla –örneğin, toplumsal yaşamın giderek artan biçimde sermaye birikimi ve azami kâr ilkesine tabi kılınması– özdeşleştirilmeyen hiçbir demokrasi tanımı kabul edilemez. TSK ve diğer Kemalistler için ise, modernite, otoriter asker zihniyetiyle tamamen uyumludur; yeter ki, laik güç üstünlüğünü korusun; ve bu tutum kesinlikle kapitalizmle ters düşmez.

Bu modernlik tanımları açık biçimde ideolojik olarak kullanılmaktadır. Bunlar tarihi gerçekler hakkında az şey söylerken, aslında farklı siyasi programları ve önyargıları yansıtır. Türkiye’de ve başka yerlerde solun, modernitenin tarihsel olarak yanıltıcı tanımlarına karşı bağışıklığı olduğu söylenemez; tabii bu da siyasi alanı anlaşılması zor bir hale getirmektedir.

Türkiye’nin durumunun, tartışmayı ayrıca karmaşıktırdığını belirtmeye bile gerek yok; çünkü pek çok şeyin arasında, çok hassas birçok sorun tartışılmak zorunda: “Modernleşme” ile “Batılılaşma”nın ilişkisi, Türkiye’nin Avrupa’yla ve “Batı”yla ilişkisi ve şimdi de her zamankinden çok, İslam ile “modern” laiklik gerginliği. Bütün bu özgül karmaşıklıklar bir yana, modernite kavramı, Batılı diyarlarda da yeterince sorunlu bir kavram oldu. Bu kitapta açıklamaya çalıştığım gibi, modernite fikri her zaman büyük kafa karışıklığına yol açmış; bunun uzantıları sadece tarihi anlamamızı değil, aynı zamanda hem Sağ, hem de Sol’un siyasi projelerini de etkilemiştir.

Batılı modernite kavramları tipik biçimde, değişik ve farklı tarihsel gelişmeleri bir araya toplamaktadır: Rasyonalizmin yükselişi (kültürel, siyasal ve iktisadi), sekülerizm, kapitalizm ve demokrasi. Özellikle de, kapitalizm ilerleme-

nin doğal ve kaçınılmaz kaderi olarak sunulmakta; modernin özünün, demokrasi gibi diğer güzel “modern” şeylerden ayrılmayacağı öne sürülmektedir. Bu bir araya toplamalara ilişkin olarak, bir Batı tarihsel gelişim modeline dayanılarak, “burjuvazi” ile “kapitalist”in özdeşleştirilmesi klasik bir örnektir; buna kitabımda “burjuva paradigması” dedim; bu, kapitalizmin, kentleşmenin, ticarileşmenin ve ticaret artışının doğal bir sonucu olduğunu iddia etmektedir. Burjuva paradigmasıyla bağlantılı olarak da, eski ya da geleneksel ile “modern”i ayırmak için bazı tanıdık ikiliklere başvurulur: Kırsal/kentsel, tarım ve ticaret/sanayi, statü/kontrat, batıl inanç (büyü veya din)/akıl yürütme, aristokrasi/burjuvazi, feodalizm/kapitalizm. Tabii bu anlatımlarda, kentli ya da burjuvazi –tanım gereği kentli demek– ilerlemenin temel taşıyıcısı oluyor; amacını ister burjuva devrimiyle, isterse daha az fırtınalı yollarla gerçekleştirsın.

“Rasyonel” kapitalist üretim örgütlenmesiyle, cehalet ve batıl inançların yerine akıllı yükselten tarihsel Aydınlanma sürecini aynı kefeye koymak, sadece muhafazakâr ideolojilere özgü bir durum değil; Marksistler bile, sosyalizmin önkoşulu olduğunu ister kabul etsinler, ister etmesinler, başarılı bir “burjuva devrimi”nin, siyasal ve iktisadi modernitenin yükselişinde çok önemli bir ân olduğu görüşündedir. Gerçekten de bu tarihsel model, *Komünist Manifesto*’da, hiçbir yerde olmadığı kadar çok, öne çıkar.

Kitabımdaki savlarımla bu modernite kavramlarını sorguluyorum; çünkü bunlar yalnızca tarihi çarpıtmakla kalmıyor, aynı zamanda çok ciddi siyasal sonuçlar doğuruyor. Bir araya boca edilen değişik tarihsel süreçlerle birlikte harmanlanan modernite kavramlarını çözmeye çalıştım. Moderniteyle ilişkilendirdiğimiz pek çok şeyin, kapitalizmle ilgisi bulunmadığını göstermeye gayret ettim. Örneğin, “burjuva”nın tarihsel olarak “kapitalist”le özdeş olmadığını, insanlığın “gelişmesi”

için yükselen Aydınlanma düşüncesine yol açan tarihsel güçlerin, sonsuz sermaye birikimi ve azami kâr peşindeki kapitalist mantıktaki “gelişme”yle, zorunlu olarak aynı olmadığını üstünde durdum. Moderniteyi, kapitalizmle özdeşleştirme- nin, kapitalizmi doğallaştırma, onun özgüllüğünü gizleme ya da kavramsal olarak tamamen ortadan kaldırılmasına yol açan etkileri olduğunu öne sürdüm. Bu yaklaşım, demokrasiyi kapitalizmle ve özgürlüğü piyasalarla özdeşleştiren, insanlığın ilerlemesini, kapitalizmin zaferine indirgeyenlerin ekmeğine yağ sürüyor.

Geleneksel modernite kavramlarının, özellikle dönüştürmek ve aşmak amacıyla kapitalizmi anlamak isteyen sosyalleri etkisizleştirdiğini öne sürüyorum. Kavramlardaki kafa karışıklığı ortamında “post-modernizm”, “Aydınlanma projesinin” reddedilmesine davetiye çıkarmaktadır; ve bu post-modern düşünce, hepimizden Aydınlanma’nın özgürlük görüşünde ne kadar iyi şey varsa, hepsini feda etmemizi isterken, değil kapitalizme karşı çıkmak, onu anlama ihtimalimizin bile olmadığını öne sürüyor. En kötü ihtimalle, kapitalizmin ideolojik terimleriyle bizi, onu kabul etme tuzağına düşürüyorlar. Umudum, genellikle modernite kavramı içinde bir araya getirilen tarihsel süreçler düğümünün parçalara ayrıldığı bu kitabın, en azından kapitalizmin doğasının anlaşılmasına ve buna karşı yürütölen mücadelelerin haritasının çizilmesine, küçük bir katkıda bulunmasıdır.

Ellen Meiksins Wood

Ağustus 2007

İNGİLTERE, KAPİTALİZM VE BURJUVA PARADİGMASI

Kapitalist sistem İngiltere’de doğdu. Erken modern dönemde kapitalizm, iyi gelişmiş ve bütünleşmiş bir iç pazarı olan, tarım ve sanayi sektörlerinin birbirini karşılıklı güçlendirdiği yerli, ulusal bir ekonomi olarak yalnızca İngiltere’de ortaya çıktı.¹ Bundan sonra diğer kapitalist ekonomiler İngiltere’yle ilişkili olarak ve yeni bir sistemin mantığının zorlamasıyla gelişti. O zamana kadar görülmedik biçimdeki iktisadi rekabet baskısı, üretim güçlerinin sürekli iyileştirilmesini gerektirdi. Uluslararası piyasalarda ve ulus devletler sisteminde, üretkenliğin artırılması sadece iktisadi değil, jeopolitik ve askeri avantaj da sağlıyordu.

Her ne kadar İngiltere’de dünyanın ilk kapitalist sistemi kurulduysa da Batı kültürü, İngiliz deneyimine uymayan başka bir kapitalizm imajını egemen kıldı. Buna göre, *gerçek* kapitalizm aslında kentsel bir olgudur ve *gerçek* kapitalistin kökeni tüccar yani *burjuvadır*. Ama İngiltere’de kapitalist ekonominin kaynağı büyük toprak sahibi aristokrasinin egemen olduğu kırsal bölgelerdi. Bu modelin bazı yorumlarına göre, pre-modern devlet yapısı ve çağdışı egemen ideolojilerin eşliğinde, kusurlu, olgunlaşmamış, yeterince modern olma-

yan, bir tür “çizgi dışı kapitalizm” ortaya çıkmıştı. İngiltere ilk *sanayi* kapitalizmi olabilirdi ama, buraya çok dolambaçlı yoldan neredeyse yanlışlıkla gelmişti. Yasal sistemi zayıf ve sağlam temellere oturmuyordu. Diğer Avrupa kapitalizmleri geç bir başlangıçtan sonra burjuvazinin öncülüğünde, uygun “rasyonel” bir devlet düzeniyle çok daha sağlıklı koşullarda, daha olgun, daha mükemmel kuruldu ve bütünüyle modernleşerek doğru yolda ilerlediler.

Bu modelin ima ettiği şey, kapitalist gelişmenin *doğal* bir rotasının olduğu ve bunun gerçek *tarihsel* süreçlerin sonucunda kurulan dünyanın ilk kapitalist sistemiyle pek bir alakasının bulunmadığıdır. Kapitalizmin gelişmesi zaten kaçınılmazdı ama bu ilk kez yanlış zamanda ve yerde ortaya çıktı. Böylesi bir yaklaşımın kısırdöngüsel akıl yürütmeyi teşvik ettiğini görmek güç değil. Örneğin buna göre, Britanya ekonomisi burjuva modele göre gelişmediği için zayıflıklarının ve başarısızlıklarının nedenleri, olağandışı gelişme yoluna bağlanabiliyor.

Ama bu çok tartışma götürür sava karşı şu basit olguyu hatırlatalım: Başlıca rakiplerine kendi iktisadi ve jeopolitik baskılarını dayatan bir kapitalist ekonomi, *hiçbir yerde ve hiçbir zaman* İngiliz kapitalizminden önce kurulmadı ve daha “modern”, daha “burjuva” bir toplumun yolu açılmadı. Acaba tarih dışı biçimde tanımlanan modern kapitalizmin özellikleri, tam tersine onun yokluğunun belirtileri miydi? Bu özelliklerin yokluğu, kapitalizmin var olduğuna işaret ediyor olabilir miydi? Ve bunlar kapitalizmin doğasına ilişkin neler ifade edebilir? Diğer şeylerin yanı sıra, acaba Britanya ekonomisinin zaafı, kapitalizmin gelişimini tamamlamadığı ya da olağandışı yollardan geliştiğini göstermekten çok, tam da kapitalist sistemin çelişkilerinin göstergeleri olmasın?

Burjuva Paradigması

Batı kültüründeki bir tarihsel paradigma o kadar yaygın ve yerleşmiştir ki, neredeyse bütün tarihsel tartışmaların çerçevesini belirler. Hangi tarafta olurlarsa olsunlar, tartışmacılar genellikle bunun bilinçli olarak farkında değildir. Örneğin, İngiliz tarihinin bir sapma olduğu ya da gelişmesini tamamlamadığı teorisi, İngiltere modelinin belirli standart bir tarihsel gelişime göre ölçülebileceğini açıkça varsayar. İngiliz tarihine “sosyal değişim” modellerinin uygulanabileceğini reddeden ya da Fransız Devrimi’nin toplumsal yorumunun mümkün olmadığını öne süren “revizyonist” tarihçiler bile (ileride bu konu açılacak) nelerin “toplumsal değişim”i tanımlayabileceğini, sözü edilen egemen paradigmaya göre yaparlar.

Toplumsal ilerleme ve moderniteye geçişe ilişkin öylesine köklü belirli bir anlayış vardır ki, tarihsel olgular bu kavrayışı desteklemeyince, tarihsel süreci topyekûn inkâr etmekten başka bir seçenek kalmamaktadır. Bu durum, yeni-muhafazakârlığın yükselişi ya da kapitalizmin nihai zaferini kutlayan yeni moda ideolojik akımlar için özellikle geçerlidir. Örneğin, “revizyonist” akımlar için bu tercih edilen bir kaçış yoludur. İngiliz ve Fransız tarihi, özellikle de 17. yüzyıl İngiltere ve Fransız Devrimi yorumlarında, sözü edilen akımların egemen konumu görülür. Eğer tarihsel kanıtlar geleneksel ilerleme paradigmasını desteklemiyorsa (hele de liberalizmin ya da Marksizmin reddinin ideolojik olarak çok moda olduğu durumda, bu paradigma bunlarla ilişkilendiriliyorsa) o zaman tarih, tarihsel süreç olarak görülmekten çok, hiçbir yapısal bütünlüğü olmayan bir dizi raslantısal olaylar zincirine indirgenir.

O zaman egemen ilerleme paradigması ve tarihsel değişim nedir? Bu bazı basit karşıtlıklar üzerinden açıklanabilir: Kentsel/kırsal, tarım/ticaret ve sanayi, toplumsal/bireysel,

akıldışı (büyü, önyargı hatta din)/akıl, statü/sözleşme, baskı/ özgürlük ve her şeyden önce de aristokrasi/burjuvazi. Şu ya da bu biçimde, eski ile modern kutupları arasındaki hareketin yönünün insanın bilgisinin, aklının ya da özellikle teknolojinin ileriye doğru geliştiği kabul edilir. Ama bu gelişmeler, yükselen ve düşüşte olan sınıflar; bilginin, yeniliklerin ve ilerlemenin, sonunda da kapitalizm ve liberal demokrasinin taşıyıcısı muzaffer burjuvazinin çerçevesinde biçimlenir. Bu paradigmanın ilginç yanı, dikkate değer gerçekleri barındırmakla birlikte, tarihsel gelişim örnekleriyle uyuşmamasıdır. İngiltere’de kapitalizm vardı ama, bunu burjuvazi gerçekleştirmede. Fransa’da aşağı yukarı muzaffer bir burjuvazi vardı ama, onun programının kapitalizmle ilgisi yoktu. Hiçbir yerde kapitalizm (gücünü yitiren) aristokrasi ile (yükselen) burjuvazi arasındaki mücadelenin basit bir sonucu olarak ortaya çıkmadı. Hiçbir yerde kapitalizm, kentsel dinamizm ile kırsal ahmaklığın ölümcül mücadelesinin doğal sonucu değildi. Bu model, Fransız devrimci deneyimine ve İngiliz kapitalizmine, geçmiş olaylara bakarak sonradan yapılan bileşik bir resimdi. Devrim sonrası Fransız tarihçileri (ve Alman filozofları), Fransız Devrimi’ne ilişkin olarak burjuvaziyi, ilerlemenin tarihsel ajanı konumuna yükseltmişlerdir. Kendi kendini kutlayan burjuva ideolojisi prizmasından yalnızca sınıflar arası ilişkiler değil, kent-kır, tarım-ticaret ve ilgili pek çok ikilik yeni bir anlam kazanmıştır.

Geriye dönük bu ideolojik zorlama öncesinde, İngiltere’de kapitalizmin evrimi, o dönemin gözlemcilerince burjuva paradigmasının kullandığı terimlerle algılanmıyordu. İngiliz tarım kapitalizminin dinamizmi, toprak sahiplerinin aktif olarak ticaretle uğraşması, burjuvazi ile aristokrasi arasında açık bir mücadelenin olmaması, bütün bunlar oldukça değişik bir tarihsel modele işaret ediyordu. Örneğin, John Locke ve pek çok tipik burjuva felsefeci olaylara başka bir gözle bakı-

yordu. Eski ile yeninin farklılığının ölçütünü, bununla ilgili karşıtlığı, aristokrasi ile burjuvazi arasındaki sınıf farklılığında ya da kentin-kırsal, tarımın-ticaretle karşı karşıya gelişinde değil, bilginin ilerleyişinde görüyordu. Locke'un mülkiyeti ele alışındaki farklılık ise, üretken ile üretken olmayan, pasif rantçı mülkiyet ile tarımsal "verimliliği" artıran mülkiyet arasındaki farkı ortaya koymasıdır.² Bu ölçütler benzer biçimde, toprak sahibine, kentliye, aristokrata ve burjuvaya da uygulanabilirdi. Eski zamanlardaki gibi kentli ya da kırsal kesimlerde pasif biçimde mal ve gelir edinenler olabileceği gibi, ilerlemenin öncülüğünü yapan üretken, "verimliliği" artıran mülk sahipleri de olabilirdi.

18. yüzyılın sonuna gelindiğindeki ilerleme anlayışına göre, "ticari toplum" insan gelişiminin en yüksek aşamasını temsil ediyordu; geleneksel toprak sahipliği ile değişik (belki de aynı zamanda zorunlu) ahlaki nitelikleri olan ticaret arasında bir ayırım yapma eğilimi ortaya çıkmıştı. "Ticari toplum"un ilerlemeyle ilişkilendirilmesi, örneğin David Hume'un *History* kitabında ya da ekonomi politikte benimsenen bir varsayımdır. Ama, burada bile konu durağan tarım ile dinamik ticaret ya da tarımsal aristokrasi ile kentli burjuvazi çatışması biçiminde ele alınmaz. Tabii ki, yükselen ve düşüşte olan sınıflar vardı; Hume'a göre, servetlerini israf eden "eski baronlara" karşıt olarak tarımda yükselen dinamik orta sınıf "topraklarını kâr amacıyla en iyi biçimde kullanmaya çalışıyordu" ve böylece kent sayısı artıyor; servet ve güç "orta sınıfların" elinde toplanıyordu.³

Adam Smith de İngiliz tarımının üretkenliğini veri olarak alır ve bu varsayıma göre iktisadi büyümeyi açıklamaya girişir.⁴ Gelişmeyi, kentlerdeki imalat sanayisi ile tarım arasındaki işbölümüne bağlar; uzmanlaşma ticaret ve üretkenlik artışını teşvik eder. Ama eğer ticaret gelişmenin motoruysa ve kent ile kırsal kesimin bağı kritik önemdeyse, bu gelişmenin

itici gücü, sadece kent değildir; bunun kentliliğe özgü olduğu iddia edilemez ya da parazit toprak sahibi sınıflara karşı burjuvazi gibi birkaç ilkeyle açıklanamaz. Hume gibi Smith de İngiliz tarım kapitalizmi modelini varsayar ki bu, burjuva paradigmasının kullandığı terimlerin birbiriyle çelişmesi anlamına gelir.

Fransa'daki fizyokrat iktisadi düşünce okulu da tarımı, zenginliğin ve gelişmenin kaynağı olarak tanımlar; verimli İngiliz tarımını kendisine model olarak alır.⁵ Ama bütün bunların izi, Fransız Devrimi'yle silinecektir. Fransız ortamı, İngiltere'den oldukça farklıydı; tarım kapitalizmi var olmadığı gibi, tarım çöküş içindeydi ve burjuvazi ile aristokrasi arasında daha çatışmalı ilişkiler vardı. Ama burada bile devrimin başındaki olgular, ileride kurulacak olan modele uymuyordu. Bileşik paradigmada olduğu gibi burjuvaziyle kapitalizmin ilişkilendirilmesi, neredeyse burjuvaziyle kapitalizmin özdeşleştirilmesi, Fransa'nın gerçeklerinden çok, Fransız liberallerinin İngiliz tipi ilerlemeye özlemlerini yansıtır.⁶ Devrimci burjuvazi büyük ölçüde serbest meslek sahiplerinden, devlette mevki sahibi olanlardan, hatta klasik tip tüccarlardan oluşuyordu; rantiyelerin de burjuva idealleri vardı. Ama İngiliz iktisadi gelişiminin ve erken parlamenter hükümetlerin ışığında geriye dönüp bakınca, Fransız burjuvazisinin aristokratik ayrıcalıklara karşı verdiği örnek ve etkili mücadele, iktisadi durgunluğa ve siyasi dışlamalara karşı verilen her mücadele için geçerliymiş gibi algılandı.

Devrim sonrası ideolojinin güçlü merceğinden, İngiltere tarihi bile yükselen burjuvaziyle renklendirildi; tabii Hume'un yükselen orta sınıflarıyla ya da girişimci çiftçileriyle ilgili bazı ayarlamalar yapılarak, bunların burjuvaziyle kaynaştırılmasına çalışıldı. Muhtemelen ilk kez Thierry ve Guizot gibi Fransız tarihçileri, İngiliz İç Savaşı'nı, gerici feodal aristokrasiye karşı modern, ilerici burjuvazinin verdiği

bir sınıf savaşı olarak görüp, “burjuva devrimi” olarak değerlendirdiler. Fransızların devrimci toplumsal değişim modeli, İngilizlerin sanayide gelişmesinin de “devrim” olarak nitelendirilmesine yol açtı. Oysa, bugünden baktığımızda egemen paradigmaya göre, bu devrim sanki tarihsel, toplumsal ilişkilerin dışında, “sanayileşme” denen özerk teknik gelişmelerin ve kişisel olmayan teknolojinin evrimiyle ortaya çıkmış bir tür doğal süreçti. En sonunda da bu bileşik paradigma bütün Avrupa için geçerli bir modele dönüştü; eşitsiz gelişmeler olsa da, Avrupa ve nihayet bütün dünya için tek bir gelişme şablonu konumuna geldi.

Bu ideolojik oluşumun çelişkili sonucu, *kapitalizmin* belirli tarihsel, toplumsal özgülüğünün, kendine mahsus devrim yasalarının görüş alanından silinmesi oldu. “Kapitalist”i, “burjuva” ile eşanlamlı kullanmak, kapitalizmin özgülüğünü, örneğin, Locke’un İngiliz tarımına odaklanan yazılarına göre daha görünmez kıldı. Tarımı “geliştirenler” Locke’un kavramsal çerçevesini oluşturuyordu. Bu bakımdan o, toprağın verimli ya da verimsiz kullanımı arasındaki farkın üstünde durmuş, çok eskiden beri var olan ucuz alıp, pahalı satmaya dayanan ticaret ve ticari kârlarla fazla uğraşmamış; “geliştirme”den kaynaklanan *verimliliğin* sonucu elde edilen servetle ilgilendiği için, kapitalizmi klasik “burjuva” etkinliklerine ya da basitçe kentlerin ve ticaretin gelişimine bağlayanlara göre, kapitalizmin ayırt edici sistemsel mantığına çok daha yakınlaşmıştır. Locke’un tanımladığı mülkiyet ilişkileri sistemi, eski çağlardan beri var olan ticari faaliyetlerin bir uzantısı değildi; en iyi bildiği Güney İngiltere’nin canlı tarımsal bölgelerini örnek almıştı. Buralarda bütünüyle yeni, kendi kendini besleyen, rekabetin zorlamasıyla işgücü verimliliğinin artırılması sonucu ortaya çıkan büyüme ve sermaye birikimi söz konusuydu.

Sözü edilen yeni düzen, klasik çağdaki tüccarın ticari faaliyetlerinden ya da ortaçağ kentlilerinin yaptıklarından

çıkarsanamaz. Buna rağmen, “kapitalizmi” “burjuvazi” ile tanımlamak, kapitalizmin kendine özgü etkinliğini, motivasyonunu ve zorunluluklarını, eskimeyen toplumsal biçimlerin basit bir uzantısı olarak görme eğilimini doğurdu. Böylece kapitalizm sadece daha çok ticaret, piyasalar, kentler ve hepsinden önemlisi yükselen “orta sınıf” olarak ele alındı.

Kapitalizmin tarihin içinde gidilebildiği kadar geriye gidilerek, en azından örtülü biçimde hep var olduğu düşüncesi, bu eğilimin bir diğer önemli sonucu olmuştur; yeter ki, doğal gelişiminin önündeki engeller kaldırılsın. Buna göre, kapitalizm yeni, tarihsel, özgül *zorunlukları* içeren bir sistem değil, sadece epey ertelenmiş *fırsatları*dı. Bu fırsatların taşıyıcıları –tüccar, kentli, burjuvazi– kentler ve piyasalarla birlikte hep vardı; ama, ayrıcalıklı aristokrasi ve ortak mülkiyetin sınırlamaları, onların önündeki engellerdi. Çok güçlü olan bu engellerin kaldırılması şiddetli mücadeleleri gerektirebiliyordu ve açıklama olarak yeni bir toplumsal gücün ortaya çıkışı değil, engellerin kaldırılışı öne sürülüyordu.

Aynı eğilim, kapitalizmin evriminin, bireyciliğin, özgürlüğün ve orta sınıfların yükselişiyle açıklanmasında yardımcı oluyordu. Tabii bu tür açıklamalar, kapitalizmi doğal düzenin bir parçası olarak görmek isteyenlerin kafasına uygundu. Kapitalizmin ya da “ticari toplum”un her zaman var olduğu gibi, ilerlemenin de son durağı olduğunu itiraz edilemez bir olgu diye kabul edenler, kapitalizmi evrensel ve tarih ötesi olarak ele almakta. İlerleme kavramının, kapitalizmin evrimindeki tarihselliği kabul edilir ama, kapitalizmin özgüllüğü ve geçiciliği reddedilir.

Marksizm ve Burjuva Paradigması

Bu paradigmanın kurulmasında Marksizmin konumu oldukça belirsiz. Marksist öğretide “burjuva devrimi”nin çok önemli bir yeri var; hatta basmakalıp akıl yürütenler, para-

digmanın kendisini Marx ve Engels'e bağlamaktadır. Bu modelin pek çok özelliği Marksist düşüncede de görülür: İngiliz ve Fransız devrimlerinde burjuvaziye karşı aristokrasi, feodalizmin yarıklarında gizlenmekte olan ve sadece serbest kalmayı bekleyen kapitalizm vb. Ama Marksist teoride –ayırt edici özüne ilişkin olarak– tarihin böyle ele alınışına karşı güçlü savlar da vardır.⁷ Her şeyden önce ekonomi politiğin eleştirisinin özü, kapitalizmin tarihsel özgüllüğü ve kendine mahsus hareket yasalarının ısrarla üstünde durulması, klasik ticari faaliyetlerin basit bir uzantısı gibi görülmesinin reddi, eski usul ticari kâr peşinde koşma ile sermaye birikimi arasındaki keskin farkın vurgulanması ve kapitalizmin sistemsel mantığının geriye dönük bütün tarihe ilişkin genellemeler yapılmasına karşı çıkıştır.

Tarihsel bir güç olarak Marksist sınıf kavramındaki harekete geçirici ilke, yükselen ve düşüşe geçen sınıfların dinamiğine, gücünü yitiren sömürücü sınıf ile kendi içinde yeni bir toplumsal düzenin tohumlarını taşıyan, sömürde egemenliği ele geçirmeye hevesli rakibin her şeyi başlatan tek bir karşılaşmasına, hatta bir egemen sınıfın, diğer bir sınıfı devrimci biçimde yenmesine bakmayı değil, sömürenler ile sömürülenler arasındaki süregelen ilişkilerin incelenmesini öngörür. Örneğin, aristokrasi ile burjuvazi arasındaki değil, toprak ağaları ile köylüler arasındaki ilişki, her toplumsal biçimde, çelişkileriyle ele alınmalıdır; çünkü bu çelişkiler krizlere, yersiz yurtsuzluğa, (sadece sınıfların arasında değil, toplumsal sınıfların kendi içinde de) şiddetli çatışmalara ve devrimlere yol açabilir.

Bu görüşe göre, kapitalizm tarihte her zaman var olmamıştır ya da kapitalist, feodal zincirlerden kurtulan, tam gelişmiş burjuva değildir. Kendine özgü devrim yasaları olan kapitalizmin ortaya çıkışının açıklanması gerekiyor; en azından şematik olarak Marx ve daha sonra tarihsel materyalizm

geleneginde çalışanlar daha ayrıntılı açıklamalar getirmiştir; bu açıklamalar İngiliz tarihinin özgüllükleri üstünedir. Bu tarih İngiliz tarım kapitalizminin öyküsüdür; toprak sahibi, kapitalist kiracı çiftçi ve tarım işçisine dayanan üçlü, Marx'ın tasvir ettiği köylünün rekabetçi iktisadi baskıların altında zorla mülksüzleştirilmesi yani “ilkel birikim”, burjuva paradigmasını yanlışlamaktadır.⁸

Marksist gelenekteki teknolojik determinizm damarına karşı bu tür tarih anlayışı soyut “sanayileşme” fikrini, otonom bir teknik sürecin sonucu olarak gören kavrayışı tartışmaya açar; burada geçerli kavram “sanayi toplumu” değil, sanayi *kapitalizmidir*. Bu tarih boyunca görülen genel olarak üretim güçlerinin gelişmesindeki herhangi bir aşama değil, kapitalizme özgü belirli yasaların söz konusu olduğu, toplumsal kapitalist ilişkilerin, kapitalist sömürünün, kapitalist rekabet ve birikim yasalarının işlediği bir tarih kesitidir. Sanayi kapitalizminin ortaya çıkabilmesi için kuşkusuz üretim güçlerinin belirli bir gelişkinlik düzeyi gerekiyordu ama bu, yalnızca İngiliz mülkiyet ilişkileri bağlamında yeterli oldu. İngiliz kapitalizminin özel tarihi, Antik Yunan-Roma’dan başlayan daha geniş Batı gelişiminin ve daha da geniş uluslararası jeopolitik ve iktisadi ilişkiler ağının içinde yer alır, ama tek bir doğrusal Avrupa tarihsel gelişim modeli yoktur.

Başlangıcından itibaren feodalizmden kapitalizme geçişe ilişkin tarihsel materyalizm gelenegindeki en önemli çalışmalar, bazı farklılıklar olsa da, burjuva paradigması Marksizminden çok daha başka bir yol izleyen çalışmalarla ilerlemiştir. Marx dahil Marksist tarihçiler her zaman feodalizmden kapitalizme geçişin uzun bir süre aldığını vurgulamış; bu süreçte değişimin temel dinamiklerinin devrimler değil, uzun ve karmaşık tarihsel süreçlerdeki krizler olduğunu, bunların da devrimci olaylar zincirine yol açmadığını belirtmişlerdir.⁹ Dahası Maurice Dobb’dan, Rodney Hilton ve Feodalizmden

Geçiş Tartışması'ndan, Robert Brenner'e kadar temel odak aristokrasi ile burjuvazi değil, toprak ağası ile köylü ilişkileri olmuştur. Kentlerin özünde, feodalizm karşıtı ve kapitalist olduğu, para ve piyasaların kendi başlarına feodalizmi çözücü etkilerinin ya da ticaretin gelişmesinin kapitalizme geçişte “temel dinamik” olduğu varsayımları açıkça reddedilmiştir. Bu savlar şu anlama da gelmektedir: “Burjuvazi” ile “kapitalist” arasında fark vardır; kapitalizm ilk önce “kentli orta sınıfların” İngiltere'den daha “gelişkin” olduğu örneğin Kuzey İtalya'nın ticari kent devletlerinde ortaya çıkmamıştır. Bu savlar gelişkin, kendine güvenen kentli orta sınıfların doğal olarak “ilerici”, “modernleştirici” ve feodal rejime muhalif olduğu iddialarını da tartışmaya açmaktadır.¹⁰

Marksist geleneğin ilk aşamalarında şöyle bir eğilim vardı: Embriyonik biçimde var olan kapitalizmin, küçük ve orta çiftçilerin “primitif” meta üretiminin basit bir uzantısı olduğu *varsayılıyor*, kapitalist piyasa *zorunluluktan* çok, sınıf mücadelesiyle yıkılan feodalizmin zincirlerinden kurtulma *fırsatı* olarak görülüyor; meta üretiminin dönüşümünden değil, genişlemesinden söz ediliyordu. Brenner'le burjuva paradigmasının kalıntıları bile yok oldu. Artık kapitalizmin ortaya çıkışı için açıklanamayan embriyonik varoluş önkabulüne gerek yoktu.

Bunun yerini, kapitalist olmayan sınıfların ilişkilerininin, öngörülemeyen sonuçları, alır. Doğrudan üreticilerin, yaşamaları için gerekli araçların kullanma hakkını sürdürebilmek ve yeniden üretim için piyasaya girmek *zorunda kalması* ve rekabetin *gereklilikleri*, öngörülemeyen sonuçlar doğurdu. Bu öykünün temelinde İngiliz kırsalının en verimli bölgelerindeki ticari toprak lordu, kapitalist çiftçi ve tarım işçisi üçlüsüne dayanan kendine özgü bir bağlantı vardır. Bu “üçlü” Marx'ın İngiliz tarımsal tarihini tanımlamasından beri Marksist açıklamaların temel konusu olmakla birlikte, Brenner bunun öte-

sine geçerek kapitalist gelişme mekanizmasını, Avrupa'nın herhangi bir yerinde görülmeyen ve İngiliz tarımında çok önemli bir yeri olan kiracı çiftçi tipi eksenine odaklanarak açıklamıştır. Toprak beyleri ya da toprak sahibi köylülerden farklı olarak, İngiliz kiracı çiftçisinin, kira sözleşmesinden başka hiçbir mülkiyet hakkı yoktu. Toprağın kullanım hakkı dahi rekabetçi piyasaların gerekliliklerine tabiydi; bunlar kiracıyı yenilik yapmaya, uzmanlaşmaya ve birikim yaparak verimliliği artırmaya zorluyordu. Bu tarımsal ilişkilerin etkisi, tarihte örneği olmayan bir dizi yeni dinamiği ve kendi kendini besleyen gelişmeyi tetikledi.¹¹

İngilizlerin Özgüllüğü ve Britanya'nın Gerilemesi

Britanya kapitalizminin gerilemesini, kapitalizmin erken doğumuna ve gelişimini tamamlayamamış olmasına bağlayan güçlü savın altında burjuva paradigması vardır. Bu iddiaya göre, Britanya modernleşmesini tamamlayamamıştı; çok erken ortaya çıkan İngiliz kapitalizminde başından beri yerini sıkıca koruyan köhne kurumlar ve kültürel düşünceler anakronizmi yüzünden iktisadi gelişim engellenmişti. Bu suçlamanın temeli, Britanya seçkinlerinin modern sanayi üretimi yerine orantısız ölçüde, ilkel ticari ve finans sermayesiyle haşır neşir olmalarıydı. İşte bu durum ve İngiliz kapitalizminin aristokratik kökenleri ilerlemeyi engelledi, bunun ölümcül etkileri özellikle 19. yüzyılın sonlarında görüldü.¹²

Bu savlar Victoria dönemine ve Britanya ekonomisinde bundan sonraki gelişmelere odaklanarak tartışıldı. Ama çağdışı Britanya savına ilişkin güçlü iddialar bizi 17. yüzyıla ve “ekonominin” ötesinde, siyasi ve kültürel desteklere dönmeye zorluyor.¹³ Aynı zamanda da Britanya ile diğer Avrupa devletlerini karşılaştırmalıyız. Perry Anderson ve Tom Nairn adlarıyla bağlantılı olan bu tezler göre, Britanya ekonomisinin zayıflıkları, çok eski zamanlardan kalma rejimin sür-

mesi, İngiliz kapitalizminin erken gelişmesi ve bu gelişmenin çok güçlü antikalıkların gölgesinde gerçekleşmesiyle ilişki-lydi. Burada vurgulanan, sadece sanayi ile ticaret ya da finans sermayesinin orantısız gelişmesi değildi, aynı zamanda kapitalist ekonomi ile temel olarak değişmeyen “üstyapı” ve pre-modern devlet ile anakronik kültür de vurgulanıyordu. Nairn-Anderson tezlerine göre, Britanya devleti 1688’de zirveye ulaşan gelişiminden beri hemen hemen hiç değişmemiş-ti. Avrupa’nın diğer büyük devletlerinin modernleşmesini sağlayan “burjuva devrimleri”yle sarsılmadı; eski zamanların ölü toprağı ve özellikle geri kalmış devlet ve egemen kültür, Britanya ekonomisini, ilk gelişme atağı ve erken öncülüğünün yorgunluğundan sonra gerekli olan yenilenme kaynakları-ndan mahrum bıraktı.

1960 ve 1970’lerde *New Left Review*’da, Nairn-Anderson tezleri özellikle tarihçi E. P. Thompson’un katkılarıyla çok kapsamlı ve verimli tartışmalara yol açtı. Temel amaçları “şimdiki krizin kökenlerini” açıklamaktı; çünkü o dönemde, diğer kapitalist ülkelere göre, Britanya’da sanayinin gerileme-si benzersizmiş gibi görünüyordu. Yirmi küsur yıl sonra bu tartışma bu kez, özellikle Britanya’daki kargaşayı maskeleyen, uluslararası kriz ve sermayenin yeniden yapılanma sürecinde, yeniden canlandı. Bu dönemde, aynı zamanda daha önceki dönemin egemen kapitalist ekonomisi ABD’deki gerileme biçiminde, bir zamanlar Britanya’ya özgü olduğu düşünülen özelliklerin, yeniden üretilmesine tanık olunuyordu. 1960’lar-da Britanya’nın gerilemesini tarihsel köklere inerek açıklayan güçlü ve etkili Nairn-Anderson tezlerine ilişkin olarak bu kez yalnızca özellikle İngiliz hastalığı *açıklamalarını* savunmaları değil, aynı zamanda özgüllük kavramlarını da açıklamaları istendi.¹⁴ Bu sırada Britanya’da (önde gelen savunucuları 88 Bildirgesi’yle bağlantılı olan) anayasal reform hareketi ortaya çıkmıştı; bunlar Nairn-Anderson tezlerine çok yakın şeyler

söylüyordu: Britanya’da burjuva devrimi tamamlanmamıştı ve burjuva demokrasisi olgunlaşmamıştı gibi.

Orijinal Nairn-Anderson tezleri iki temel varsayıma dayanıyordu: Britanya’nın gerilemesi özel ve özgüldü ve belirli hastalıkları tarihine inerek izlenebilirdi. Kapitalist gelişmenin tamamlanmamışlığının nedeni erken kapitalizmin, Kıta Avrupa’sında olduğu gibi kentli burjuvazi ve izleyen burjuva devrimleriyle daha “rasyonel” burjuva devletlerinin kurulması yerine, soylu toprak sahiplerinin desteğinde gerçekleşmiyordu. Tarımsal aristokratik kapitalist sınıf, toplumsal düzeni ve onun kültürel desteklerini bütünüyle değiştirme ihtiyacı duymadı; gelişmemiş burjuvazi de hiçbir zaman “modernleşme” sürecine egemen olamadı ve böylece Britanya sanayi sermayesi kalıcı biçimde daha ilkel ticaret ve finans sermayesinin gölgesinde kaldı. Bu tezin doğal sonucu olarak geç gelişen diğer kapitalist ülkeler daha “modern” ve burjuva devrimleri daha tamamlanmış olduğu için Britanya’nın hastalıklarına maruz kalmayacaklardı.

Bu temel varsayımlar daha sonra çeşitli biçimlerde yazarlarınca değiştirildi. Perry Anderson “Çöküşün Rakamları” (“The Figures of Descent”) çalışmasında, Britanya örneğinin, ABD’de benzeri yaşanan daha evrensel bir modelin, önceden yaşanmış hali olduğu değerlendirmesini yaparak, bunun “bütün gelişmiş kapitalist dünya” için genelleştirilebileceğini savundu.¹⁵ Anderson aynı zamanda Arno Mayer’in, 20. yüzyıl boyunca bütün Avrupa’da “eski rejim”in sürdüğü, dolayısıyla Britanya’nın “geri kalmışlığı”nın kendi başına pek de istisnai bir durum olmadığını, görüşünü de kabul etti.¹⁶ Tom Nairn, Anderson ve Mayer’in iddialarının daha da ötesine geçerek, Avrupa’da eski rejimlerin sürdüğünü savundu. Britanya monarşisi üstüne yazdığı dikkate değer kitabında ancak şimdi “gerçek kapitalist yükselişin ilk on yıllarında” olduğumuzu, sanayi burjuvazisinin ve buna uygun devletin oluştuğunu söylemektedir.¹⁷

Görünüşe göre Britanya ne “geri kalmışlığında”, ne de krizlerinde kendine özgü bir yol izlememiş. Gerçekten eğer kapitalizmin nihai zaferini 1970’lere erteleyen Nairn haklıysa, tezlerini büyük ölçüde gözden geçirmesi gerekiyor. Nairn’e göre, sözünü ettiği on yılda kapitalizm kesin olarak zafer kazanmış ama, aynı zamanda özellikle İngiliz hastalığı olduğunu söylediği model, Britanya arkaik kalıntılarının hiçbirinin olmadığı bir kapitalist ülkede tekrarlanmıştır.

Perry Anderson “Çöküşün Rakamları”nda Britanya modelinin ileri kapitalist dünya için evrensel olabileceği sonucuna ulaşmıştı. Ama aynı zamanda Britanya örneğinin niteliği, zamanı ve çöküşünün ölçeği bakımında özel olduğunu düşündüğü gibi, Britanya kapitalizminin sanayinin gerilemesini tersine çevirecek araçlardan da yoksun olduğunu iddia ediyor. Onun sorusu, Britanya’nın “geriliğine” ilişkin orijinal tarihsel açıklamasının, Avrupa’nın bütün kapitalist ülkeleri için yapılan genellemeye dayanıp dayanamayacağıdır.

Avrupa için evrensel “geri kalmışlığı” ve eşit olmayan gelişmeyi sadece Britanya açıklamasının genelleştirilme seçeneğine bağlamak, Anderson’un da kesinlikle kabul edeceği bir şey değil. Çünkü Britanya modelini çok yakından izleyen Amerika’nın durumu açıklanamadığı gibi, Britanya örneğinin anlamlı özgüllükleri de gerçekten açıklanmaya muhtaçtır. Örneğin Anderson, Britanya’da sanayinin ölçeğini, ağır sanayi yerine küçük çaplı tüketim malları üretimi eğilimini, sermayenin ve üretimin merkezileşmeye ve yoğunlaşmaya karşı direncini ve Britanya’nın orantısız biçimde başka ülkelerde yatırım yapmasını vurgulamaktadır. Anderson’a göre Britanya’nın geçmişteki belirli kültürel düzeni onu genel Batı Avrupa kültüründen ve entelektüel yaşamından ayrı düşürmüştür. Tom Nairn de Britanya ulusal kimliğinin, monarşinin arkaik biçimleri ve kapitalizm öncesi sınıfsal ideolojilerle tanımlandığını savunur.

Anderson'un ima ettiği gibi, eğer kapitalist ekonomiler sonunda benzer bir kaderi paylaşacaklarsa ve eğer Britanya geçmişinin arkaik kalıntıları daha geniş Avrupa bağlamına da oturtuluyorsa, o zaman Britanya'nın çöküşünün özellikleri hâlâ eski rejimin özellikleriyle açıklanabilir. Anderson'a göre, Nairn-Anderson tezleri "daha alt bireysel düzeyde" açıklama getirebilmek için daha belirginleştirilmeli, Britanya eski rejiminin özellikleri, süren diğer antikalıklarla karşılaştırılmalı, ama orijinal tezler, Saray tarihinin de kanıtladığı gibi, geçerliliğini korumalıdır.¹⁸

Bu küçük değişiklikler bir yana, baştan beri Britanya tarihini açıklayan iki farklı tez Anderson'un tezleriyle rekabet içindeydi. Bu tezler onun çalışmalarının içine yedirilmiş olduğu için ilk bakışta farklılıklar görülemez, ama ana bağlamları ayırt etmek mümkün.

Egemen olan 1.Tez, erken kapitalizm ve "dolaylı" burjuva devrimi durumunda kapitalizmin gelişmesi, aristokratik ve tarımsal kökenler dolayısıyla engellenir; burjuvazi ile aristokrazi arasında keskin bir çatışmanın olmaması, bujuvazinin alt konumundan çıkamamasına, devleti ve egemen kùltürü dönüştürememesine yol açar. Buna karşıt olarak Kıta kapitalizmlerinde daha tam ve dolaysız burjuva devrimleri gerçekleşmiş, burjuvazi ile aristokrazi arasındaki keskin ilişkilerin sonucunda burjuvazi kesin olarak muzaffer olup, arkaik siyasi ve kùltürel üstyapıları bütünüyle dönüştürmüştür. Britanya'nın görelî başarısızlığı ve diğer kapitalizmlerin başarısı, Britanya'da gelişimin erken ve tamamlanmamış; diğerlerinde daha olgunlaşmış olmasıyla ilgilidir.

Egemen tezle ilişkili olmakla birlikte kendi başına da okunabilen 2. Tez, gene erken kapitalizmle başlar ama bu kez kritik öğe, eski rejimde ısrardan çok, erken kapitalist gelişmenin önünde engellerin ve rakiplerin yokluğudur. Burada çağdaş Britanya kapitalizminin eksiklikleri, ilk olmasının

avantajlarına bağlanır. Bu tez sadece ilk yükselen, ilk düşüşe geçen ya da köhneleşmiş altyapılar sorunu olarak ortaya konmaz. Kapitalist bir güç olarak Britanya'nın erken ve rakipsiz gelişimi, bir kez düşüş başladığı zaman, bunu tersine çevirecek araçlardan bu ülkeyi yoksun bırakmıştır. Oysa, diğer Avrupa kapitalizmleri, en azından bir süreliğine, daha donanımlı durumdaydı. Erken İngiliz kapitalizmi hiçbir zaman gelişmesini hızlandıracak kurumlara ve uygulamalara ihtiyaç duymamıştı. Örneğin, İngiltere'nin yavaş ve "doğal" sanayileşme sürecine, geç Alman sanayileşme sürecinde görülen, belirli devlet müdahaleleri yapılmamış, idari becerilerin önemli olduğu "bürokratik" çarklara gereksinim duyulmamış, yaygın ve verimli bir teknik eğitim sistemi yaratılmamıştı. Bu nedenle "geçmişin zaferleri, şimdinin felaketleri oldu".¹⁹

Bu iki tez tabii ki, örtüşüyor ve birbirine zıt değil ama birbiriyle uzlaşamayacak anlamlı farklılıklar da var. Erken öncülüğe ilişkin 2. Tez, Avrupa'da eski rejimlerin sürmesi konusuyla uyumlu ama tamamlanmamış burjuva devrimine dair 1. Tez, ilkesel olarak, Kıta burjuva devrimlerinin gecikmesi ve uzaması meselesinde ayakta kalabilir. 2. Tez, Britanya örneğinin başka yerlerde de tekrar etmesini açıklayabilirken, birincisi açıklayamaz. Örneğin 2. Tez'de Britanya erken başlangıcı ve rakipsizliği bakımından özgüllüğünü korurken, daha sonraki diğer kapitalizmler daha rekabetçi ortamlarda egemenliklerini sağlamış; gene de "geçmiş başarılarının tuzağına düşerek, bunların yükünü taşıyarak" önderliğin etkilerinin aynısını yaşamaları mümkün.²⁰ Amerikan kapitalizminin yakın tarihi, bir dönem egemenliğin sonunda kendi rekabetçi dezavantajlarını üretebileceğini gösterir. Bu durum, sadece önderlerin üretim güçlerini geliştirmeyerek kârlı çıkma hesaplarına bağlı değildir. 2. Tez'e göre, Britanya kapitalizminin önceliği, çok erken liderliği, görelî daha

büyük dezavantajlarını açıklayabilir ve daha sonraki hiçbir liderlik, erken önderliğin etkilerini yeniden yaşayamaz. Ama bu tezde kapitalist ekonominin başarısı ya da başarısızlığı, kapitalizm öncesi geçmişin sürmesi ya da ondan kopmayla açıklanmaktan çok, rekabet koşullarıyla ilgilidir.

Diğer bir deyişle, 2. Tez, 1. Tez'in reddettiği şeyi kabul eder ve arkaik biçimlerin, Almanya ve Japonya örneklerinin açıkça gösterdiği gibi, dinamik kapitalizmle zorunlu olarak uyumsuz olmayabileceğini öne sürer. 2. Tez'e göre öyle durumlar olabilir ki, arkaik biçimlerin kalıntıları, kapitalist gelişmeyi engellemekten ziyade teşvik edebilir. Örneğin, bürokratik devlet biçimlerinin varlığı ve müdahaleleri “saf” kapitalizmin içsel çelişkilerini bastırabilir ya da bazı kültürel biçimlerin sürmesi işçilerin itaatini sağlayabilir. Gerçekten erken İngiliz kapitalizminden sonra ilk gelenler, kapitalist gelişmelerini “pre-modern” desteklerle sağladılar; post-mutlakiyetçi devletler İngiliz kapitalizminin rekabetine karşı durabilmiş, bazen de İngiliz sermayesinden ve teknolojisinden yararlanmışlardır. İşte böyle durumlarda Britanya'ninkinden öte dinamik bir kapitalizmin, içsel koşullar tam olgunlaşmadan, *erken doğumu* mümkün olmuş, hatta kapitalizm öncesi kalıntılar, kapitalist gelişimin ihtiyaçlarına uyarlanmıştı.

Bu iki tezin, başka türlü söylersek, kapitalizm kavramları farklıdır. Birincisi çok açık biçimde ilerici kapitalizm savını benimser ve bu doğal akışı içinde her zaman sanayileşmeye ve “rasyonel” bir devlete yol açar; ikinci tez ise sistemin doğasındaki çelişkileri kabul eder. Birincisi başarısızlıkları, kapitalist gelişmenin tamamlanmamışlığına; ikincisi, kapitalizmin doğasındaki zaafllara bağlar. Erken liderliği içeren 2. Tez, E. P. Thompson'un orijinal tartışmada öne sürdüğü savlarla daha tutarlıdır; Nairn-Anderson'un diğer ülkelerin –biraz da totolojik biçimde– deneyimlerinden yararlanarak

kurdukları soyut, idealize edilmiş “Burjuva Devrimi” modeli ise, Thompson’un ithamlarına daha az maruz kalmıştır.²¹

Bundan sonraki tartışmanın arka planı büyük ölçüde Nairn-Anderson tezleri olmakla birlikte her zaman bunlarla doğrudan tartışmaya girilmeyecek; öncü Britanya kapitalizminin şimdiki durumu açıklamakta anahtar olduğuna, Britanya tarihi ve kültürüne dair kavrayışlarına ilişkin görüşlerinden yararlanıyorum ama, aynı sonuçlara ulaşmıyorum.

Kesin olan şu temel nokta, Britanya ya da İngiltere’nin dünyanın ilk kapitalist toplumu olduğu ve bu öncülüğün daha sonraki gelişimini etkilediğidir. Britanya kapitalizminin izlediği belirli yolun, daha sonraki uluslararası rekabet koşullarında gerekli olan yeniden yapılanmayla birlikte, özellikle de sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması bakımından onu, fevkalade donanımsız bıraktığına kuşku yok. Ama bu olgular birden fazla yoruma açık. Eğer İngiliz kapitalizmi bir anlamda kendiliğinden, “modern” devletlerden gelen dışsal rekabet baskılarına maruz kalmadan, ilk ve tek olarak ortaya çıkmışsa, bu “organik” evrimde, bir dizi devrimci olayla arkaik biçimlerin süpürülüp yok edilmediği ve bunların yerini koruduğu kuşkusuz doğrudur. Ama aynı nedenle, kapitalizmin daha derine kök saldığı, işleyiş yasalarının başka yerlere göre daha sağlam olduğu, öz dönüşürken, eski şişelerdeki yeni şarap misali, eski biçimlerin korunduğu da doğru olabilir.

O zaman Britanya, kendine özgü bir kapitalizm mi ya da özellikle kapitalist mi? Bu soru, Britanya özel tarihinin yorumundan çok, kapitalizmi genel olarak kavramak bakımından anlamlıdır. Dünyanın ilk kapitalizmi ve sanayisinin gerilemesi, gelişmesi kesintiye uğramış bir modelin olgunlaşmamış ve tamamlanmamışlığından mı kaynaklanmakta; yoksa kapitalist sistemin kendi doğasında var olan çelişkiler yüzünden

midir? Bu sorulara verilecek cevaplar arasında çok önemli farklılıklar var.

Britanya kapitalizminin tamamlanmamış gelişmesine atfedilen pek çok özellik belki de kapitalizme ait özelliklerdir; başka yerlerde daha tamamlanmış görünen burjuva devrimleri, kapitalizm öncesi geçmişle daha fazla süreklilik gösteriyor olabilir; hatta bu sürekliliklerden bazen diğer Avrupa kapitalizmleri de yararlanmış olabilir. Gerçekten de Britanya'nın arkaik biçimlere ve bunları yaşatmaya inanılmaz bağlılığı, hatta demode antikalıklar icat etmesi ve bütün bu biçimlerin kuşkusuz çok önemli ideolojik rolünün olması, kapitalizm öncesi geçmişle daha biçimsel ve sembolik bir süreklilik sağlarken, sembolik süslemelere iltifat etmeyen diğer Avrupa devletlerinin, "pre-modern" geçmişleriyle daha yapısal bağlantı içinde olduğunu da fark edebiliriz.

Burjuva paradigmasında modernizme ilişkin bazı klasik göstergeler var. Bunlar Britanya'da yoktu ama, onun başlıca tarihsel rakiplerinde, özellikle de "rasyonel" ya da "modern" denen devletlerde, bunların siyasi söylem ve kültürel geleneklerinde vardı. Bu göstergelerin Kıta Avrupa'sında ortaya çıkışının "burjuva" ya da kapitalist güçlerin olgunluğunun işareti olmadığını, aksine kapitalizm öncesi toplumsal mülkiyet ilişkilerinin süregelen gücünü gösterdiğini savunacağım. Gerçekten de modern devletlerin ortaya çıkışıyla ilişkilendirilen pek çok düşünce –örneğin, egemenliğin bölünmezliğine dair bazı kavramlar ve milliyet– daha çok "modernite"nin yokluğunu, bütünsel egemenliğin ve milliyetin gerçekte var olmadığını gösterir. Dünyada kendi "burjuva devrimi" modelini egemen kılan ve modernitenin doğuşu açıklamasının başlıca örneği Fransa'dır.

Tersine, klasik göstergelerin işaret ettiği "modern" devlet ve siyasi kültür İngiltere'de yoktu, ama bunun nedeni İngiliz devletinin geriliği ya da İngiliz kapitalizminin bir sapma

oluşu ve olgunlaşmamışlığı değildi. Aksine bu yokluklar, iyi gelişmiş bir kapitalizmin ve kapitalist ekonomiyle uyum içinde evrilen bir devletin işaretleriydi. İngiltere'nin siyasi söyleminde olmayan, tarihsel gerçeğinde vardı. Britanya'da kapitalist ekonomi ile siyasi-kültürel eski rejim arasında vahim bir ayırım yoktu; bu da zaman olarak 1688 civarında aşıldı. Devletin ve egemen kültürün oluşması girift biçimde kapitalizmin gelişmesine bağlı oldu; sistemin iktisadi mantığı ve içsel çelişkileriyle uyum içindeydi. Britanya'nın, Avrupa kapitalist kültürün eksiksiz örneği olduğunu bile düşünebiliriz.

Notlar

- 1 Bkz. Robert Brenner, "The Agrarian Roots of European Capitalism", T. H. Aston ve C. H. E. Philpin (Der.), *The Brenner Debate* 1985, s. 323-7. Brenner, Hollanda'nın erken modern dönemde ticari tarımının gelişkin olduğu halde bunun kapitalist ekonomiyle bütünleşmemiş olduğunun üstünde durarak diğer Avrupa ekonomileri gibi 17. yüzyılda gerilemeye, hatta krize girdiğini vurgular. Yalnızca İngiltere'de eski Malthus'çu döngü kırılarak hem kendini besleyen iktisadi ve sanayi gelişme sürecine girilmiş, hem de nüfus artışı olmuştu.
- 2 Bkz. Neal Wood, *John Locke and Agrarian Capitalism*, Berkeley ve Los Angeles 1984.
- 3 David Hume, *History of England*, Ek 3, cilt 3, Londra 1773, s. 488-9.
- 4 Bkz. David McNally, *Political Economy and the Rise of Capitalism: A Re-interpretation*, Berkeley ve Los Angeles 1988.
- 5 *Ibid.*
- 6 Bkz. Eric Hobsbawm, *Echoes of the Marseillaise: Two Centuries Back on the French Revolution*, Londra 1990, s. 11-20.
- 7 Birisi Aydınlanma'nın mekanik materyalizminin etkisinde, öbürü ekonomi politiğin olgunlaşmış eleştirisine dayanan, Marx'ın iki farklı tarih teorisi için bkz. Robert Brenner, "Bourgeois Revolution and Transition to Capitalism", A. L. Beirer ve diğerleri (Der.), *The First Modern Society*, Cambridge 1989. Ayrıca bkz. George Comninel, *Rethinking the French Revolution: Marxism and the Revisionist Challenge*, Londra 1987.

- 8 Bkz. *Capital*'ın 1. cildindeki "Primitive Accumulation" bölümü.
- 9 E. P. Thompson, "The Peculiarities of the English", *Socialist Register* 1965; yeniden basımı *The Poverty of Theory and Other Essays*, Londra 1978 (sayfa referansları son basımdan), s. 39-41.
- 10 Robert Brenner, "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism", *NLR* 104, Temmuz-Ağustos 1977, s. 25-92; Rodney Hilton, "Towns in English Feudal Society", *Class Conflict and the Crisis of Feudalism*, s. 102-13; John Meerington, "Town and Country in the Transition to Capitalism", Rodney Hilton, (Der.), *The Transition from Feudalism to Capitalism*, Londra 1976.
- 11 Feodalizmden kapitalizme geçişle ilgili Brenner'in temel yazıları "The Origins of Capitalist Development" (üstteki 10. nota bakınız); "Bourgeois Revolution and Transition to Capitalism" (üstteki 7. not); "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe" ve "The Agrarian Roots of European Capitalism", ilk kez *Past and Present*'de yayımlandı, yeniden *The Brenner Debate*'de basıldı (yukarıdaki 1. nota bakınız).
- 12 Şu ya da bu biçimde Britanya'nın gerilemesini sanayisinin yapısal zayıflığına, diğer sermaye biçimlerinin orantısız ağırlığına ve/veya özgül sanayi-karşıtı kültürüne bağlayan eserler arasında şunları sayabiliriz: Geoffrey Ingham, *Capitalism Divided?: The City and Industry in British Social Development*, Londra 1984 (ayrıca bkz. Colin Leys'in Ingham eleştirisi, "The Formation of British Capital", *NLR* 160, Kasım-Aralık 1986); W. D. Rubinstein, *Men of Property*, Londra 1981; Martin Wiener, *English Culture and the Decline of the Industrial Spirit 1850-1980*, Cambridge 1981. İngiltere'nin "piç" kapitalizmi ve "dolayımli yolu"na ilişkin olarak bkz. Victor Kiernen, "Modern Capitalism and Its Shepherds", *NLR* 183, Eylül-Ekim 1990, s.76.
- 13 "Nairn-Anderson tezleri" olarak adlandırılan tezler Perry Anderson ve Tom Nairn'in kaleme aldığı bir yazı dizisinde oluşur: Anderson'un "Origins of the Present Crisis", *NLR* 23, Ocak-Şubat 1964; "Socialism and Pseudo-Empiricism", *NLR*, 35, Ocak-Şubat 1966; "Components of National Culture", *NLR* 50, Temmuz-Ağustos 1968; ve Nairn'in "The British Political Elite", *NLR* 23, Ocak-Şubat 1964; "The English Working Class", *NLR* 24, Mart-Nisan 1964; "The Anatomy of the Labour Party", *NLR* 27, Eylül-Ekim 1964; ve *NLR* 28, Kasım-Aralık 1964; "The British Meridian", *NLR* 60, Mart-Nisan 1970; "The Twilight of the British State", *NLR* 101, Şubat-Nisan 1976. Her iki yazar da bu konuları şu yayınlarında tekrar ele almıştır: Anderson, "The Figures of Descent", *NLR* 161, Ocak-Şubat 1987; Nairn, *The Enchanted Glass: Britain and its Monarchy*, Londra 1988.
- 14 Orijinal Nairn-Anderson tezlerinin en önemli eleştirisini E. P. Thomp-

son yeni ufuklar açan şu makalesinde yapmıştır: “The Peculiarities of the English”. İngiliz tarihi bakımından son derece etkili olan bu metin, Anderson ve Nairn’in İngiltere’nin istisna olduğu değerlendirmesine karşı yazılmıştır. Anderson, Thompson’la tartışmayı şu kitabıyla sürdürdü: *Arguments Within English Marxism*, Londra, 1980. Anderson’un özellikle “The Figures of Descent” makalesinin ve Britanya sanayisinin gerilemesine ilişkin görüşlerinin yakın zamanlardaki eleştirileri: Michael Baratt Brown, “Away With All Great Arches: Anderson’s History of British Capitalism”, *NLR* 167, Ocak-Şubat 1988; Alex Callinicos, “Exception or Symptom? The British Crisis and the World System”, *NLR* 169, Mayıs-Haziran 1988; Colin Barker ve David Nicholls (Der.), *The Development of British Capitalist Society: A Marxist Debate*, Northern Marxist Historian Group kitabı, Manchester 1988. Ayrıca bkz. Colin Mooers, *The Making of Bourgeois Europe*, Londra 1991, s. 171-6.

- 15 Anderson, “Figures”, s.77.
- 16 Arno Mayer, *The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War*, New York 1981.
- 17 Nairn, *Enchanted Glass*, s. 373.
- 18 Anderson, “Figures”, s. 27.
- 19 Anderson, “Origins of the Present Crisis”, s. 52.
- 20 *Ibid.*, s. 50.
- 21 E. P. Thompson, “The Peculiarities of the English”. Thompson, Anderson ve Nairn için tersine çevrilmiş bir Podsnap diyalog icat eder.[Podsnap, Charles Dickens’in “Ortak Arkadaşımız” romanındaki bir karakterin adıdır. Kendine güvenen ve kendini önemseyen Podsnap’ın dünyası son derece dardır; ticaret yaptığı diğer ülkeleri, onların davranışlarını ve kültürünü “İngiliz gibi” olmadıkları için küçümser. Dickens’in bu karakteri bir tür İngiliz burjuvazisiyle ilgilidir. Çev. not.]
 “Vicdan azabı çeken Bay Podsnap ‘Peki diğer ülkeler’ der, ‘yani, onlar nasıl yapıyor?’. Bu soruyu şiddetle yanıtlar Anderson ve Nairn beyler: ‘Onlar başarıyor. Ne yazık ki, şunu söylemek zorundayız; evet başarıyorlar ve hem de her bakımdan daha iyi başarıyorlar. Onların Burjuva Devrimleri tamamlandı. Sınıf mücadeleleri açık ve kanlıydı. Entelektüelleri bağımsız ve dikey olarak bütünleşmişti. Morfolojileri Tipolojik olarak Somuttu. Proletaryaları Hegemonikti.” (s. 37). “Buradaki sorunlar zor. Kırsal kesime dağılmış ve malikânelerinde oturan bir *burjuva* sınıfını tahayyül etmek insanın semantik sabrını zorluyor; bunu, ‘devrimin tek gerçek burjuva çekirdeği’ ticari sermayede görmek daha kolay. Eğer terimin ortaya koyduğu şeyi, Fransız modeliyle ilişkilendirmeyi unutup, kapitalist üretim biçimine göre düşünürsek, o zaman kesinlikle Marx’ı izleyerek, toprak sahiplerinin ve çiftçilerin çok güçlü otantik bir kapitalist nüve oluşturduğu söylenebilir” (s. 40).

MODERN DEVLET

Perry Anderson’a göre, başlıca kapitalist devletler arasında Britanya hiçbir zaman tam anlamıyla modernleşme sürecinden geçmedi. Orijinal Nairn-Anderson tezleri, erken evrimleşme sonucunda, 19. yüzyıl kritik sanayileşme döneminde İngiliz devletinin “minimalist” olduğunu, buna karşılık Kıta’da bir dizi burjuva devrimiyle, iktisadi gelişmeyi etkileyebilen modern, merkezi ve rasyonel bürokratik devletlerin kurulduğunu öne sürer. Tezlerini ayrıntılandırıdıkları daha sonraki çalışmalarda temel tezler değişmedi ama, burjuva devrimlerinin tamamlanması 20. yüzyılın ortalarına ve daha sonrasına çekildi. İngiliz devriminin “hızı ve sonuçlanma” sürecini 1688’e tarihlendiren Anderson, bunun “sanayi kapitalizminin doğuşundan bir yüzyıl öncesine” rastladığını belirterek Britanya örneğinin “biricikliğini”, diğer tamamlanmış devrimlerle karşılaştırır:

Başlıca kapitalist devletlerin her birinin deneyimi çok farklıydı..... I. Dünya Savaşı’na kadar [Arno] Mayer’in incelediği, toplumsal ve kurumsal manzaraya hâkim olan öğelerin kesin olarak temizlenmesi II. Dünya Savaşı’nda oldu. “Devrimden sonra devrimlerin” genel özelliği, her yerde aynı olmasıydı. Bunlar temel olarak modernleşmenin aşamalarıydı

ve ekonominin yeniden canlanmasına yol açtı..... Yalnızca Britanya bu sürecin dışında kaldı.¹

Burjuva devrimiyle modernleşmesini tamamlayamayan ve sonrasındaki bir dizi gelişme nedeniyle yetersizlikleri olan Britanya devletine ilişkin Anderson, alternatif bir açıklamanın ipuçlarını verir. “Minimalist” ve “idareli geçinen” Victoria devletini, kamu harcamalarının boyutu, vergiler ve idari mekanizmanın büyüklüğü bakımından diğer Avrupa devletleriyle karşılaştırır ve şu sonuca varır:

İngiliz devletinin kendine özgü durumunun kökleri 17. yüzyıl mutlakiyetinin yasaklarıdır. Kıta monarşilerinde devlet görevlileri topluluğu, büyük ölçüde ama bütünüyle değil, soylulara dayanıyordu ve bu daha sonra sürekli hale gelen profesyonel bürokrasinin temeli oldu..... Ne esas ordu, ne de bürokrasi 19. yüzyıl Britanya’daki gibi tarih öncesi kırsal kesim gücünün mirasçısıydı.²

İleri sürülen nokta daha ayrıntılandırılmadığı halde Anderson’un şunu ima ettiğini söyleyebiliriz: “Modern”, profesyonel bürokratik devlet Kıta ekonomileri için çok yararlı olmuştur; bu da ileri kapitalist gelişimin bir sonucu değil, mutlakiyetçi monarşinin evladıydı. Şimdi bu gözlemden hangi sonuca ulaşılabilir? Mutlakiyetçiliği baypas eden Britanya devleti mi, yoksa mutlakiyetçi kökleri olan Kıta devletleri mi daha “modern”? Britanya tarihindeki “belirtilerin yokluğu” kapitalizmin az gelişmişliğiyle mi, yoksa tam tersine, mutlakiyetin “yasaklarıyla” mı ilişkili? Eğer post-mutlakiyetçi devlet daha fazla *burjuva* ise, aynı zamanda bütünüyle daha az mı *kapitalist*?

Mutlakiyet ve Modern Devlet

Mutlakiyetçi devletin, ortaya çıkmakta olan kapitalizmden çok, kapitalizm öncesine dayanan, kendine göre bir iktisadi

mantığı vardı. Devletin kendisi temel bir tahsis etme aracıydı; kamu görevliliği bakımından özel bir kaynaktı. Feodal lordlar, köylülerin artı emeğine nasıl siyasi, askeri ve yargılama güçleri ile yasal imtiyazlarına dayanarak el koyduysa, onların ardılları da sadece bu eski güçlerin ve imtiyazların kalıntılarından yararlanmakla kalmayıp, siyasi güce dayanarak yeni mal edinme biçimleri, siyaseten sağlanan yeni mülkiyet biçimlerini geliştirdi. Mutlakiyetçi devlette memuriyet, feodal sömürünün “yukarıya doğru merkezileşmesi”ni temsil eder; köylünün artı ürününe rant biçiminde değil, vergiyle el konur.

Herhangi bir “siyasi” amaç kadar önemli olan bu “iktisadi” işlev, Fransız monarşisinin karmaşık idari mekanizmasına yol açmış; bu da İngiltere’ye göre ayırt edici bir özellik olmuştur. İngiltere’de egemen sınıf, çok eski zamanlardan beri toprakları yaygın ve yoğun biçimde denetlemekteydi ve servetlerini, mülklerinin verimli kullanımından sağlıyordu. Özellikle kiracı çiftçiler rekabetin zorunluluklarına uyuyordu. Özel, yalnızca “iktisadi” (kapitalist) servet edinme biçimleri çok gelişkindi. Devletin üreticilerin artı emeğine el koyması, siyasi güce dayanarak elde edilen mülkiyet, tüzel ayrıcalık ve yargı yetkisinden doğan kazançlar fazla önemli değildi. İşte bu anlamda, Fransız devletindeki gibi özellikle vergi toplama/devlet görevliliği yapısı İngiltere’de mutlakiyetçe “yasak”lanmıştı.

Bu, İngiliz egemen sınıfının iyi maaşlı devlet görevleriyle hiç ilgilenmediği anlamına gelmez. Gerçekten de büyük soyluların devleti kendi çıkarlarına kullanması, “eski tip yolsuzluklar”la ulusal servetin açıkça yağmalanması 18. yüzyılda, tarımsal kapitalizm doruktayken, yeni bir ivme kazandı. Bu zamana gelindiğinde devletin kendisi, köylü üreticilerin artı ürününe, vergi biçiminde “merkezileşmiş rantlara”, doğrudan el koyan bir araç konumunda değildi; devlet, köylünün artı ürününü paylaşmak için, siyaseten oluşmuş diğer

mülkiyet biçimleriyle de rekabet etmiyordu. Tam tersine, mülk sahibi sınıf, parlamentonun onayıyla *kendisine vergi koyuyordu*; bu sınıfın bir bölümü de, bütünüyle iktisadi biçimde el konmuş “özel” alanlardaki birikimlerden yararlanmak için, devleti aracı olarak kullanıyordu.

Bütün bunlar Perry Anderson’un şu değerlendirmelerini açıklayabilir: “İngiliz yönetici sınıfının ve başkalaşım sürecinin tarihsel başarısı” ki, bu Britanya kapitalizmini geriye götürmüştü; “sivil toplumun, devlet üzerindeki üstünlüğünü uzun süre sürdürmesi.”³ Bu “başarı..... Britanya’daki iktidar yapısına ilişkin üç tuhaf özellikte” kendini gösterir: “Bürokratik ya da askeri biçimlerin görece önemsizliği, iktisadi biçimlerin olağanüstü ve ânında etkilenebilme kapasitesi ve nihayet ideolojik ve kültürel biçimlerin kritik önemi.”⁴

Eğer bunlar gerçekten Britanya devletinin ayırt edici özellikleriyse, bunlar daha çok, kapitalist toplumsal mülkiyet ilişkilerinin görece olgunluğunu gösterir, tamamlanmamış gelişmeyi değil. Britanya kapitalizmi, özgün biçimde devleti, sivil toplum karşısında ikincil konumda bıraktığı için sıkıntı çekmiş olabilir. Ama, “sivil toplum”un ve “iktisadi” biçimlerin siyasi ya da askeri biçimlere göre üstünlüğü, sivil toplumun devletten ayrılması, kapitalizmi tanımlayan ve diğer toplumsal biçimlerden ayıran özelliklerdir. Anderson’un “Britanya iktidar yapısına” ilişkin açıklamaları, tamamlanmamış burjuva devrimi tezine göre, 2. Tez’le (erken liderlik) daha çok uyumludur. Ve bu Britanya’daki bütün eksiklikleri anakronizmin sürmesine, bütün Kıta başarılarını eksiksiz burjuva devrimlerine ve daha mükemmel modernleşmeye bağlamamızı gerektiriyor.

Devlet Düşüncesi

İngiltere ve Fransa, diğer Avrupa ülkelerinden çok önce merkezi devletlerini kurdular. Ama Fransız deneyimi, dün-

yaya egemen olan siyasi modernite paradigmasını kazandırdı. Fransız Devrimi en aşikâr örnek, ama modern devlet düşüncesi, devrim öncesi Fransız tarihine de çok şey borçludur. Gerçekten modern anlamda devlet kavramı, 16. yüzyıl Fransa'sından kaynaklanır; ilk kez mutlakiyetle bu düşünce, Avrupa kültüründe somut karşılığını buldu.

Fransa'da titizlikle yürütülen devletin merkezileşme süreci çok erken başladı; feodal “egemenliği parselleme”ye karşı “aileden geçen” tek bir mutlakiyetçi güç fikri atak yaparak feodal güçlerden birini rakiplerinin üstünde konumlandırdı.⁵ Ama merkezileşmenin bütün başarılarına karşın Fransız mutlakiyeti, feodal geçmişinden gelen parçalı yapıyı tam olarak önleyemedi. Gerçekten kralcı merkezileşme ile feodal parselleme arasındaki sürekli gerilim, kralcı mutlakiyeti tanımlayıcı bir özellik oldu. Siyasi olarak oluşturulmuş rakip mülkiyet biçimleri arasındaki bölünmeler; bir yandan yargılama hakkına ve imtiyazına dayanarak rant alınması, diğer yandan da feodal güçlerin, devlet görevliliği ve vergiler yoluyla elde edilen kaynakları tahsis eden devlette yer almaları “yukarıya doğru merkezileşmeyi” teşvik ediyordu. Feodal merkezileşmenin yönetici sınıfa sağladığı yararlar, devlet ile bağımsız aristokratik güçler arasındaki gerilimin ve çelişkilerin çözülmesine yol açmadı; köylü emeğine el konması bakımından, siyasi olarak oluşturulmuş mülkiyet biçimleri ya da parçalı iktidar arasındaki rekabet sürdü. Bu çelişkiler, çok sayıda aristokrata kazançlı devlet görevi verilerek, ancak kısmen çözülebildi.

Kralcı mutlakiyet ile birbiriyle rekabet eden yargılama yetkileri, monarşik merkezileşme ile feodal parçalanma, egemenlik ve devlet kavramlarını, o zamana kadar görülmedik biçimde, ideolojik gündeme taşıdı. Bu aşamadaki temel siyasi kuramcı Jean Bodin, 16. yüzyılın ikinci yarısında, mutlak ve bölünemez egemenlik hakkında ilk sistematik teoriyi oluştur-

du. Devlet egemenliğin somut haliydi, karmakarışık baronluk güçlerini ve farklı tüzel yargılama yetkilerini “uyumlu” hale getirmeliydi.

Mutlakiyetçi monarşinin merkezileştirme görevi teoride sağlanmakla birlikte pratikte tümüyle başarısızlandı. Merkezileştirme projesi Devrim’le ve özellikle Napolyon tarafından başarılıldı. Napolyon, Devrim’den artakalan neo-feodal kalıntıları yok ederek modern devleti kurmaya girişti. Bunlar, siyasi ve iktisadi birliği engelleyen “orta seviyedeki kurumlar”, tüzel güçler ve parçalanmış yargı yetkileriydi. Bu evrimde ve devletin kavramsal tanımında bir aşama daha kalmıştı: “Sivil toplum”un ayrıştırılması ve daha önce hem feodalizmle, hem de mutlakiyetçilikle birbirinin içine girmiş olan iktisadi ve siyasi güçlerin ayrılmasıydı. Bu iş, Fransa’da devletin vergiler yoluyla köylü üretiminin üstünde parazit gibi yaşamasından, kapitalist gelişmenin katalizörü olma dönüşümüne kadar tamamlanamadı.

Napolyon’un projesini tetikleyen kapitalist İngiltere’nin rekabetçi baskılarıydı; “modern” Napolyon devletinin askeri tehdidi ise Kıta’nın diğer bölgelerindeki uluslaşmayı ve bunu mümkün kılacak iktisadi kalkınmaya hız kazandırdı. Bundan sonra devletin bütünleşmesi ve kapitalist gelişme el ele gelişti.

Devrim sonrası dönemde Hegel bu açıdan çağının ruhunu yakalamıştı. Onun gerçek anlamda “modern” bir devlet yaratmaya ilişkin teorik projesini harekete geçiren, Napolyon devletinin siyasi birliği ve askeri gücü karşısında, parçalanmış küçük Alman prensliklerinin yetersizlikleriydi. “Devlet” ile “sivil toplum” arasındaki farklılaşmayı ilk kez kavramsal ve sistematik olarak ayrıntılandıran Hegel’in esin kaynağı gerçek modern devlet bakımından Napolyon devleti olurken, Steuart ve Smith gibi Britanyalı politik iktisatçılar da sivil toplum modelinin esin kaynağıydı. Yabancı toplumsal biçim-

leri “geri” Alman gerçekliğine aşlamayı amaçlayan düşünce egzersizi, arkaik feodal ilkelerle “modern” devletin birleştirildiği tuhaf bir karışıma yol açtı. Hegel, özellikle feodal tüzel kurumların uyumlu hale getirilerek “ara kademe güçler” olarak muhafazasından yanaydı; ona göre, Napolyon bunları yok ederek devletin organik bütünlüğünü zedelemiş ve devleti, bireyin “özellikleri” ile devletin “evrenselliği” arasındaki zorunlu aracılık işlevinden yoksun bırakmıştı.

Jeopolitik rekabet ve savaş gibi dış baskılarla, 19. yüzyılın sonlarında Alman birliği nihayet sağlandığında, bu süreç hâlâ kapitalizm öncesi mantıkla iç içeydi. Dış baskılar nedeniyle devletin merkezileşmesi nasıl tepeden dayatılmışsa, Alman kapitalizmi de kendi organik gelişmişlik düzeyinin çok ötesine geçmeye, dış güçlerce ve tepeden zorlandı. Devletin merkezileşmesi açısından Alman ve Fransız örneklerinin ortak noktası, her ikisinde de siyasi bütünleşme sürecinin zorla tepeden dayatılması (gerçi bu süreç Fransa’da çok önceden başlamıştı ve daha planlıydı) ve değişik derecelerde olmakla birlikte, her iki durumda da devletin, kapitalizmin gelişmesinin dışsal destekçisi olmasıydı. Post-mutlakiyetçi devlet ile kapitalizmin gelişmesi arasındaki ilişkinin dışsallığı, devlet ile sivil toplumun kavramsal olarak farklılaşması bakımından büyük bir ferahlama getirdi.

İngiliz Devletin Özellikleri

İngiltere örneği çok farklı. İngiltere’de egemen sınıfın erken birliği, devletin çok daha erken bütünleşmesine organik zemin hazırladı. Bu erken devlet oluşumu sürecinde, bir barona ait gücün, rakiplerinin üstünde bir güç haline gelmesi söz konusu değildi. Bunun yerine, İngiltere’deki feodal merkezileşme, egemen mülk sahibi sınıfların ortak projesi oldu.⁶ Gerçekten, İngiliz yönetici sınıfının birlik içinde doğduğu söylenebilir. Norman istilasıyla, zaten birleşmiş siyasi-askeri

bir birlik olan yöneticiler İngiltere'ye geldi. Baronlar arasında ya da hanedana ilişkin arada sırada çatışmalar olduysa da, İngiltere'de hiçbir zaman feodal parsellenme yaşanmadı. Tek bir ulusal parlamentonun erken doğumu ve geleneksel “Kraliyet, parlamentoda” formülasyonu, devlet oluşun sürecine tanıklık eder. Bu özellik, İngiliz mutlakiyetçi devletini, parçalı yargı yetkilerinin, sınıf ve bölgelere göre dikey ve yatay temsili kurumların bulunduğu Fransız örneğinden kesin biçimde ayırır.

İngiliz devlet oluşum modelinde, yönetici sınıf, feodal “ekonomi-dışı” güçlere ya da bu güçlerin merkezileşmesinin, mutlakiyetçi yönetimde bağlantı noktası olan vergi/devlet görevliliğine dayanmıyordu. Erken modern dönemde Fransa'da mutlakiyetçi devlet güçlendirilirken, İngiliz lordları değişik bir yol izliyordu. İngiltere'de lordların büyük çoğunluğu,

Fransa'daki gibi “sıradan” baron ya da senyör soyundan gelenlerce parsellenen yargısal yetkilere sahip olmaksızın, toprakların doğrudan denetimine sahipti ve Avrupa'daki herhangi bir aristokrasiye kıyasla, askeri güçleri yoktu. Onlar giderek daha çok, bütünüyle “iktisadi” biçimlerde servet biriktirmeye yoğunlaştı; üreticilerden doğrudan ve zorla artı ürün almak yerine, toprağı, birbirleriyle rekabet ederek, verimli hale getirmeye çalıştılar. Devletteki iyi maaşlı işler, devlet görevliliğı, devlet himaye ve yardımları, hatta doğrudan yolsuzluklar gibi devleti bir sömürü kaynağı olarak kullandıkları zaman bile bunu, daha çok, iktisadi araçlarla biriktirdikleri serveti, bu alanlarda yeniden değerlendirerek yaptılar. Bu kendine özgü iktisadi ilişkilerin doğal siyasi sonucu, özel, “iktisadi” sınıfın, kamu alanındaki “siyasi” bakışı açısını temsil eden biçimsel olarak özerk bir devlet olmuştur. Bunun anlamı, mal mülk edinmenin “iktisadi” işlevinin, yönetimin “siyasi” ve askeri işlevlerinden ayrılmasıydı; aynı zamanda da devletin sivil topluma karşı duyarlı, hatta ikincil konumda olmasıydı.

Ama devlet ile sivil toplumun tarihsel ayırımı, kavramsal olarak iki varyantın bir arada bulunmasına yansdı. “Devlet”in aşığı yukarı modern anlamında, Fransa’daki gibi, 16. yüzyılda İngiliz siyasi sözlüğüne girmesiyle birlikte, İngiliz siyasi düşüncesinde hemen geri plana düşmesi son derece çarpıcı bir olgudur. Benzer biçimde, zaten gelişmesi engellenmiş kralcı mutlakiyet 17. yüzyılın devrimci on yıllarında, kesin olarak raydan çıkarılmıştı. O dönemin siyasi dilinde, Avrupa’nın herhangi bir yerinde “devlet” ön plana çıkarken, İngiltere’de “imparatorluk”, “siyasi toplum”, hatta “sivil toplum” kavramsal düzlemde öne çıkmıştı. Yönetici sınıfın özelliğine, devletle ilişkisine ve devletin, sivil topluma göre, ikincil konumda olmasına uygun olarak devlet kavramı, özel mülk sahiplerinin “siyasi ulus”u içinde eritilmişti. Kıta’da devlet/sivil toplum antitezinin başlıca savunucusu olan Hegel’in daha sonra İngiliz siyasi düşünürlerini, özel alandan türettikleri terimlerle siyaset kuramları geliştirmelerini eleştirmesi, şaşırtıcı değildir.

Devlet ve Millet

“Modern” Avrupa milliyetçiliğı, devlet kurma ve merkezileşme projesiyle yakından bağlantılıdır. Gene Fransa örneğı paradigmadır. Devrim, diğerlerine esin kaynağı olan uluslaşma düşüncesini yerleştirdi. Bu, başka yerlerde, Fransa’dan daha da derin etkileri olan bir özgürlük modeli sağladı. Avrupa’da Napolyon’un yayılmacılığı, ulus kuruculuğuna farklı tür bir itici güç oldu. “Modern” devletin gereksindiğı, işi savaş olan bir yönetici sınıf değil, bütün ulusun devlet hedefi için seferber edilebilmesiydi. Milliyetçilik, ideolojik motivasyon sağladı; geleneksel askeri aristokrasinin doğal ve yapısal olarak savaşa yatkın mizacında olmayan sınıfların, seferber edilmesinde aracı oldu.

Ama Devrim'in ve izleyen savaşların, Britanya'nın üstünde özel bir etkisi oldu. Devrimci örnek, radikal ve liberter güçlerce heyecanla benimsendi. Öte yandan, Fransız örneği, modern ulusal kimliğin evrimine ivme kazandıracığına, kısa devre yaparak, bu süreci tersine çevirdi; yönetici sınıf devrimci tehdide ve yerli Jakobenezme tepki göstererek, savunmaya geçti. Devrimci Fransa'nın ideolojisine ve simgelerine karşı, Britanya devletinin yanıtı, "ulusal duyarlılıkları giderek daha çok, hükümdarın şahsiyeti etrafında şekillendirmesi" oldu.⁷ Napolyon'un imparatorluğunun, cumhuriyetin yerini alması, Fransa ile yapılan savaş deneyimi, bu etkiyi güçlendirdi; Britanya'nın radikal ve liberter güçleri arasında bile Fransız örneğinin meşruiyetine gölge düştü. Bu etkilerin çarpıcı örneği, Fransa ile savaştayken, ulusçuluk sembolizminde görülür. Fransa'yla savaş sürerken "daha önce ulusal ve sık sık liberterlik simgesi olan Marianna'nın yerine kraliyete ait ve devlet mülkiyetinin sembolü olarak Britannia simgesi" kullanılmaya başlandı.⁸

Fransız milliyetçiliği, Britanya ulusal kimliğinin gerilemesi sırasında gelişti; birindeki cumhuriyetçi birlik simgelerine karşı, öbüründe kraliyet sembollerinin öne çıkması, Nairn-Anderson (1. Tez) formülasyonuna destek verir gibi. Onlara göre, olgunlaşmamış ve ast konumundaki Britanya burjuvazisi, Fransız Devrimi karşısında korkuya kapıldı ve Fransız burjuvazisi gibi modernleşme projesini başarıyla tamamlayıp, modern bir millet yaratamadı.

Ama burada da, sözü edilen formülasyonda bulanıklıklar var. "Millet olmayı", "modernite" ile tanımlamalarının açıklanması gerekiyor. Örneğin, geleneksel olarak şu iddia edilir: Pre-modern kolektif ilkelere ve gerçek topluluklara geleneksel sadakat, bunlarla dayanışma ve insanların günlük yaşamlarını bunlarla tanımlaması zayıfladıkça, millet için "tahayyül edilen toplum" kavramı güçlenir:

Köy, akraba, bir papaza ait ruhani bölge, lonca, *barrio* gibi topluluklarla kardeşlik ya da benzeri toplumlarla eskiden alışık oldukları bağlar gevşedikçe..... topluluk üyeleri bunların yerine başka bir şey koyma ihtiyacı hissettiler. Ulus, “tahayyül edilen toplum” bu boşluğu doldurabilirdi.⁹

Diğer bir deyişle, ulusun “tahayyül edilen toplumu”nda, kolektif sadakatin özellikle modern bir biçim olduğu, bunun var olması için de, pre-modern dayanışmaların azalmış olması gerekiyordu.

Tabii “ulus devlet” modern bir olgudur ve bu anlamda uluslaşmanın anlamı, bazı “modern” önkoşullarının olmasıdır: Devlet aygıtının bütünlüğü, yeterli bir iletişim sistemi, anadilin basım yoluyla yaygınlaştırılması gibi.¹⁰ Ama bütün gerçeklik bundan ibaret olamaz, eğer örnek alınan “modern” milliyetçilik, geleneksel kolektif ilkelerin *çöküşünden* çok, onların *sürmesine* tepki olarak ortaya çıktıysa.

Fransız ulusu, pre-modern parçalanmışlığa karşı, devletin merkezileşme sürecinde güçlendi ki, bu süreç mutlakiyetçi monarşi tarafından harekete geçirilmiş, Devrim’le sürmüş ve Napolyon tarafından tamamlanmıştı. Bu süreç, eski kolektif ilkelere saldırı biçiminde gelişti; geleneksel “gerçek toplulukların” farklı yerel özelliklerinin karşısına, ulusal yargılama hakkı, aristokrasinin sınıfsal imtiyazlarına karşı da “ulusal” çıkarlar, kondu. “Aristocrates” ve “Nationaux”a karşı devrimci muhalefet, çok zengin tarihsel bilgilerle doludur. Ama *ayrıcalığa* karşı *ulusu* savunan bu muhalefetin ki, Devrim’in neyle ilgili olduğunun bir özetidir, verdiği mesajın ne anlama geldiği belirsizdir. Tartışma götürmez biçimde “modern” olan eğilimleri iletmez. Gücünü süregelen pre-modern ilkelere alır ve mutlakiyetin merkezileşme projesi (bu da aynı zamanda, yerel yargı yetki ve imtiyazlara karşı “ulusal” ilkelere savunulmasını gerektiriyordu) ile devrimci “Ulus” projesi arasındaki temel sürekliliği ifade eder.

“Ulus” ile ayrıcalık arasındaki karşıtlığın kökleri 16. yüzyıldadır. Üçüncü/Halk Sınıfı’nın sözcüleri kendi kolektif ayrıcalıklarını savunurken, “bütün” ile kolektifin parçaları arasında “uyumlu” denge ilkesi ortaya çıktı; monarşinin merkezi otoritesi de, soyluların sahip olduğu imtiyazlara karşı birleştirici “irade” olacaktı.¹¹ Ayrıcalıklara karşı savaşılan “Ulus” pek çok açıdan eski (tabii kapitalist olmayan) bir kavgaanın içindiydi. Hangi ölçütlere göre bu projeyi destekleyen burjuvazi (tabii en çok yararlanan diğer bir kesim köylülüktü) daha olgun, kendinden emin “modern” bir sınıf oluyor? Ya da bu sınıf, İngiliz aristokrasisine göre kapitalizmin ilerlemesine nasıl yardımcı oluyor? Diğer tüm “burjuva” devrimlerinin tersine, İngiliz yönetici sınıfın eğilimi, mutlakiyetle başlayan devletin birleştirilmesinin tamamlanmasına yardımcı olmak yerine, “sivil toplumun” ve özel mülkiyetin üstünlüğünü, zaten egemen sınıfın etkin biçimde sahip olduğu güçlü devlete karşı savunmak olmuştur.

Fransa’da ve daha sonra Almanya’da ulusal ideoloji, sadece var olan devlet bütünlüğünü ifade etmek ve güçlendirmek için kullanılmamış, birleşme sürecini ayakta tutmak ve iktisadi gelişme için de gerekli olmuştur ki, bu sırada zaten dinamik, kendi kendini besleyen bir iktisadi büyüme vardı. “Milliyet ilkesi” hem devletin bütünleşmesinin, hem de devlet müdahalesini desteklemenin aracı olmuştur. Daha sonraki değişimleri ne olursa olsun, milliyetçilik başından itibaren, daha içsel ve organik dürtülerin ötesine geçerek, parçalara karşı dışarıdan birleşik bir devlet yaratma çabalarıyla koşullanmıştı. Henüz yapısal ilkeler güçsüzken, geleneksel kolektif ve yöresel bağılıklara karşı “Milliyet”, birlik-beraberlik ilkesinin ideolojisini sağladı.

“Ukania Ulus Devleti”

Gene İngiltere örneği çok farklıdır ve tarihsel olgular kavramsal eksikliklere, tanıklık eder. Britanya bağlamında milliyetçilik kavramının, çeşitli ulusların bileşimini ifade eden “Birleşik Krallık” olgusuyla koşullandığı ve milliyetçilik ile ırkçılığın arasındaki güçlü ilişkiyi dışladığı doğrudur. Ama eğer Fransız örneğine ilişkin paradigmanın işaret ettiği gibi, modern ulus fikri, ırksal bağlılıklardan çok, devlet ile tüzelkişilikler arasındaki iktidarı parselleme geriliminden doğmuşsa, o zaman Britanya’ya özgü milliyetçilik, İngiliz devletinin birliği kadar Birleşik Krallık’ın çeşitliliğine de çok şey borçludur. İngiltere’de milliyet gerçeği daha güçlü olduğu için milliyetçi ideolojinin baskısı daha azdı. Başka yerlerde modern milliyetçilik modellerinin olmadığı sırada “pre-modern” kolektif ilkelerle yapılan muhalefet çok zayıftı. “Ulus” kavramı, 16. yüzyılda zaten var olan, İngiliz hukuk ve kültürünün egemenliğiyle bağlantılıydı; ama daha sonra egemenliği parselleyen güçlere karşı ulusal kimliğin ve devletin bütünlüğünün yeniden teyit edilmesi talepleri arttı. Devletin ulusal birliğinin kökleri, toplumsal ilişkilerden ve yönetici sınıfın özelliklerinden besleniyordu. Bu anlamda “modern” milliyetçiliğin oluşturulma güdüsü görece olarak zayıftı; bu da, pre-modern kurumların ve kültür kalıplarının sürüyor olmasından çok, onların yokluğuna dayanıyordu. Ve İngiliz olmayan ulusların, “Birleşik Krallık”a dahil edilmesi, üniter İngiliz devleti sayesinde başarılabilirdi.

Tom Nairn’e göre, Britanya devletini, bütün diğer modern ulus devletlerden ve modern milliyetçiliklerden ayıran özellik, kendine özgü ulusal kimliğidir. Ona göre, bu ulusal kimliğin modern milliyetçi ideolojinin sürdürülmesinde başarılı olamaması dikkat çekicidir. Herhangi bir ırksal ya da bölgesel temellerinin olmamasını ve “popüler-demokratik” eğilimlerden yoksunluğu Nairn, milliyetçilikle, Britanya “milleti”yle

ilişkilendirmekte ve bu ulus devlete “Ukania” adını vermektedir. Sembolü olan monarşi ve onun (genellikle icat edilmiş) geleneklerinin dışında “Ukania”nın hiçbir kimliği yoktur. Herhangi popüler demokratik ya da eşitlikçi eğilimler, pre-modern sınıf (ya da kapitalist bir olgu olan modern sınıftan ayırt etmek için, tırnak içinde “sınıf”) kavramlarının içinde eritilir; monarşi kültürünün statü ve üslup hiyerarşisi devam eder. İşte bu tuhaf oluşum gene Britanya kapitalizminin erken gelişmişliğine ve modernleşme sürecinin tamamlanmamışlığına bağlanır.

Burada da Nairn, kuşkusuz farklı bir açıklamayı tercih etsek bile, açıklanmaya muhtaç bir şeye işaret ediyor. Gerçekten Britanya’daki monarşi kültü dikkate değer bir olgu; Nairn’in gösterdiği gibi olağanüstü önemli olsun ya da olmasın veya modern milliyetçiliğe ilişkin popüler ve eşitlikçi eğilimler açıklamasını kabul edelim ya da etmeyelim. Modern milliyetçilik, halkın seferberliğinde aracı olarak “popülist” olabilir; ama bundan onun zorunlu olarak demokratik ya da eşitlikçi bir güç olduğu sonucu çıkarılamaz. Her halükârda Britanya milliyetçiliğinin özellikleri, seferber edici bir güç olarak onu daha az etkin kılmamıştır; iki dünya savaşı deneyimini ve daha sonraki tehlikeli askeri girişimleri hatırlayalım. Açıklanmaya muhtaç şey, milliyetin sembolü olarak monarşinin sürmesinden çok, o sembolün gerektiğinde, hangi rolleri oynadığı ya da oynamadığıdır.

Britanya’nın ayırt edici özelliği siyasi kültürüdür; entelektüel geleneğinde ve halkın bilincinde *devlet* kavramı çok zayıftır; bunun yerine, yapay semboller kültü konmuştur. Bu açılardan başlıca Avrupa ulusları arasında benzersizdir. Eğer Batı kapitalist dünyasında herhangi benzer bir örnek aranırsa bu belki de, tuhaf biçimde ABD’de bulunabilir. Amerikalıların bayrağa tapınması (her okul gününün el yürekte, bayrağa “sadakat yemini” ile başladığını hatırlayalım), Britanya mo-

narşi kültünden daha az dikkate değer değildir. Britanya’da bu kutsal sembol, siyasi kültürün içindedir ama, milliyet, ırkçılık ve iyi tanımlanmış devlet kavramıyla güçlü bir bağlantısı yoktur (“Birleşik Devletler”de, Fransız “état” ya da Alman “Staat”ından farklı olarak, “devlet” aşağı yukarı “eyalet” gibi bir şeydir). Örneğin, Fransızlar için *devlet* kavramı, her gün yaşanan bir deneyimdir. Oysa İngilizce konuşan dünya, böyle bir şeyden rahatsızlık duyar. Perrier şişesinin etiketi, “Devletçe izin verilmiş” süsünü gururla taşır. Böyle bir ibare, Coca Cola ya da bir paket PG Tips’in üstünde düşünülemez.

Britanyalılar ve Amerikalılar genellikle, kamu kuruluşlarında *Staatsoper* gibi “Devlet” önekini kullanmaz. Birinciler daha çok “Milli”, “Kraliyet” ya da her ikisini birden kullanırken, ikincilerin bu amaçla kullandıkları sıfatların geniş bir yelpazesi vardır: Federal, kamusal, (nadiren) milli, genellikle de hükümetin ya hükümetin denetiminde, denir. ABD ve Britanya *hükümetleri* kabul eder ama, pratik maksatlar için “devlet” neredeyse yoktur. Eğer “devlet” kullanılacaksa bu aşağılayıcı bağlamda olur. *Devlet*’i nadiren tanıyan bir kültürde, siyasi meşruiyetin özel sorunları vardır; her ikisinin de siyasi sözlüğünde, ideolojik bir rol oynamak üzere semboller ikame edilmiştir; oysa, milli bilincin, devlet fikriyle iç içe olduğu durumlarda buna gerek yoktur.

Britanya’da pre-kapitalizm sembolizmi ideolojik amaçlar için kullanılır; ama sembolizme verilen bu rolün, Britanya devletinin pre-modern karakterince belirlendiği anlamına gelmez. Tam tersine, İngiliz kültüründe, “devlet”in ideolojik ve kavramsal zayıflığı, devlet ile sivil toplum arasındaki “modern” ilişkinin erken başlamasıyla ve kapitalizmin yükselişiyle ilgilidir. Kapitalizmin bir özelliği olan devlet ile sivil toplumun biçimsel olarak önce ve çok “doğal” olarak ayrılması durumunda, devletin pek iyi tanımlanmamasına karşılık, kraliyetçi mutlakiyetçiliğin ve onun “modern” ardılları-

nın uzun süre, “siyasi” ile “iktisadi”yi birleştirmeye ve “sivil toplumu”un oluşması için bilinçli bir devlet politikası uygulamaya çalışan devletlerde, “devlet” kavramının olgunluğa erişmesi, paradoks değildir.

Genel İrade Olarak Britanya Monarşisi: Ulus mu, Sınıf mı?

Şimdi Tom Nairn’in savlarında övülen Britanya monarşisine gelelim. Ona göre, monarşi kültü Britanya devletinin iki önemli pre-modern özelliğini sergiler: Hükümdarlık “mistik biçimde bütün toplumu kapsamaktadır”¹² ve ulusun monarşide somutlanandan başka kimliği olmadığı için, bunun anlamı devlet ile sivil toplumun kaynaşmasıdır. Monarşinin hiyerarşi ve “sınıf” ideolojisi bütün topluma nüfuz etmiştir.

Ama İngiltere’de değil de Fransa’da, kamu ya da genel “irade”ye ilişkin uzun ve sistematik bir siyasal söylem geleceği var. Bu söylem saplantılı biçimde, bütünleşmenin kaynaklarına yoğunlaşmış, siyaseti bölen feodal parçalanma ve parsellenmeye karşı kamusal ilkeyi öne çıkarmıştır. Örneğin, temsili kurumlar, her birinin kendi özel çıkar alanı olan, farklı tüzelkişilerin temsilcileri olarak görülmüştür. Kralcı mutlakiyetin temel savunularından biri, bütün ulusun genel iradesinin kralda cisimleştiği; iktidarda hak iddia eden diğerlerinin sadece “belirli” çıkarları temsil ettiğidir. İşte böyle bir arka plana karşı, Rousseau “genel irade” teorisini kurmuş; Fransız mutlakiyetçiliğinin temellerini hedef almış; “genel irade”nin yalnızca doğrudan halkta olduğunu, başka hiçbir yerde olmadığını savunmuştur.¹³

Bunun aksine, İngilizler hiçbir zaman böyle sorunlarla uğraşmamıştır; çünkü hiçbir zaman mutlakiyetçiliğin özelliği olan parsellenme ile merkezileşme arasında gerilim yaşamamıştır. Ne parlamentodan, ne de krallıktan hiçbir zaman “mistik biçimde bütün toplumu kapsamaması” talebinde bulu-

nan olmuştur. Gerçekten de, hiçbir zaman güçlü biçimde millet ilkesine başvurmak gereği ortaya çıkmamıştır; çünkü herhangi bir hükmi birime bağlılık, devlete karşı meydan okuyucu olmamıştır. “Birleşik Krallık”ın İngilizce konuşmayan ulusları istila ederek ya da tepeden zorla İngiliz devletinin altında birleştirdiği durumlarda, milliyeti temsil eden “hayali topluma” destek için devlet sembolizmlerine başvurulmuştur. İşte özellikle bu durumlarda, monarşi simgesi “birleşmiş” milleti ifade etmek için yardıma çağrılmıştır. Ama bu mistik yapının arkasında, İngiliz ulusal birliğinin kurumsal gerçeği yatar. İngiliz devletinin erken ve güçlü üniter yapısı, “Birleşik Krallık”ın diğer bileşenleriyle ilişkisini belirleyici ve güçleştirici olmuş; İngiltere her zaman ulusal kimlikleri ve kurumları, kendi bütünsel yapısına tabi kılma eğilimi göstermiştir.¹⁴

İngiltere ulusal birliğinin kendisi mistik biçimde oluşmadı ama, geleneksel olarak öyle olduğu farz edildi. Örneğin, parlamento çok uzun zamandan beri benzersiz biçimde üniter, ulusal bir kurumdu. Fransız temsili kurumlarıyla çarpıcı bir karşıtlık içinde, en azından 16. yüzyıldan beri İngilizler, bu kurumu “bütün ülkenin” temsilci olarak gördü. Geleneksel dilde “mülkler” ayırımını yansıtan Lordlar ve Avam bölünmesi bile, Fransız malikâne sistemi gibi sıradan insanlar ile aristokrasinin hükmi varlığı arasındaki net bir bölünmeyi yansıtmıyordu. Ne de, yerel seçim bölgelerine dayanan farklı parlamenter temsil düzeninde, hükmi varlıkların talepleri, tüzel ilkelerinin sürekli egemenliğini gösteriyordu. Tersine, böyle ilkelerin *coğrafi olarak* bölünmüş tek bir ulusal egemenliğe tabi olduğunu kanıtlıyordu. Her parlamento üyesinin hem yerel, hem de tek bir ulusal çıkarın temsilcisi olduğu düşünülüyordu. Parlamento üyelerini seçme ya da seçilme hakkı olmayan kesimler (seçim bölgeleri dışında yaşayanlar ya da gerekli mülkiyet koşulları olmayanlar) bakımından da bu ilke geçerli kabul ediliyor, onların da parlamentoda “mev-

cut” olduğu varsayılıyordu. Daha sonra 18. yüzyılda Edmund Burke’un söyleyeceği gibi, ulusal çıkarı paylaşan herkes “aslında” temsil ediliyordu.

Tabii bu anlamda, tek bir ulusal çıkar düşüncesi ideolojik bir uydurmaydı; ama bu uydurma, İngiliz devletinin üniter yapısının rolüne ilişkin değildi. Zımni temsil doktrindeki hayali şey, örneğin, İngiliz ulus devletinin ve her şeyden önce mevki ve mülk sahiplerinin çıkar birliği değil, seçme ve seçilme hakkı olmayanlar ile mülksüz ücretli işçilerin de, ayrıcalıklı toprak sahibi seçmen kadar parlamentoda “mevcut” sayılmasıydı. Ama İngiltere’de gene, iktisadi farklılıkların doğrudan tüzel imtiyazlarla iç içe olduğu ve parçalanmış bir yargı sisteminin bulunduğu Fransa’dan farklı olarak, var olan mülkiyet ilişkileri, “devlet” ile “sivil toplum”un giderek birbirinden daha çok *ayrışması*, daha önce görülmedik yollarla siyasi birliğin, toplumsal uyumsuzluklardan, soyutlanmasını mümkün kıldı. Mülkiyet ve mevki farklılıkları değişik bir ideolojik düzlemde ele alındı.

Şimdi Nairn’in monarşinin *sınıfı* kapsadığı savına bakalım. Kuşkusuz Britanya monarşisi, pre-kapitalizm hiyerarşisinin sürdüğü ideolojik yapının doruğunda oturmaktadır. Buna Nairn, kapitalist sınıf ilişkilerinden farkını belirtmek için tırnak içinde “sınıf” demektedir. Monarşinin ne ölçüde modern sınıf bilincini bastırmakta başarılı olduğunu tartışabiliriz. Ama her halükârda “sınıf” kültürünün, Britanya işçi sınıfını ehlileştirdiği ya da kararlılığını azalttığı iddia edilemez. Monarşi kültürünün Britanya’da örgütlü işçinin, diğer ileri kapitalist dünyaya, özellikle de işçi sınıfının yeterince örgütlü olmadığı Fransa’ya göre, daha çok sanayi anlaşmazlıklarına girmesini engellemediğini söylemeye bile gerek yok. Britanya’da sanayi, eski rejimin kalıntılarına bağlılıktan çok, kapitalizme özgü sınıf mücadelesi biçimlerinden derinden etkilenmiştir. Ama kuşkusuz “sınıf” ideolojisi, sınıfların ara-

sındaki meselelerin karıştırılmasında etkili olmuş; üslup, dil ve kültürel ayrılıklara aşırı ağırlık verilmiştir.

Kapitalizmin mantığının bütünüyle emildiği ama mevki, biçem ve kültürel farklılık gibi ekonomi-dışı ilkelere dayanarak, kendi sınıf sistemini ideolojik olarak desteklemek için, eşitsizlikleri gizlemek yerine vurgulayan böyle bir kültürde, gerçekten de bir tuhaflık var. Kuşkusuz “sınıf”ın yaşaması, bunun kapitalist anlamdaki sınıfın üstüne bindirilmesi, kapitalist sınıf ilişkilerinin, kapitalizm öncesi İngiltere’deki içsel toplumsal ilişkiler sürecinin sonucunda, organik olarak ve kendiliğinden ortaya çıkışıyla açıklanabilir. Burada toplumsal dönüşüm, yeni şarabın eski şişelerde sunulmasına daha çok benziyor. Ama yeni şaraptan çok, eski şişelere odaklanması yanıltıcı; hele bunun sonucunda kapitalizme ait özellikler, pre-modern kalınlara bağlanıyorsa.

İngiliz yönetici sınıfı daha önce tarihsel olarak görülmeyen bir görevle karşı karşıyaydı. Kapitalizmin erken ortaya çıkışı, iktisadi konumun, “ekonomi-dışı” mevkilerden ayrıldığı geleneksel tabakalaşma ilkelerinin temellerine zarar verdi. Kapitalizm sınıfı, “kuralcı” ekonomi-dışı süslemelerden arıtır ve genellikle sınıfı, hiyerarşik ekonomi-dışı ilkelerle gerekçelendirmeye karşıdır. Örneğin toplumsal hiyerarşiyi gerekçelendirmek için Tanrı’nın buyruklarını yardıma çağıran feodal düzenin ideolojisine düşmandır. İngiliz tarihinin tipik paradokslarından biri, kapitalizmin özel gereksinimlerini, eski ideolojileri güçlendirerek, karşılamasıdır. Ama kapitalizm öncesinin yargı sistemi ya da tüzelkişi eşitsizliklerine kaynaklık eden “ekonomi-dışı” ilkeler giderek kaybolduğu için, bütün vurgu, abartılı ve çoğu gülünç olan biçem, kültür ve dile bindirildi.

Soru, sınıf ideolojisinin niye belirli bir biçimi aldığından çok, niçin bunun Britanya kültüründe bu kadar dikkat çekici olduğudur. Her sınıflı toplumda, var olan hiyerarşilere meş-

ruluk kazandıran ideolojiler vardır; ama Britanya’da “sınıf”ın daha büyük görevi olduğu varsayılıyor. Erken İngiliz devlet tarihinde, güçlü milliyet ideolojisinden feragat edilerek siyasi gövdenin uyumunun sağlandığı görülür. Burada da diğer yerlere göre daha erken tarihlerde, en güçlü ideolojiler, çelişki ve düzensizlikleri kontrol altına almak için, başka bir düzlemde kullanılmıştır; ama bunlar parsellenmiş egemenliklerin ya da rakip tüzel yargı yetkilerinin, siyaseti bölücü etkilerine karşı değil, siyasi “süslerden” arındırılmış bütünüyle saf “iktisadi” sınıf ilişkilerinden kaynaklanan düşmanlıklara karşı kullanılmıştır. Belki de bu, Britanya’da “sınıf” ideolojisinin, “ulus” fikrinden daha baskın bir ağırlığı olmasıyla açıklanabilir.

Burjuva Devrimi ve Baştan Aşağı Modern Devlet mi?

Modern devlet ile “burjuva devrimi” arasında nasıl bir ilişki kurmalıyız? Paradigmaya ilişkin Fransa örneğinde, mal sahipliği taslayan siyasi iktidarın mutlakiyetçi mantığı ve siyasi olarak oluşturulan mülkiyet, gücünü vergici devlette topladı; bunu Devrim hemen ve bütünüyle değiştirmemiştir; bu kazaç kapısı kaynağını burjuva “yetenek”lerine açmakla birlikte, bu değişimin önemi abartılmamalıdır, çünkü burjuvazinin vergi toplama işinde oluşunun uzun bir tarihi vardır; bu işini kaybetme tehlikesinin de, burjuvazinin devrim için seferber olmasında rolü olmuştur.¹⁵ Örneğin, Marx *The Eighteenth Brumaire*’de Devrim sonrası Fransız devletin hâlâ Devrim öncesinin izlerini taşıdığını belirtir: “Çok büyük bürokratik ve askeri bir kuruluş” ve “ürkütücü parazit bir gövde” ki, burada

Fransız burjuvazisinin *maddi çıkarları* yakından iç içe geçmiş durumdadır. Bu makine fazla nüfusa iş sağlar; kâr, faiz, rant ve harçlar biçiminde ceplerine indiremediklerini devletten maaş olarak alırlar.¹⁶

Anderson bu konuyu ilk ele alışında, kapitalist burjuvazi-nin Fransa’da harekete geçirici temel dinamik güç olduğunu ve kapitalist gelişimin onun sayesinde tamamlandığını öne sürmüştü; kapitalist burjuvazi ile pre-kapitalist aristokrasinin arasında açık bir husumetin bulunduğunu iddia etmiştir; bu savlar, tartışmaya açıktır. Eğer İngiltere’de kapitalist ile pre-kapitalist güçler arasında dinamik bir gerilim yoksa, bunun nedeni de aristokrasinin, burjuvazi kadar kapitalist olması ise, bu belirli gerilim Fransa’da yoktu, çünkü burjuvazi bir bütün olarak, aristokrasiden daha fazla kapitalist değildi.¹⁷ Öyleyse bu durumda hangisi daha “ileri” ya da “modern” dir?

Uzun dönemde Devrim’in ve Napolyon’un devletin dönüşümünü ve Fransa’da kapitalist ekonominin gelişimini etkiledikleri kuşkusuz doğrudur. Ama, Devrim’in başarıl-arı ne kadar büyük olursa olsun, bunların arasında kendine güvenen muzaffer bir kapitalist sınıfın zaferi yoktu. Bugün bile Devrim’in iki yüzüncü yıldönümünden sonra, Fransız devletin “modernliği” ve onun egemen kültürü tartışmaya açıktır. Modern Fransız devletindeki pre-modern sürekliliklerin listesi çıkarıldığında, bunun Britanya’nın geriliğine ilişkin Nairn-Anderson özeti kadar etkileyici olduğu görülür: Fransa’nın bürokratikliği, devlet görevliliği için mandarin ve seçkin akademi geleneginin sürmesi, devlet memuriyetinin en yüksek kariyer sayılması ki, bu alanda hâlâ soydan geçmeye dayanan seçkinler egemen durumda; işte bütün bu özelliklerin kökleri Devrim öncesi mutlakiyetçi devletteki başlıca iktisadi kazanç kapısı sayılan, kamu görevi anlayışıdır. Bürokratik kültür sanayiye de uzanır; Fransa’da inanılmaz sayıda yönetici ve ustabaşı pozisyonu vardır; eski mutlakiyetçi ilkelerden biri de muhtemel muhalefete karşı, memuriyet görevleri sayısının ve imtiyazlarının hızla artırılmasıydı. Fransız burjuvazisi hiçbir zaman eski rantıye mantığını bütünıyla terk etmedi. Mitterrand Fransa’sının portresi şöyle

başlar: “Çocukluğum başka bir yüzyılda geçti,” der François Mitterrand. 1916’da sirke imalatçısı bir babanın oğlu olarak dünyaya gelen Mitterrand’ın babası, müşterileriyle hiç karşılaşmak istemeyen fazlasıyla burjuva ve kibirli birisiydi. “Benim başka bir yüzyıla sığramam için çok fazla gayret etmem gerekti,” diye sürdürür Mitterrand.¹⁸ Ama “şimdiki yüzyılda” bile sadece geçen on yılda girişimci değerleri benimseyen ve uluslararası piyasaların baskılarına uymaya çalışma işaretleri gösteren Fransız yönetsel kültürü, hâlâ hiyerarşik, törensel, üslup ve kişisel ilişkilerde formalitelere önem veren ayrıntılı, arkaik ilkelere gömülmüş durumdadır. Seçkinlere himaye ağı, büyük akademilerde köklemiştir; despotik güç *patron*’un elindedir ve maddi üretimden çok, kavramsal soyutlamalar daha fazla prim yapar.¹⁹

Fransızların madalyalara bağlılığı (muhtemelen Sovyetler Birliği hariç, Fransa’nın dünyada madalyası en bol ülke olduğundan sık sık söz edilir), Napolyon’un modernite ile eski monarşi şatafatını tuhaf biçimde birleştirme gayretinin sonucudur. Devrim’in ve bunu izleyen Napolyon döneminin ilk başarısı, güçlü bölgelilik ve yerellik geleneği ile siyasi hanedanlığa dayanan yerel *ileri gelenlerin* inatla direnç gösterdiği, parçalı devlet yapısını birleştirmek ve merkezileştirmek olmuştur. Bu özellikler, Fransız köylülerinin Avrupa’nın ortak tarım politikasına karşı direnmesi gibi, modern Fransız siyasetinde de önemli bir faktördür. Nairn ve Anderson’un geri “deneyci” Britanya’ya karşı, teorik eğilimler bakımından model olarak gösterdikleri entelektüel gelenek, varlığını mandarin geleneğine, pre-modern skolastik düşünceye, Napolyon’un sekülerleştirdiği *lycée*’ye (bu isim bile akla Aristo skolastiğini çağrıştırır) ve seçkinlerin Cizvit eğitimine, en az “burjuva devrimi”nin modernleştirmeci etkisi kadar, borçludur. Hiçbir şey, Cizvit mirasından gelen eski söz sanatına yoğunlaşılmasını, modern Fransız felsefesi kadar iyi tanıklık edemez.

Britanya’da, pre-kapitalist Fransız mirasından farklı olarak, kapitalist gelişimin ayırt edici özelliği, son günlerdeki bir gazete makalesinde çok güzel biçimde yansıtılmış; “Bayan Thatcher’e neden Poujadici demenin yanlış olduğu” ele alınıyor. Hem Poujade, hem de Thatcher’in “zemini alt orta sınıf” olmakla birlikte, Britanya ile Fransa’nın sınıfsal yapıları arasında anlamlı farklılıklar vardır:

İngiltere’de dükkâncılar, büyük ölçüde proletaryadan oluşan ulusun içinde küçük bir grup olarak kuşatılmışlık duygusu içindedir; bir yandan kendilerini daha az saygı değer komşularından ayırmaya çalışırken, öte yandan, toplumsal konumu daha iyi olanların, bayağılık ve züppelikle beslenen dünyalarındaki tavırlarını taklit etmeye çalışırlar. Güney Fransa’da küçük kasabalardaki dükkâncılar ve küçük mülk sahipleri, köylüler ve zanaatkârlarla birlikte Fransız nüfusunun çoğunluğudur; korkulacak, aşağılanacak kayda değer bir işçi sınıfı yoktur..... Bayan Thatcher’in kendi alt orta sınıfından gelen mirası, belki de yaygın biçimde paylaşılan tek değer, toplumsal akışkanlığa bağlılığıdır, yani bulunduğu konumdan kurtulma arzusu. Poujade, kendi sınıfını geliştirmeye çalışmıştı. Thatcher bir öğretmenin sesiyle güzel konuşmaya çalışır ve Dulwich’i çok taşralı bulurken, Poujade, Auvergne aksanıyla havasını atar ve St. Céré kökeline sadık kalır.²⁰

Ve saire.

Tom Nairn’in *Enchanted Glass* kitabını incelemesinde V. G. Kiernan, Britanya’da devrimin çok erken oluşuyla ilgili şunları söyler:

Fransa’nın devrimi çok gecikmiştir; uzun yılların iyice kökleştirdiği despotluk neredeyse sökülemez duruma gelmişti. İngilizler Cromwell’in önderliğini “bizim başkanımız” olarak kabul ederken Fransızlar, kendi kendine taç giyen Napolyon’un ayaklarının dibinde sürünmüşlerdir ve bu otokrasiye dönüşteki tek vaka değildir.²¹

“Çok geç”, “çok erken” gibi tartışma götürür bir formülasyon olabilir; çünkü her ikisi de tarihsel doğruluk ve normallik için burjuva paradigmasına dayanmaktadır. Ama en azından şu söylenebilir: Britanya ile Fransız kapitalizmi arasındaki farklılıkların, Britanya’nın arkaik biçimlere bağıllığı ve Fransa’nın pre-modern geçmişinden daha net kopuşuyla, çok az ilgisi vardır.

Notlar

- 1 Perry Anderson, “The Figures of Descent”, *NLR* 161, Ocak-Şubat 1987, s. 48.
- 2 *Ibid.*, s. 37.
- 3 Perry Anderson, “Origins of the Present Crisis”, *NLR* 23, Ocak-Şubat 1964, s. 51.
- 4 *Ibid.*, s. 47.
- 5 Fransız ve İngiliz feodal merkezileşmesinin karşılaştırılması için bkz. Robert Brenner, “The Agrarian Roots of European Capitalism”, T. H. Aston ve C. H. E. Philpin (Der.), *The Brenner Debate*, Cambridge 1985, s. 253-64.
- 6 *Ibid.*, s. 254-8.
- 7 Linda Colley, “The Apotheosis of George III: Loyalty, Royalty and the British Nation, 1760-1820”, *Past and Present* 102, Şubat 1984, s. 106, alıntıyı aktaran James Epstein, “Understanding the Cap of Liberty: Symbolic Practice and Social Conflict in Early Nineteenth-Century England”, *Past and Present* 122, Şubat 1989, s. 90.
- 8 Epstein, s. 88.
- 9 E. J. Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914*, Londra 1987, s. 148.
- 10 Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londra 1983.
- 11 Bu noktaları daha ayrıntılı olarak başka yazılarımda da tartıştım: “The State and Popular Sovereignty in French Political Thought: A Genealogy of Rousseau’s ‘General Will’”, *History of Political Thought* IV. 2, Yaz 1983; *History From Below: Studies in Popular Protest and Popular Ideology in Honor of George Rudé*, Montreal 1985 ve Oxford 1988.
- 12 Tom Nairn, *The Enchanted Glass: Britain and its Monarchy*, Londra 1988, s. 167.

- 13 Daha fazlası için bkz. E. M. Wood, "The State and Popular Sovereignty".
- 14 "Birçok krallık" sorunu ve İngiltere'nin bunlara birlik dayatmasının önemli bir sonucu İç Savaş'ın çıkmasıydı. Bkz. Conrad Russell, *The Causes of the English Civil War*, Oxford 1990.
- 15 Bkz. George Comninel, *Rethinking the French Revolution: Marxism and the Revisionist Challenge*, Londra 1987.
- 16 Karl Marx, "Eighteen Brumaire of Louis Bonaparte", D. Fernbach (Der.), *Surveys from Exile*, Harmondsworth 1977, s. 186.
- 17 Fransız "revizyonist" tarihçileri bu noktayı, Devrim'in geleneksel "toplumsal yorumuna" karşı çıkardıkları zaman Comninel, bunun nasıl farklı bir "toplumsal" yorumla ve aslında tarihsel materyalist anlayışla tutarlı olduğunu göstermiştir.
- 18 Theodore Zeldin, "France's Great Fantasy", *Guardian*, 3 Mayıs 1991, s. 23.
- 19 Guy de Jonquières, "French management culture: Tradition still rules the roost", *Financial Times*, 18 Nisan 1990, s. 11.
- 20 Richard Vivien, "Giving Poujade a Bad Name", *The Guardian*, 23 Temmuz 1991, s. 19.
- 21 Victor Kiernan, "Meditations on a Theme by Tom Nairn", *NLR* 174, Mart-Nisan 1989.

OLMAYAN EGEMENLİK DÜŞÜNCESİ

İngiliz siyasal söyleminde olmayan bazı kavramlar, devletin oluşumundaki bazı özgül durumları ortaya koyar. En çarpıcı eksiklik net bir *egemenlik* kavramının olmamasıdır. Siyasi otorite bakımından yasama yetkisi ile egemenliğin mutlak ve bölünemezliği ilkesi bile açık değildir. Fransız siyasal kuramcı Jean Bodin’e göre, gerçek devletin göstergesi egemen iktidardır. İngilizler ise siyasi iktidara ilişkin oldukça dağınık kavramlarla yetinmiştir; “karma anayasalar” ya da “çeşitli monarşiler” kavramsal olarak karmakarışık görünmekle birlikte “Kraliyet, parlamentoda” gerçeğini yansıtır.

Çağdaş olan, biri Fransız, diğeri (yabancılar için İngiliz anayasasının özgünlüğünü açıklayan) bir İngiliz tarafından yapılan Fransız ve İngiliz devlet tanımlarının, kabaca da olsa bir karşılaştırılması, konuyu çok iyi özetlemektedir. Jean Bodin için ulus, egemen bir gücün altında birleşen, “ailelerden, üniversitelerden ve tüzelkişi gruplarından” oluşur.¹ Buna karşıt olarak, Kraliçe Elizabeth’in Fransa’daki büyükelçisiyken 1560’larda yazan Sir Thomas Smith (kitabı 1583’te basılmıştır), “ulus”u ya da “sivil toplumu” şöyle tanımlar: “Özgür insanlardan oluşan halk yığınlarının, ortak bir anlaşma ve

uyumla, barışta ve savaşta kendilerini koruma amacıyla bir araya gelmesiyle oluşan topluluk.”² Smith “İngiltere’de en yüksek ve mutlak güç parlamenter alandır, parlamentonun içindedir”³ demekle birlikte, bu görüşünün hükümdara atfedilen *bazı* mutlak yetkilerle tutarlı olduğunu düşünür; çünkü nasılsa “Parlamento” demek “Kraliyet, parlamentoda” demektir; bu nedenle Bodin’in iktidarın özü olarak gördüğü yasama gücünün açıkça tanımlanmasına ihtiyaç duymaz. Bu bakımdan Smith istisna değildi. İngiliz siyasal söyleminde, ister hükümdarda, ister parlamentoda ya da “halk”da olsun, mutlak ve bölünmez gücün, belirsiz olmayan bir tanımına kuvvetle ihtiyaç duyulmuyordu. Kraliyetçi mutlakiyetçiliği savunanlar bile monarşiyeye atfedilen yasama yetkisini açıkça tanımlamazken, parlamentonun üstünlüğüne ilişkin kavramlar da “Kraliyet, parlamentoda” görüşünden, “Kraliyet”i dışlama eğiliminde olmadı.

Ama Bodin’in çok sıkı ölçütlerine göre bile İngiltere, Fransa’dan daha çok, birleşik bir siyasal otoritenin olduğu, gerçek bir devlet olma şartını yerine getirdi. Fransızların kavramsal netliği gerçekte, “mutlak” ve “bölünemez” bir egemen gücün *yokluğuna* yanıtı. Herhangi bir Avrupa devletinden daha büyük ölçüde, gerçek egemenliğe sahip olan İngilizlerin, benzer bir kavrama ihtiyaç duymadıkları anlaşıyor. Fransız devletindeki malikâne sisteminin yansıttığı bölgesel ya da tüzelkişiliklerin yol açtığı parçalanmışlık İngiltere’de hiç yaşanmadı. İngiliz yönetici sınıfının yerel gücü çok fazlaydı (özellikle sulh yargıçları olarak), ama onların bu yetkileri, üniter devletin temsilcileri olarak, hükümdarın atamasına dayanıyordu. Ve aynı yönetici sınıf, üniter ulusal parlamentoda birleşmişti. Lord ve Avam temsilcileri bile çoğu kez aynı toplumsal sınıflardan geliyordu; lordların oğulları ya da daha genç kardeşleri Avam Kamarası’nda yer alabiliyordu. Merkezi devlet ile yerel otoriteler, birbirine rakip yargı yetkileriyle de-

ğil, aynı egemen sınıfın iki farklı görünümü olarak, birbiriyle ilişki içindeydi.

“Egemenlik” konusunun dramatik biçimde ön planda olduğu İç Savaş bile kendinden hoşnut olan İngilizlerin, siyasi otorite meselesindeki yarım yamalak tutumlarını sarsmaya yetmedi. Sonra yeniden kurulan monarşi, mutlakiyetçi taleplerini tekrar ileri sürdüğü zaman bile buna, teorik “sivil toplum” gibi kavramlarla karşı çıkıldı; bu durum, Thomas Smith’in nihai iktidarı “ulus”un tayin ettiği görüşünden, daha az kafa karıştırıcı değildi. “Sınırlı” ya da “anayasal” monarşi kavramlarının ortaya konduğu John Locke’un *Two Treaties of Government* kitabı da, Smith’in “karma” anayasa kitabından daha derli toplu değildi. Locke’un “sivil toplum” kavramı, daha net olan parlamentonun üstünlüğü doktrininden (ki burada, hâlâ hükümdara ait ayrıcalıklar vardı) bir şeyler kazanabilecekken, “halkın” gücüne ve kimliklere ilişkin daha bulanık görüşlere, kurban edildi. Bu teorik bulanıklığın tarihindeki tek birleştirici çizgi, kendine güvenen mülk sahibi sınıfların, nihai iktidarlarına karşı, tepeden ya da tabandan gelen meydan okumaları karşılama pratiğine sahip olacak kadar iyi donanımlı olmaları; giderek de daha büyük ölçüde egemen olan parlamentoda temsil edilmeleri idi.

Yasamanın Egemenliği ve İngiliz Örfi Hukuku

16. yüzyıl Fransa’sında gelişen yasamaya ilişkin egemenlik kavramları ile eski örf ve âdetlere dayanan hukuk sisteminde ısrarcı olan İngiliz hukukunun karşılaştırılması klasikleşmiştir. Fransızlar ortaçağ hukukuna ve devletine, modern kavramlarla meydan okuduğu sırada, İngilizlerin hâlâ antika geleneksel hukuk kavramlarına yapıştığı söylenir. Fransızlara göre, yasa *yapma* gücü, egemenliğin damgasıdır; yasa, egemenin iradesi olarak tanımlanır; âdetler ancak egemen yasa yapıcı güç tarafından kabul edildiğinde yasa olur. Yasa çıkarma

görevi olan parlamento sık sık, yasa *yapmakla* değil, “hafızaların çok gerisindeki” eski hukukta yer alan örf ve âdetleri yasalaştırmasıyla akla gelir. Örf âdet hukuku belki de diğer bütün kurumlardan daha fazla, İngiltere’nin feodal geçmişine bağlılığını gösteren yegâne kurumdur.

Gene burada da görünümle aldatıcı. Siyasal ve hukuksal teoriler, tarihi baş aşağı etmiş durumda. Örneğin Jean Bodin, 16. yüzyılın sonlarında, yasamanın egemenliğine ilişkin görüşünü ayrıntılandırırken, Fransa hâlâ akıl almaz çeşitlilikte bölgesel ve yerel âdetlerle, parsellenmiş yasama yetkileriyle idare ediliyordu; bu da ister kralda, ister temsili kurumlarda olsun, devletin yargı ve yasama gücünü ciddi şekilde kısıtlıyordu.⁴ İşte tam da bu parçalanmışlık, Bodin ve diğer mutlakiyetçilik teorisyenlerini, ideolojik bir karşı ağırlık oluşturmak için harekete geçirdi. Ama hukuk bilimcilerin bütün teorik çabalarına, mutlakiyetçi monarşinin devleti merkezileştirmek için yaptığı bütün pratik gayretlere rağmen Devrim geldiğinde, Fransa’da 360 yerel kanun vardı; geleneksel hukuk ile Roma hukukunun yarattığı bölünme de cabasıydı.

Bu sırada İngiltere’nin uzun zamandan beri, diğer bütün özel yargı yetkilerine karşı üstünlük sağlamakta olan, genel bir yasama sistemi vardı. Bu sistem, kraliyet mahkemelerinde ve bütün ülkedeki yargılamalarda kullanılan örf âdet hukukuydu. Genellikle örfi hukukun içine yedirilmiş olan malikâne ve mahalli gelenekler, diğer laik ve dinsel mahkemelerin yanı sıra yaşamaya devam etti. Ama 13. yüzyılın sonunda, kraliyet mahkemelerinde de uygulanan örfi hukuk, İngiltere’nin özgür insanların tercih ettiği bir hukuk sistemi olmaya başladı. Hanedan çatışmaları nedeniyle çıkan Güller Savaşı sırasında örfi hukukun yükselişi geçici bir kesintiye uğradı; ama geç 16. yüzyılda, Fransız kralı parçalanmış egemenlik ve rakip hukuk sistemleriyle boğuşurken, Tudor monarşisi başarıyla biçimde özel yargı yetkilerine karşı devletin üstünlüğünü

sağlıyordu. İngiliz devletinin erken gelişen merkezileşmesi tam da örfi hukukun *genelliğini* yansıtır.

Feodal lordların rekabeti olmadan kraliyet yargılarıyla hukukun uygulanması, İngiltere’deki monarşik devletin, diğer Avrupa monarşilerinden çok önce, kullandığı başlıca yönetsel yollardan biriydi. Ama Avrupa’nın başka yerlerinde, özellikle de Fransa’da devletin merkezileşme sürecinde feodal lordların talepleri ve onların parsellediği hukuk, sürekli gerilim kaynağıydı. Bu gerilim bir ölçüde soylu sınıfın bir kesimini monarşik devlete katarak aşılmaya çalışıldı. İngiltere’de kraliyet adaletinin üstünlüğü ile lordların gücü ve serveti, Fransa’dakine benzer bir karşıtlık içinde değildi. Çünkü lordların gücü, sıradan Fransız lordlarına göre, daha az kamusal yargılamaların getirdiği kazançlara dayanıyordu. İngiltere’de “yerel lordluk” ve üstünde çalışan insanlarla birlikte toprakların doğrudan denetimi daha önemliydi; buna kraliyetle rekabet içinde olmayan özel yargılama hakları da dahildir.

13. yüzyılın sonuna gelindiğinde, İngiliz lordlarının denetimindeki toprakların üçte biri doğrudan lord tarafından işletilirken, üçte biri de köylülerin tasarrufu altındaydı; tabii onlar da lordların isteklerine boyun eğmek zorundaydı. Buna karşılık Fransa’da ekili toprakların % 85-% 90 arasındaki bölümü, hiçbir keyfi vergiye tabi olmadan, köylülerindi. Fransa’nın büyük lordları, İngiltere’deki benzerleri gibi toprağın doğrudan kontrolünü ellerinde bulundurmamalarına rağmen, kamusal yargılama yetkileri nedeniyle, tarımdan ek kazanç elde etmenin yollarını bulmuşlardı ki, bu durum, İngiltere’de hiçbir zaman olmayan “banal lordluk”un mirasıydı. 17. yüzyılda Fransız mutlakiyetçiliği zirvedeyken bile senyörlük haklarından olan adalet dağıtma, “kendilerine bağımlı olanların maddi varlıkları üstünde önemli bir denetim” anlamına geliyordu.⁵ Bu tür yetkiler Devrim’e kadar sürdü ve zayıflamakla birlikte köylünün artı emeği üzerindeki taleplerinin temeli oldu; mül-

kiyetin el değıştirmesinden alınan vergiler, angarya olarak çalışma talep etme, değirmen, fırın kullanımından, şarap üretiminden vb. alınan paralar, bazı örneklerdir.

Bunun anlamı, Fransız lordlarının, İngiliz lordlarına göre, yargılama hakları bakımından, kralla daha doğrudan rekabet içinde olmasıdır. Bu ancak yavaş yavaş, ama hiçbir zaman tam olarak değil, yerini siyasal olarak oluşturulan mülkiyete, devlet görevliliğine ve vergilerden muaf olma ayrıcalığına bağlı, yeni bir mülkiyet biçimine bıraktı. Bundan sonra özel mülkiyet olarak devlet de, sınırlı kaynakları olan köylü üreticilerin artı ürününe el koymaya başladı; bu da soylular, monarşi ve burjuvazi arasındaki sürekli gerilimin nedeni oldu.⁶

İngiliz lordlarının ne parsellenmiş egemenliği ya da siyaseten oluşturulan mülkiyeti vardı, ne de buna gereksinim duyuyorlardı. 13. yüzyılda, kraliyet adaletinin genişletilmesine karşı, 1215 Magna Carta gibi bazı tarihsel ânlar olduysa da, İngiliz feodal baronları yüzyılın sonunda duruma uyum sağladı. Malikâne mahkemelerinde özel yargılamaların gücünün zayıfladığı zamanlarda bile, toprak sahibi aristokrasi yeni güçler kazandı. Yargılamalarda para cezaları koymak gibi eski feodal araçlara müracaat etmeden, işgücünü denetlemek için ücretleri saptamak yetkisini kazanmak gibi yeni araçlar geliştirdiler; bunu da, kraliyet adalet sistemine ve sulh hukuk yargıçlarına dayanarak yaptılar.⁷ Devletin bütünlüğü sağlaştıkça, örfi hukukun, diğer hukuk sistemlerine göre üstünlüğü, parlamentonun iktidarda hak iddia etmesi için zemin hazırladı; bu kurum örfi hukukun “ilan edilmesinin” bir aracı oldu. İç Savaş’ta, I. Charles “karma anayasada”ki parlamentonun rolüne meydan okuyunca, örfi hukuk avukatlarının çoğu ve giderek artan sayıda hukuk eğitimi almış yüksek sınıftan insanlar, parlamentonun tarafını tutmaya başladı.⁸ Parlamento ile kraliyet arasındaki çatışma, rakip yargılama yetkilerinden çok, tek hukuk sisteminin kontrolüyle ilgiliydi.

Avrupa'nın başka hiçbir yerinde görülmeyen bir derecede, kraliyet ile lordluk güçleri birbirlerinin tamamlayıcısıydı. Devletin merkezileşmesi parlamentonun gücünü, hükümdarınki kadar artırdı. İngiliz soylu toprak sahiplerinin feodal yargılama hakları yoktu ama, kraliyet adaletine ve parlamentonun yasama rolüne katılma hakkına sahiptiler. Gene Avrupa'nın başka yerlerinde görülmeyen biçimde, parlamentonay şartı nedeniyle, hükümdarın gücü sınırlandırılmıştı. Parlamentonun hakkı olarak İngiltere yönetimini paylaşma talebi, genellikle yargılama hakkı söyleminde ve örfi hukuk "açıklamalarında" ifade edilmiştir. Fransız bilim insanlarının bu konuyu daha düşünmeye başlamasından çok önce, İngiltere'de yasal egemenlik, "Kraliyet, parlamentoda", uygulamayla gerçek olmaya başlamıştı.

Demek ki, örfi hukuku, çok eskiden beri gelen örf ve âdetlerin sembolü olarak görmek, bunun karşısına da yasama egemenliğinin modern kavramlarını çıkarmak, yanıltıcı oluyor. Örfi hukukun evrimi, devletin merkezileşme sürecinde gerçekleşti ve bu açıdan feodalizmi çözen aynı sürece aittir; kavramsal berraklık olmasa da, bir gerçeklik olarak İngiltere'de tek bir egemenlik kurulmuştur. Bu anlamda örfi hukuk, eski âdetlerle şekillenmiş olsa bile, hem kapsam, hem uygulama biçimleri bakımından, geleneklerin antika ilkelerinin tam karşısındadır. Çok eski, kutsal geleneklere dayanma iddiasında olsa da, müzakere süreçleriyle belirli âdetlerin bastırılması ve devletin yasama gücüne tabi olmaları sağlanmıştır.

Yasama ile yargının birbirine karıştırılma eğilimi, kuşkusuz oldukça eski bir zihni yapıyı gösterir. Devletin yasa yapma gücünün biçimlerini, hoşgörülü ve yaratıcı hünerler gerektiği zamanlarda bile yasaları, çok eski zamanların âdetlerine dayandırma eğiliminin, erken İngiliz siyasi gelişimine ve monarşik devletin birliğine bağlanabileceği, doğrudur. İngiliz monarşisi, hiçbir zaman Fransa'daki gibi egemenliğin parsel-

lenmesi, devletin merkezileşmesi ile feodal parçalanmışlığın, karşı karşıya geldiği bir durumu yaşamadığı için, yasamanın üstünlüğü fikrinin kavramsal netlikten yoksun olduğu da doğrudur. Gene, monarşik devletin görece kolay ve tehditlerle karşılaşmadan gelişimi, kurumsal ve kavramsal yeniliklerin, arkaik kalıntılar ve basit süreklilikler gibi görülmesini mümkün kılmıştır. Ancak, yasal egemenliğe dair Fransız kavramlarının, daha geç, feodal ilkelerin ortaçağ İngiltere'sinden bile daha zayıf olduğu, gelişimin daha ileri aşamalarında ortaya çıktıkları için, daha “modern” biçimler aldığı sonucunu çıkarmak yanlıştır. Bodin ve diğer hukuk adamlarının, hukuksal egemenliğe ilişkin fikirlerindeki kavramsal gücün arkasında modernin, feodal ilkelere karşı zaferinden çok, hâlâ feodal antikalıkların sürüyor olması vardır. Kuşkusuz, monarşik merkezileşme ile feodal parsellenme arasındaki açık meydan okuma, Fransız düşüncesinde egemenliğe dair kavramsal bir yanıtla dönüştü. Ama, bu karşı karşıya geliş, modernite için temiz ve kalıcı bir zafere yol açmadı. Hukuksal birliğin sağlanması ve birbirine rakip yasama yetkilerinin bastırılması, Bodin'den iki yüzyıl sonra gerçekleşebildi. Fransız hukuk kuramcılarının ve mutlakiyetçi monarşinin projesini ancak Napolyon tamamlayabildi.

Örfi Hukuka Karşı Roma Hukuku: Akılcılık ve Mülkiyet

İngiliz örfi hukukunun, en azından biçimsel olarak, pek çok durumda da öz bakımından, çok eski âdetlere dayanması, beylik değerlendirmelere göre “modern” devletle ilişkilendirilen “akılcılık”la çarpıcı bir karşıtlık içindedir. Önceki emsallere ve *ad hoc* yorumlara dayanan bu hukuk, modern bürokratik devlet anlayışına ya da Avrupa'nın başka yerlerinde geçerli olan Roma hukukuna dayanarak yapılmış derli toplu mantığı olan kanunlara, modern kapitalist eko-

nominin karmaşık işlemlerinin biçimsel olarak düzenlenme gereksinimine pek uymaz. Roma hukukunun yeniden canlandırılmasının, kapitalizmin gelişiminde belirleyici olduğu bile öne sürülmüştür; neden olarak da bu hukukun “biçimsel akılclığı”ndan çok, özellikle Roma mülkiyet kavramlarını yeniden gündeme getirdiği gösterilmiştir; çünkü şartlı (feodal) özel mülkiyetten, mutlak (kapitalist) özel mülkiyete geçişi kolaylaştırmıştır.⁹

Ama şimdi daha fazla paradokslarla karşı karşıyayız. Bunlardan birisi, kapitalizmin, Roma hukukunun en az etkili olduğu bir Avrupa ülkesinde ortaya çıkmasıdır. Daha da çelişkili, kapitalist gelişimin yasal çerçevesini oluşturan mülkiyete ilişkin örfi hukuk doktrinlerinin evrimi, yasalar bakımından, Avrupa’nın en bütünsel feodal mülkiyet sistemi bağlamında, gerçekleşti. Toprağın bir bölümünün feodal ilişkiler ağının dışında kaldığı diğer Avrupa ülkelerindeki duruma karşıt olarak, ortaçağ İngiltere’sinde bütün topraklar yasal olarak feodal sistemin içindeydi. Lordu olmayan toprak yoktu. Egemen ilke “lordsuz toprak olamaz”dı. Ama buna rağmen, Fransa’da değil de İngiltere’de, feodal ilişkiler özgün bir feodal hukuk kategorisine yol açmadı; ya da Almanya’daki gibi, soylulara ait toprak mülkiyeti hukuku ile genel ülke hukuku arasında bir ayırım olmadı. Ama, kapitalist mülkiyet ilişkileri sistemi İngiltere’de gelişti.

En son paradoks da şudur: İngiltere’de mülkiyetin bütünüyle feodalleşmesinin koşulu, monarşinin merkezileşmesi olmuştur. Lordsuz toprak olamaz ilkesi, parsellenmiş egemenliğin bir sonucu değil, tam tersine, yokluğunun simgesiydi. Bütün toprakların bir lordu vardı, çünkü hükümdar en üstün lord olarak görülüyordu. Bütün topraklarda ilkel olarak, “mutlak” mülkiyet değil, kiracılık geçerli olduğu için de, bu kiralanan topraklar doğrudan hükümdarın yargı yetkisinin altındaydı; bu yetki askeri amaçla tasarruf edilen

toprakları kapsadığı kadar daha mütevazı mülkleri, sıradan çiftçilerin tasarrufundaki toprakları, diğer soylular gibi hükümdara karşı askeri sorumlukları olmayan ama, daha az rütbeli lordların keyfi yargılamasına da muhatap olmayan, özgür kişilerin topraklarını da kapsıyordu. Bu özgür kiracıların, diğer küçük kiracılardan farkı, kraliyet adaletine başvurma haklarının olmasıydı; örfi hukuk, onları kendi lordlarına karşı da koruyordu ve bu hak onlara kraliyet mahkemelerinde veriliyordu ki, bu durumda lordluğun yargılama yetkilerine ilişkin talepleri *kabul edilmiyordu*. İşte tasarruf hakkına ilişkin bu durum, örfi hukukun bir özelliğiydi. Tasarruf biçimi, yasal ilkeye göre “feodal” olabilirdi, ama gene de bireysel ve özeldi.

Bununla birlikte, İngiliz köylülerinin sadece küçük bir azınlığı özgür köylüydü (geç 19. yüzyılda toprakların üçte biri özgür köylülerindi); ve modern çağda, özgür köylülük kapitalist mülkiyetin egemen yasal modeli olmakla birlikte, diğer toprak tasarruf biçimlerinin kaderi de, İngiliz kapitalizminin hikâyesinde önemlidir. Aşağı yukarı toprakların üçte birinin doğrudan lordun malikâne toprakları olmasının yanı sıra, özgür köylü kategorisinin doğal sonucu, özgür olmayan köylülerin, belirsiz bir toprak sahipliği hakkı olmuştur. Bunlar doğrudan lorda bağımlıydı, onun yargı yetkisi kapsamındaydı ve bunlara “saygın olmayan” işler yaptırılabilirdi. (Özgür ve özgür olmayan köylünün toprak tasarruf biçimleri arasındaki ayırt edici farklılıklar, durumu çok daha belirsiz olan Fransız köylüsüyle karşılaştırılarak, ortaya konabilir; Fransız köylüsü fiilen kendi toprağının sahibi ve kraliyetin korumasındaydı, ama lordun yargılama yetkisi altındaydı ve lord onlardan pek çok hizmet talep edebiliyordu.) Monarşik devlet bu tür köylüye kraliyet mahkemelerine başvurma hakkı tanımayarak, hem lordların haklarını tanımış, hem de onların köylüler üstündeki egemenliğini güçlendirmiştir.

Erken modern dönemde, İngiltere’de malikâne geleneklerine göre tasarruf edilen topraklara yasal koruma sağlandı; ama bu, lordların pek çok geleneksel tasarruf sahibinin topraklarına el koymalarını engellemedi; ve diğer geleneksel tasarruf sahipleri de keyfi para cezalarına maruz kaldı; aslında bunlar iktisadi sözleşmeyle kiralanmış topraklardı. Geleneksel toprak tasarruf biçimlerinin bu kategorilerini ve doğrudan malikâne topraklarının durumunu göz önünde bulundurduğumuzda, Fransa’dan (toprakların büyük bölümü, gerçekte doğrudan köylü mülkiyetindeydi) farklı olarak, İngiltere’de tarımsal toprakların çok büyük bölümünde, rekabet baskısı altında, iktisadi amaçla yapılan toprak kiralama sözleşmeleri geçerliydi.

Ortaçağın en mütevazı özgür tasarruf biçimi (socage), sonunda İngiltere’nin en ağır basan toprak tasarruf biçimi oldu (1925’tel!). Ama bundan çok önce, iktisadi güç, siyasi olarak oluşturulan mülkiyetin yerini bütünüyle aldı; ve toprak sahiplerinin serveti giderek daha büyük ölçüde, kendileriyle feodal bağımlılık içinde olanlardan artı ürün almak yerine, verimli, özgür kiracılardan aldıkları kiralara dayanmaya başladı. Hatta toprak sahipleri, ister yargı yetkileri, ister kurallara bağlı sorumlulukları biçiminde olsun, ekonomi-dışı “süslerden” kurtulmanın yararlarını görmeye başladılar.

İngiliz mülkiyet ilişkilerinin pek çok paradoksundan ve İngiliz mülkiyet hukukunun görünümdeki akıldışlılıklarından biri de, eski ile modernin çılgın kargaşasıdır. Toprak sahipleri topraklarını bütünleştirip, denetimlerini sağlamlaştırırken, hem monarşiye, hem de geleneksel haklara karşı, mutlak ve kişisel ayrıcalıklar talep ettiler; bu arada topraklarını satmayı sınırlandıran, mutlak mülkiyet haklarına yeni sınırlamalar getirdiler. 17. yüzyıldan başlayarak, malikâne topraklarının elden çıkarılmasını ve miras bırakılmasını sıkı koşullara bağlayan katı iskân uygulaması, İngiltere’de toprakların (tam olarak ne kadarını olduğu bilinmemekle bir-

likte) önemli bir bölümünü kapsamaya başladı ve 19. yüzyıla gelindiğinde, bu uygulama en büyük toprak sahibi ailelerin çoğu tarafından benimsendi.¹⁰ İskân koşullarının açıkları bulunarak, sınırlamalar gerçekte anlamsız hale getirilebiliyor olsa da, sıkı kurallara bağlanan yerleşimin amacı ve sonucu (büyük evlat hakkı gibi), İngiliz aristokrasisinin daha önceki yüzyıllarda edindiği büyük mülkiyet birikiminin bütünselliğini korumaktı.

Mutlak özel mülkiyet hakkına engel olan, sıkı kurallara bağlanmış yerleşim uygulamaları, kapitalizm öncesine, koşullu mülkiyet biçimlerine geri dönüş gibi görülebilir; toprağı piyasa güçlerine karşı koruyarak, verimliliğı artırmayı teşvik etmediğı düşünülebilir. Ama pek çok başka durumda olduğu gibi İngiliz “geriliğine” ilişkin görünümeler yanıltıcıdır. Bu uygulama paradoksal olarak, tam da aristokratik mülkiyetin çok belirgin biçimde mutlaklaştığı ve diğerlerinin toprak üzerindeki taleplerinin dışlandığı bir süreçte gerçekleşti. Toprakta mutlak ve engel tanımayan özel mülkiyetin oluşma sürecinde, çok daha korumacı önlemler gerekti; ve kuralcı yerleşimin amacı, toprakların bütünleşmesini sağlamak olduğu kadar, toprak sahiplerine, diğerlerini dışlayan mülkiyet hakkı vermektir. Ama eğer büyük malikâneler, piyasa güçlerince parçalanmaktan korunduysa, bunun sonucu mülkiyetin kolayca elden çıkarılamaması, tarımsal toprakların büyük birimlerde yoğunlaşması oldu. Her şeyden önce, İngiliz tarımı piyasa zorunluluklarına, rekabetçi baskılara açık hale geldi; bu durum yalnızca toprak sahiplerini değil, toprağı kiralayanları, yani tarım *üreticilerini* de etkiledi. İşte tarımsal ilişkilerdeki bu çok özel durum, İngiltere’de kendi kendini güçlendiren iktisadi büyümenin özgün temeli oldu; tarım ile sanayinin karşılıklı olarak birbirini geliştiren bir ilişki içine girmesiyle, Avrupa’nın her yerinde etkili olan, eski tür kendi kendini sınırlayan döngü, kırıldı.¹¹

Mülkiyet ilişkilerindeki bütün bu gelişmeler, pek çok antikalığı, düzensizliği ve akıldışılığı barındıran örfi hukuk çerçevesinde oldu. Her türlü “ekonomi-dışı” talepleri, ayrıcalıkları ya da sorumlulukları –büyük mülkiyetin kendini korruma sorumluluğu dışında– mülkiyetten ayırarak, mal mülkte bireysel “çıkarı” tanıyan, kapitalizme uygun kutsal mülkiyet biçimlerinin gelişmesine örfi hukuk yardımcı oldu. Bu duruma karşıt olarak, bin yılın yarısını aşan bir sürede geçerli olan Roma hukuku, Fransız mülkiyet ilişkilerini, yargısal ve siyasal özelliklerinden ayıramadı. Bütünselliği olan bu “akılcı” hukuk sistemi, örf ve âdetlere dayanan özellikleri ve özel yargılama yetkilerini –ki bunlar Roma hukukunun daha sıkı uygulandığı güneyden ve örfi hukukun daha ağır bastığı kuzeyden oldukça farklıydı– parçalanmış siyasete karşı bütün kraliyet çabalarına ve *buyruklarına* rağmen, yerinden edemedi. Hatta Roma hukuku bazen, monarşiye *karşı* başka yargılama yetkilerini desteklemek için bile kullanıldı.

Fransa’da Roma hukukundan, büyük ölçüde, özellikle ticari konularda, geleneklerin eksikliklerini gidermek için yararlanıldı; örneğin, sözleşme, borçlar, iktisadi işlemlerde kanıtların ve karar verme süreçlerinde daha akılcı yöntemlerin kullanılması gibi. Ama bu alanlarda Roma hukuku, ticaretin asırlık uygulamalarını yalnızca düzenlemeye yardımcı oldu; onlara özellikle *kapitalist* bir nitelik kazandırmadı. Yargı sistemindeki bütün bu gelişmeler, toplumsal mülkiyet ilişkilerindeki dönüşümlerin yerine geçmedi; örneğin, İngiliz örfi hukukunun, temeldeki dönüşümleri yansıtarak değişim geçirmesi gibi bir durum söz konusu değildi.

Örfi hukuk, her şeyden önce, bir toprak hukukuyken, “tüccar kanunu” tüccar topluluğuna ait belirli geleneksel kanunların alanındaydı ki, bu da 18. yüzyılın sonlarında örfi hukukun içine girdi. Ama gene de, ilkesel olarak ve uygulamada toprağa dayanan örfi hukuk, kapitalist mülkiyet ilişkilerinin

gelişimiyle, Fransa'daki ticaret merkezli Roma hukukundan, daha uyumluydu. Kapitalizmin ortaya çıkışı, İngiliz mülkiyet ilişkilerinin içsel bir süreciydi, tepeden zorla dayatılan, yabancı bir şey değildi; ve İngiltere'deki örfi hukuk, bütün feodal akıldışılığına rağmen, içsel dönüşümün izlerini taşır.

Thomas Hobbes ve Mutlakiyetin Savunusu

Egemenlikle ilgili İngiliz teorilerindeki dikkate değer bir istisna, kural haline geldi. İngiliz siyasal tarihinde mutlakiyetin kuramcıları olarak, sözü kanun yerine geçen yalnızca iki düşünür oldu: Robert Filmer ve Thomas Hobbes; ama kralın Tanrısal haklarını savunan Filmer'in yeri ikinci sıraya düşerken, yalnızca Hobbes, daha "modern", akılcı tartışma biçimiyle, "büyükler" arasında kalmaya devam etmiştir. Hobbes, Bodin'le karşılaştırılabilecek ölçüde –kuşkusuz ondan etkilenmiştir de– mutlak ve bölünemez egemenlik kavramını ortaya koydu; egemenlik yasa yapma gücüydü ve yasalar da egemenin iradesiydi. Bu İngiliz düşünür ile Fransızın arasındaki farklılıkların ortaya konması, benzerliklerinin sergilenmesi kadar açıklayıcıdır.

Fransa'da egemenlik kavramı parçalı yönetimin, devletin tüzelkişilerce parsellenmişliğinin yarattığı düzensizliğe çare bulmak amacıyla ortaya çıkmıştı. Bodin'in karşı karşıya bulunduğu gerçek buydu. Bodin, mutlak egemeni denetlemek amacıyla tüzel gruplara herhangi bir yasal bağımsızlık tanımamakla birlikte, hiçbir zaman onlarsız bir toplum da düşünmedi. Krala devletin tüzel kuruluşlarını, özellikle de üç sınıfı, bir araya getirme ve organik bütünlüğü sağlama görevi verdi; dengeli bir hiyerarşik düzenin, "uyumlu adalete", eşit olmayan hükmi varlıklar arasında eşit "orantılı" bir adalete dayanması gerektiğini savundu.

Hobbes *Leviathan*'da, geliştirdiği temel egemenlik kavramını, mutlak gücü savunmak için kullandı; bu eser İngi-

liz İç Savaşı sırasında kendi kendini sürgün ettiği Fransa’da yazılmıştı. Fransa’nın durumu, Fransız kuramsal çözümünü benimsemesinde rol oynamış olabilir, ama o, özellikle İngiliz sorunuyla ilgiliydi. Onun egemenlik teorisi de toplumsal karmaşaya bir yanıtı. Ancak İç Savaş’ta karşılaşılan düzensizliğin, egemenliğin “parsellenmesiyle” pek bir ilgisi yoktu, farklı tür bir düzensizlikti. Tüzel varlıklara, özellikle mülklere, özel yargılama yetkilerine ya da otonom şehir komünlerine ve “orta seviyedeki güçlere” ilişkin ilkeler, İngiltere’de oldukça zayıftı. Mutlak ve bölünemez egemenlik fikrini İngiltere toprağına aktarırken Hobbes, Bodin’in “ailelerin, üniversitelerin ve tüzel grupların” birliği formülasyonu yerine, Sir Thomas Smith’in “özgür insanlardan oluşan halk yığınları”nın tek bir devletin çatısı altında birleşmesi görüşünü temel almıştır. Bu, Hobbes’un egemenlik kavramının, Bodin’inkinden daha az mutlakiyetçi olduğu anlamına gelmez. Hatta daha sınırsız ve uzlaşmaya açık olmayan bu anlayış, belki de İngiltere’de birey ile egemen devlet arasında aracılık eden tüzel grupların bulunmamasından kaynaklanmıştır. Bununla birlikte bu tarihsel koşullar, Hobbes’un mutlakiyeti gerekçelendirirken neden “uyumlu adalet”i değil de, özgür ve eşit bireylerin doğal haklarını vurguladığını açıklayabilir.¹²

Evet, mutlakiyetin aşırı ve uzlaşmaya kapalı savunusunu yaparken, insanların doğal durumda, doğal haklara sahip özgür ve eşit olduğu varsayımıyla ilerlemesi, oldukça tuhaf bir yol olabilir. İngiltere’de tüzel varlıklara ilişkin ilkelerin zayıflığı, Hobbes’un garip yöntemini ve önce her bir insanı, sanki hareket halinde atomlarmış gibi ele alan “bilimsel” yaklaşımını, açıklamakta yetersizdir. İç Savaş’ın kendisi, o zamana kadar görülmemiş biçimde, tartışmanın terimlerini yerleştirdi. Otoriteye meydan okuyuş yalnızca kralcı mutlakiyete karşı çıkan mülk sahibi sınıflardan gelmiyordu, aynı zamanda daha demokratik eğilimleri olan halk güçlerinden

de geliyordu. Bu demokratik karşı çıkış, çok daha önce, İngiliz devletinin kritik kurulma ânında başlamıştı ve birçok açıdan Avrupa'daki benzer hareketlerden daha radikaldi. İşte Hobbes böyle bir arka plana karşı, mutlakiyet savunusunu zekice kurdu.

Burada Perry Anderson'un "Devrimin ideolojik mirasının hemen hemen sıfır" olduğu savına bir giriş yapmak gerekiyor. Ona göre, "Aydınlanma öncesinin 'ilkel' özelliği nedeniyle Devrim ideolojisi Britanya'da evrensel bir gelenek yaratamadı. Hiçbir zaman büyük bir devrimin ideolojisi bu kadar etkisiz olmamış ve bütünüyle toplumun içinde eritilmemişti".¹³ Kuşkusuz "etkisiz", ama "erimek" çok belirsiz bir sözcük. Tuhaf olan şey, Devrim'in içindeki radikal devrimin bütünüyle başarısızlığa uğramasına rağmen, bundan sonra İngiliz siyasal düşüncesinin Devrim'deki daha radikal söylemlerden derinden etkilenmesidir; en azından John Locke gibi bir düşünür aracılığıyla, oldukça ehlileştirilmiş biçimde de olsa, bu radikal fikirler ana akım Avrupa düşüncesinde yerini almıştır.

Hobbes bu radikal etkilerin çarpıcı bir örneğidir; çünkü devrimci dönemdeki en radikal ilkelere dayanarak, mutlakiyetin savunusuna girişti. Doğal haklar, bütün bireyler için (en azından hanehalklarının erkek reisleri için) doğal özgürlük ve eşitlik gibi radikal terimleri benimsedi; doğanın hiçbir ilkesinin, yöneten-yönetilen ayırımını onaylamadığı, dolayısıyla nihai olarak uzlaşmaya dayanmayan hiçbir meşru otorite olamayacağı doktrininin yararlandı. Hobbes, bu doktrinin onay hakkını tüzel bir varlığa bırakan; onaydan sonra da bunun herkes için bağlayıcı olduğuna ilişkin geleneksel ve çok daha az demokratik yorumunu bir kenara atarak, savını kişi hakları üstüne temellendirdi.

Geleceği umut verici olmayan savlardan yola çıkan Hobbes, mutlakiyeti savunurken, her radikal ve eşitlikçi ilkeyi, kendisine karşı döndürdü: Her bireyin başta yaşama hakkı

olmak üzere doğal haklarının ancak mutlak egemenin gücüne boyun eğerek gerçekleşebileceğini savundu. Bu hakkı korumak için paradoksal biçimde ona yabancılaşmak gerektiğini, çünkü yalnızca mutlak egemenin gücünün, barış koşullarını sağlayarak “rahat” bir yaşam hakkını garantiye alabileceğini öne sürdü. Diğer bir deyişle, en temel doğal hak olan yaşama hakkı, bu hakkı kullanan varlıkların arasındaki çelişkiler yüzünden, eğer mutlak iktidarca denetlenmezse, sağlanamazdı. O zaman *de facto* (fiilen) her iktidar uzlaşmaya dayanmalıydı; böylece, temel yaşam hakkı mümkün olacak, doğal savaş durumu, düzenli biçimde sona erdirilebilecekti. Her rasyonel bireyin, kendini koruma ve “rahat yaşamak” güdüsü, isteği olduğu için de, bunu gerçekleştirecek iradeyi göstereceği varsayılmalıydı vb.

Radikal gelenek başka biçimlerde diğer düşünürlerce sönmümlendirilmişti ama, Hobbes’un savları, İngiltere’deki egemen siyasal söylemden kesin bir kopuşa işaret eder. Tabandan gelen düzensizlik tehdidine karşı tipik İngiliz tavrı, egemenliği açıklığa kavuşturmaktan kaçınmak ve hükümdar ile parlamentodaki egemen sınıf arasındaki gücün bölüşümü konusunda ısrarla bulanıklıktan yana olmaktı. Bu eğilim, İç Savaş öncesi on yıllarda Haklar Dilekçesi’ne ilişkin tartışmalarda açıkça görülür. Avam Kamarası dilekçeye olumlu oy verir, Lordlar ise “egemen gücün bütünüyle Majestelerinde olması”nın eklenmesini ister. Tabii bu, Avam Kamarası için dilekçenin amacının yenilgiye uğraması anlamına gelir. Daha sonra iki meclisin katıldığı konferansta, Avam tarafı etkileyici bir sav öne sürer. Hoşnutsuzluk ve kızgınlık ortamında der Sir Henry Marten, “görgüsüzler” kutsal egemen güce hak ettiği “nezaketi” gösterme eğiliminde olmayacaklardır. “Bu dilekçe elden ele dolaşacak” ve insanlar,

Bağıra çağıra egemen gücün ne olduğunu tartışacak,..... bu-
nun sınırı ne olacak? Asıl olan, nereden gelecek? Sınırlar ne-

rede olacak? vb..... böyle pek çok tuhaf ve yanıltıcı soru.....
Bu yüzden, saygısız konuşmalar ve sorgulamalar yerine,
sessiz saygı, egemen güç bakımından en iyisidir.

Egemenliğin kökeni ve niteliğine ilişkin “adı” spekülasyonlar mı lord hazretlerini böyle konuşmaya itti, bilinmez ama, Avam bakış açısı onların gözünü açtı ve Haklar Dilekçesi, egemen güç sorusuna tedbirli yaklaştı ve suskun kaldı.

Yirmi yıl sonra bu mesele gerçekten ele alındığı zaman egemen güç kavramı hâlâ bulanıktı. Parlamento, hükümdara muhalefeti gerektelendirirken ne kendi egemenliğini öne sürdü, ne de herhangi bir direniş öğretisine başvurdu; sadece isyan çıkaran *Kralcılara* karşı savunma hakkı olduğunu öne sürdü. Ama, onlar “Kraliyet, parlamentoda” nedeniyle oturumlardan çekilmemiş miydi? Hükümdar da kendisinin “İngiltere’de, ihanet edilemeyecek tek kişi” olup, olmadığı sorusunu sormuştur.¹⁴

Notlar

- 1 Jean Bodin, *Six Books of the Commonwealth*, M.J. Tooley (Der.), Oxford 1967, s. 7.
- 2 Sir Thomas Smith, *De Republica Anglorum*, Mary Dewar (Der.), Cambridge 1982, s. 57.
- 3 *Ibid.*, s.78.
- 4 Fransa’da mutlakiyet ve yargı hakkı sorunu tartışması için bkz. David Parker, “Sovereignty, Absolutism and the Function of the Law in Seventeenth-Century France”, *Past and Present* 122, Şubat 1989.
- 5 *Ibid.*, s. 51-2.
- 6 Bkz. George Comninel, *Rethinking the French Revolution: Marxism and the Revisionist Challenge*, Londra 1987.
- 7 Bkz. Rodney Hilton, “Feudalism or Féodalité and Seigneurie in France and England”, *Class Conflict and the Crisis of Feodalism*, rev. ed., Londra 1990, s. 165.
- 8 John Guy, *Tudor England*, Oxford 1988, s. 378.
- 9 Perry Anderson, bu iddiayı şu eserinde yapıyor: *Lineages of the Absolutist State*, Londra 1974, s. 25-6.

- 10 Bkz. Barbara English ve John Saville, *Strict Settlement: A Guide for Historians*, Hull 1983.
- 11 Bkz. Robert Brenner, "The Agrarian Roots of European Capitalism", T. H. Aston ve C. H. E. Philpin (Der.), *The Brenner Debate*, Cambridge 1985, s. 323-7.
- 12 Hobbes'un egemenlik kavramını tarihsel bağlamına oturtan bu sav, C. B. Macpherson'un *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Oxford 1962, eserindeki savdan oldukça farklıdır. Macpherson, Hobbes'un mutlak ve bölünemez egemenlik savını, kapitalizmin erken tarihine ve İngiltere'de yeni başlayan "piyasa toplumuna" yerleştiriyor; ama gerçekte bu fikrin kökeni, erken kapitalist mülkiyet ilişkilerinde değil, özellikle Fransa'da mutlakiyetçi devletin altındaki feodal parçalılıktır. Hobbes kavramını, İngiliz koşullarına uygun hale getirdiyse de, İngiltere'de bir istisna olarak kaldı; çünkü var olan sosyal koşullarda, bu kavrama, daha az ihtiyaç duyuluyordu. Hobbes'un bu kavrama ilgisi, İngiltere'nin kapitalist geleceği hakkında berrak bir vizyonu olmasından çok, tersine, aklındaki toplumun oldukça geriye dönük bir imajıydı ki, bunda İngiliz kapitalizmi kadar Fransız mutlakiyetçiliğinin de payı vardır.
- 13 Perry Anderson, "Origins of Present Crisis", *NLR* 23, Ocak-Şubat 1964, s. 30.
- 14 Conrad Russell, *The Causes of the English Civil War*, Oxford 1990, s. 23-4.

4

HALK EGEMENLİĞİ, DEMOKRASİ VE DEVRİM

İngiltere’de devletin merkezileşme sürecinde kraliyet ile parlamento arasındaki ilişkiler, net bir egemenlik kavramının ortaya çıkışını gereksiz kılmıştı ama, ikisi arasındaki ilişkiler 17. yüzyılda İç Savaş’a yol açtı. Bunun sorunu, İngiliz siyasal teori ve pratiğinin gündemine gelmesini, o zamana kadar olmadık biçimde, zorlaması beklenebilirdi. Özellikle parlamento, hükümdara karşı isyan etme hakkını dile getirebilir; “halk” egemenliğinin, en azından, ayrıcalıklı siyasal millet egemenliğinin, siyasi otoritenin ve kraliyet gücünün nihai kaynağının kendisi olduğunu öne sürebilirdi. Kökleri ortaçağlarda olan bu kavramsal hileden, zorunlu olarak demokratik anlamlar çıkmazdı, çünkü “halk” dar bir biçimde tanımlanabilirdi. Bu, çok uzun zamandan beri kralın hak iddialarına karşı, aristokratik muhalefet tarafından kullanılmıştı ve başka yerlerde mutlakiyete karşı bir silaha dönüştürülmüştü. Örneğin, Bodin’in mutlak ve bölünemez egemenlik kavramı, halk egemenliği iddialarına doğrudan karşı çıkmak amacıyla oluşturulmuştu; din savaşları sırasında da bir Huguenot broşüründe direniş gereçlendirmek amacıyla, açığa dile getirilmişti.

Ama İngiltere’de mutlakiyet karşıtı ideoloji, bu biçimi benimsemekte çok yavaştı. Hükümdar, ne derece kışkırtıcı davranırsa davranırsın, hatta İç Savaş’ın çıkmış olması bile, İngiltere’de parlamento liderlerini, davalarını halk egemenliği doktrinine dayandırmaya ikna edemedi. “Kraliyet, parlamentoda” formülasyonuna, daha az radikal, anayasacı yorumlar getiren destekçiler bulmak bile zordu; kralın “karma anayasa”nın yasal bir bileşeni olduğu ama, bu konumunu parlamentonun türevi olarak sağladığı, tersi olmadığı, öne sürülebilirdi. Parlamentonun 1642’de krala karşı çıkışı, sistematik bir direniş teorisine dayanmaz ya da genel olarak, kendini savunma hakkı gibi bir şeyden daha radikal değildir. Daha ileriye gitmek isteyen az sayıda kişi, “parlamentodaki ana düşünce akımı karşısında, ‘küçük bir dip akıntısı’nı temsil ediyordu.”¹ Aralarındaki gerçek cumhuriyetçiler 1848’e kadar gizli kaldı, bundan sonra da gene çok küçük bir azınlıktılar.

Halk Egemenliği

İç Savaş’ın ilk yıllarında, parlamento davasını destekleyen başlıca kuramcılar, krala karşı direnişi savunurken, derin teorik tutarsızlıklar pahasına, herhangi bir halk egemenliği doktrinini, bilerek reddettiler.² Ama hükümdarı, “karma anayasa”nın dışına çıkarmada sergiledikleri çok derin gönülsüzlük ya da “Kraliyet, parlamentoda”nın yol açtığı kafa karışıklığından, temiz ve kesin bir egemenlik kavramı çıkarmamaları ve su götürmez biçimde birini, diğerine göre ikincil konuma getirmemelerinin, gene İngiltere’de pre-modern kalıntıların sürüyor olmasından çok, feodal antikalıkların olmamasıyla ilgili var.

Avrupa’da erken “meşrutiyet” ve “halk egemenliği” teorilerinin kökü, ortaçağ doktrinlerine ve kraliyetin zorla müdahalelerine karşı, lordluğun ve ayrıcalıklı tüzelkişilerin iddiaları sonucunda ortaya çıkan devletin feodal parsellenmesine

dayanır. Bunlar temel olarak, monarşinin iddialarına karşı, feodal gücün, ayrıcalıkların ve yargılama yetkilerinin, kabul ettirilmesini gösterir. Huguenot direniş i, *Vindioe contro Tyrannos* bröşüründeki gibidir; “halkın” vazgeçilemez olan direniş hakkından bahsedilmesi, yargıcların ve soyluların bağımsız güçlerinin bulunduğ unun da dile getirilmesine yol açmış tı. Kral, şahıs olarak faklı ve özeldi; Majeste unvanını ve kamusal otoritesini “halk”tan almaktaydı; halkın memurları ve konseyleri, bunun somutlanmasıydı; “çok bileşenli, tek akıl” vardı. Burada ortaçağ ve Protestan doktrinlerinin etkileri görülür; bunlar geleneksel hak ve ayrıcalıkların savunusu olduğ u kadar dinle de ilgilidir (François Hotman’ın *Francogallia*’sı gibi bazı klasik metinlerde ise dinsel konulara hemen hemen hiç değ inilmez).

Bunlar cumhuriyetçi düşünceler değ ildi; monarşi baş tan kabul ediliyordu; aktif, birey yurttaşlık anlayış ı yoktu. Bir siyasal kategori olarak “halk”ın, özel kişiler olarak değ il, memurlar ve konseyler biçiminde düşünöldüğüne hiç kuş ku yok. Huguenot “meş rutiyetçileri”, tüzel güçlerin bağımsızlığ ında ısrarcıydı ve bunlar egemenliğ in bir parçasına sahip, soylular ya da belediye yargıclarıydı. Bu hareket, hiçbir zaman nüfusun % 10-% 20’den fazlasının desteğ ine sahip olmadıysa da, çok sayıda mahalli soylu ve yargıcı kendine çekti; 1560’larda Fransa’da soyluların yarısının, özellikle de alt seviyedeki taş ra soylularının, feodal güç ve imtiyazlarından vazgeçmesi karş ılığ ında, devletle iş birliğı yapıp, siyaseten oluşturulan alternatif mülkiyet biçiminden yararlanma olasılığı oldukça düş üktü. Bu doktrinler ne sadece Huguenot’lara mahsustu, ne de radikalizmleri basitçe Protestan teolojisine, hatta kuş atılmış dinsel bir azınlığ ın çaresizliğıne, bağ lanabilir. Katolik Birliğı’nin de çok benzer fikirleri vardı.

Kral ile “halk” arasındaki çeliş kinin –kısmen– çözü lüş biçimi, durumun temel olarak feodal niteliğini kanıtlar. Mut-

lakerietçi devlet gücü, onlarla *rekabet* ederek, lordluğun eski imtiyazlarını, ulusal düzeyde yeniden üreterek, kişisel servetlerin kaynağının devlet görevleri olmasını sağlayarak, feodal ilkeleri bastırmadı. Mutlakerietçi devletin, feodalizmle ortak yanı, iktisadi kaynakların ele geçirilmesinde, zora başvurulması ile yargılama gücünün birlikteliğiydi. Bunun anlamı, Fransa'daki mutlakerietin, İngiltere'de hiçbir zaman bulunmayan, bir sosyal zemininin olmasıdır. Fransız mutlakerietçi devletin, şu ya da bu tür siyasetle oluşturulan mülkiyete dayanan aristokrasinin içinde derin kökleri vardı. Ama bu aynı zamanda, mutlakerietçi devletin merkezinde, hafifletilemeyen gerilimlerin sürmesi, demektir. Siyaseten oluşan mülkiyette hak iddia edenlerin her ikisi de, ekonomi-dışı güç araçlarına bağımlıydı (ki, bu kapitalizmdeki yalnızca "iktisadi" rekabettten fazlasıydı, "sonucunda kazananı olmayan bir oyun" niteliğindeydi), monarşi ile "halk", özellikle soylular ve belediye yargıcılarından oluşan "halk" gerçekte, birbiriyle çelişen iki çıkar grubunu temsil ediyordu.

İngiltere'de parlamento ile kraliyet arasındaki çelişkiler bu ortaçağ biçiminde değildi. Sahiplik taslayan siyasal güç ya da siyaseten oluşturulmuş mülkiyet, büyük bir sorun olmaktan çıkmıştı. Bunun anlamı, Fransız tarzı kralcı mutlakerietin toplumsal zemininin, İngiltere'de çok zayıf oluşudur; çünkü aristokrasi siyaseten oluşturulan mülkiyete çok daha az ihtiyaç duyuyordu; bu nedenle kraliyet ile siyasal ulusun arasındaki çıkar çelişkileri hafifletilemeyecek cinsten değildi. Tabii ki, çelişkiler vardı ama, bunlar merkezileşmeye direnmekten çok, zaten var olan merkezi devleti kontrol etmekle ilgiliydi. Belirgin biçimde birbirini dışlayan egemen güçlerin ya da devlet gücünün, farklı ve bağımsız parsellenmiş parçaları arasındaki rekabet değil, bütünlüklü, tek bir ulusal egemenliğin paylaşılması, söz konusuydu.

Bu çatışmalarda, halk egemenliği dili, parlamento üstünlüğüne ilişkin doğal bir dil değildi. Birbirine rakip egemenliklerin, parsellenmiş yargının ve belirli âdetlerin söylemi, zaten millileşmiş örfi hukukun bulunduğu, devlete tabi milli kilisenin kurulmuş olduğu bir yerde, parlamentonun egemenliği paylaşma iddiasının çerçevesi olamazdı. Kral ilk kez mülk sahibi sınıfları, Kıta tipi mutlakiyeti ya da herkesin anlamını bildiği parlamentonun üstünlüğü seçenekleriyle karşı karşıya bırakınca, bu çelişki, ilk önce, birbirinin karşısında olan iki gücün egemenlik talebi olarak algılanmamıştır. Konuya daha çok, “Kraliyet, parlamentoda”nın işaret ettiği bileşik egemenlik *birliğini*, kralın bozduğu şeklinde yaklaşılmıştır.

“Aynı Seviyeye Gelme” Tehlikesi

Parlamentonun halk egemenliği ilkesine başvurmak için gösterdiği aşırı isteksizlikte başka şeyler de vardı. İç Savaş sırasında parlamenter davayı savunan kuramcıların, hiçbir zaman başarıyla çözemedikleri, bir sorun vardı: Mülkiyeti tehlikeye düşürmeden ve “aynı seviyeye gelme”nin kapısını açmadan, kraliyete karşı koyma nasıl savunulacaktı? Bağımsız bir güç olarak monarşinin, parlamentoyla egemenliği paylaştığı, ama parlamentoya hiçbir zaman bütünüyle tabi olmadığı inancı, var olan toplumsal düzenin ve onun mülkiyet ilişkilerinin sürdürülmesini sağlayan güçlü bir payandaydı; İç Savaş çıktığında parlamento önderlerinin çoğu bu inançtaydı ve bu, ancak direnişini zayıf düşürebilirdi.

Onuncu yılın sonunda daha açık, sesini çıkarmaktan çekinmeyen cumhuriyetçi bir azınlık ortaya çıktı; ama 1647 gibi geç bir tarihte bile Cromwell’in hâlâ monarşiyi savunduğunu hatırlayalım. O hiçbir zaman, bütün insanların doğal durumda özgür olduğu ve hiçbir kişinin, yönetilenlerin onayını almadan yönetme hakkının olmadığı, noktasına gelememi. Yeni Model Ordu’da, daha demokratik unsurların doğal hak

talepleriyle karşılaşan Cromwell ve Ireton, geleneklere ve eski anayasaya gönderme yapmakla yetindiler. Bu konuda, radikal parlamenterler de kralcı mutlakiyeti kabul ediyordu. Örneğin Robert Filmer'e göre, doğal hak ve eşitlik doktrinine başvurmak, bütün otorite ve mülkiyeti tehlikeye düşürmektir. Bu konuda, Avrupa'nın başka yerlerinde, kralcı mutlakiyetin daha az radikal muhaliflerinin, kraliyetin otoritesine karşı direnişini haklı çıkarmak için, bir tür kişinin elinden alınamaz hakları ve ilgili doktrini öne süren söylemlerine yakın olmaktan çok, mutlak kralcılık ideolojisine daha yakındılar.

O zaman neden İngiliz parlamenterleri, Fransız anti-mutlakiyetçilere göre, mülkiyete karşı tehdidi ve "aynı seviyeye gelme" tehlikesini, çok daha acil bir sorun olarak gördü? Neden demokratik olmaktan epey uzak olan Huguenot meşrutiyetçileri (ve de Katolik Birlikçiler), demokrasinin bent kapaklarını açmış olmaktan korkmadan, görünüşe göre, kraliyet otoritesine karşı radikal bir zeminden meydan okudu? Devletin "pek çok küçük prenslik ve cumhuriyete" bölünme ve Fransa'da her köyün kendisi için bağımsızlık talep etme ihtimali, genel karmaşa ve zorlukların hem ülkede, hem şehirlerde, daha tehlikeli radikal ayaklanmaları körüklediği ortaya çıkınca, başkaldırıların monarşiyi kaldırma noktasına kadar sürdürmekte isteksiz davrandıkları ve çok geçmeden radikal doktrinlerinden vazgeçip kralı destekledikleri doğrudur.³ Ama burada, toplumsal düzeni tehdit eden ve egemen sınıfı monarşinin arkasında yeniden birleştiren, o zamanki devletin parçalanma tehlikesi gerçekten vardı.

İngiltere'de devletin böyle parçalanma ihtimali yoktu, ama mülkiyet sistemine karşı daha acil bir tehlike var gibi görünüyordu. Hükümdarın toplumsal düzeni sürdürmekteki rolü, parsellenmiş bir devletin birliğini kendi egemen iradesi altında sağlamaktan çok, bizzatihi mevcudiyeti, var olan toplumsal hiyerarşinin ve mülkiyet ilişkilerinin garantisidir.

Gene burada da, Fransa ile İngiltere arasındaki fark, birinde feodal ilkelerin ısrarla sürmesine karşılık, öbüründe bunların görece zayıflığıydı. Fransız direniş doktrinlerinde, ilgili birim birey değil, tüzel varlıklardır. Eğer kraliye-tin gücü, “halk”la sözleşmeye dayanıyorsa, bu tüzel toplum olarak halktı (ya da gerçekten birçok tüzel toplumdur), ama “çok sayıda özgür insan” değildi; meşru direnme hakkı söz konusu olduğunda, bu “özel” kişilerin hakkı değil, “krallığın bir parçası olan” tüzel temsilcilerin, kent yargıçlarının ya da düklerin, markizlerin, kontların ve baronların hakkıydı ki, bunların sadece bağımsız yargı yetkileri değil, aynı zamanda askeri güçleri vardı.⁴

İngiltere’de mülkiyet, yargılama yetkisinden ve tüzelkişi imtiyazlarından ayrılırken ve iktisadi güç, “ekonomi-dışı” ve askeri işlevlere daha az dayanmaya başlarken, kişisel mülkiye-tin, yargı yetkisi ve siyasi “süslerden” arınmış olan üretkenliği öne çıkıyordu; tartışma konusu olan siyasi meseleler, kişile-re ve tüzelkişi aracılığından ayrılmış mülkiyete yöneliyordu. Eğer haklar isteniyorsa, bunlar tüzel ayrıcalık ya da haklar değil, kişisel haklar oluyordu. Direniş hakkını tüzel temsil-ciler yerine, kişilere vermemek çok daha zorlaşıyordu; birey-lerin arasından, tüzel kimlikleri azalmış ya da yok olmuşları ayırt etmek daha güçleşiyordu; toplumun, farklılaşmış ve hi-yerarşik bir şebeke olarak kavranması çok daha zorlaşıyordu. Fransızlardaki tüzel aracılıkların (ve bunları uygulamaya ge-çiren bağımsız güçlerin) olmadığı İngiltere, başkaldırı savu-nusuna daha dikkatli yaklaşmak zorundaydı.

İngilizlerin halk egemenliği konusundaki tipik ihtiyatlı tutumuna yol açan aynı koşullar, böyle doktrinler ortaya atılınca, bunların belirli radikal ve demokratik biçimler alması-nı sağlıyordu. Bu koşullar *Republic of Oceana* kitabı 1656’da basılan James Harrington gibi seçkin cumhuriyetçilerden oluşan küçük azınlığı bile etkiledi. Sadece mülk sahiplerin-

den oluşan bir siyasi ulusu varsayan, bu tür “klasik cumhuriyetçilik”, demokratik olmaktan epey uzaktı; bununla birlikte, onlar Fransız halk egemenliği teorilerinin önemli ölçüde ötesine geçerek, sadece monarşi ilkesini reddetmekle kalmadılar, aynı zamanda aktif yurttaşlık teorisini kurdular. Fransa’da bu tür “klasik cumhuriyetçilik” gibi hiçbir şey yoktu. Fransız anti-mutlakietçi söylemi, direniş ve halk egemenliği doktrinleri, İngilizlerin ilerisinde olabilir, ama 18. yüzyıldan önce hiçbir zaman cumhuriyetçi bir biçim almadı.

Sir Thomas Smith’in “özgür insanlardan oluşan halk yığınları” İngiltere’sinde, “halk”, siyasi ulus, bireysel mülk sahipleri topluluğundan oluşuyordu; *yurttaşlık* terimleriyle de düşünmek mümkün; (ancak bazı kişilere açık olsa da) kraliyete karşı savunduğu sivil özgürlüklere sahip, bağımsız bireylerden oluşan sivil bir toplum vardı. Birbirine rakip yargılama yetkileri ve farklı ayrıcalıkları olan tüzel varlıkların oluşturduğu yamalı bir hiyerarşinin, yönetimin bileşeni olduğu Fransa’da, anti-mutlakietçi düşünce değişik bir biçim aldı. “Halk egemenliği”ni açıklarken bile, ilgili “halk”, birey “yurttaşlar” değil, “alt düzeydeki yargıçlar”, geleneksel memurlar ya da kamusal konseyler, monarşiye karşı tüzel ayrıcalıkları savunan tüzel grupların temsilcileriydi.⁵ Bu bağlamda, eşit ve kendi kendini yöneten *yurttaşlar* topluluğundan oluşan “klasik” sivil toplum fikrinin çok az anlamı vardı.

Harrington’un *Oceana* kitabı basılmadan önce bile halk egemenliğine ilişkin çok daha demokratik fikirler İngiliz İç Savaşında halkın mücadelesiyle ortaya çıkmıştı. Bir kez halk egemenliği fikirlerinin karşısındaki engeller kalkınca, aristokratik anti-mutlakietçilerin öngördüğü bütün tehlikelerin işaretleri görüldü. Fransız meşrutietçilerinin tahayyül edebileceğinin çok ötesinde demokratik açılımları olan, halk egemenliği, intikam alırcasına ortaya çıktı.

“Halk”ın daha geniş, siyasi ulusun tam yurttaşlık hakla-

rını kullanlardan oluşan daha kapsamlı tanımını yapan yalnızca Eşitlikçiler (Levellers) gibi radikaller değildi. Richard Overton'un fikirlerinden ya da Putney Tartışmaları'ndaki radikal tarafın gırırşlerinden, tamamıyla yeni bir halk egemenliği kavramı ortaya çıktı; buna göre, konuyla ilgili haklar tüz el topluluklara ait değil, bireylere aitti; sadece "kendisinin sahibi olma" özelliğinden dolayı her insan, elinden alınamayacak haklara sahipti, her insanın mülkü, kendi dokunulmaz kişiliğiydi. Hiçbir meşru otorite, bireylerin onayı olmadan var olamazdı; hiçbir birey için, önceden alınan bazı mistik varlıkların kararları ve kendisinin de mensup olduğu bazı tüz el topluluklar tarafından onaylanan kararlar, bağlayıcı değildi.

Onaylamak, böylece kurulan otoritenin, ancak gücünü kötüye kullandığı zaman, ona aktarılan hakların geri istenmesinden ibaret değildi. Bu onay kavramıyla halk egemenliği doktrininin ima ettiği, sadece gayrimeşru otoriteye karşı direnişi teminat altına almak ya da ayaklanmanın *en uç noktasına* götürölmesi değildi. Bunun anlamı, aktif ve sürekli olan siyasal haktı. Meşru onay, bireysel ve doğrudandı; sürekli olarak yeniden onaylamayı gerektiriyordu. En azından ilkesel olarak, oy hakkı olmayan hiç kimsenin, bu şekilde onay verebileceği söylenemez. Bu doktrin, egemen sınıfların mülkiyete tehdit olarak öngördükleri tehlikeyi pek oluşturmamakla birlikte (hatta Eşitlikçilerin solundaki daha radikal demokratik mayası olmadığı halde), korkularını haklı çıkarmak açısından, oldukça yeterliydi.

Sonuçta, halk egemenliğinin demokratik yorumu, tabii kaybeden tarafta oldu; ama gelecekteki tartışmanın terimlerini dönüştürmeden sahayı terk etmedi. İç Savaş boyunca parlament er davanın baş belasına –aynı seviyeye getirme tehlikesine yol açmadan, başkaldırının nasıl haklı çıkarılacağı– hiçbir zaman etkili bir çözüm bulunamadı ve bu durum, 1680'lerde İngiltere yeniden kralcı mutlakiyet ihtimaliyle karşılaşınca,

gene su yüzüne çıktı. Ancak bu sefer koşullar farklıydı. Bir yandan, İç Savaş'ın ortaya çıkardığı tabandan gelen tehlike o ân için bastırıldı; öte yandan, bu tarihsel deneyim, hayra yorulmayan demokratik güçleri harekete geçirmişti ve kuşkusuz bu hafızalarda öğretici bir biçimde yer etti. John Locke, “devrim” hakkı davasını ele alınca, demokrasiye tepeden gelen tehdidin daha yakın olduğunu ve önceki anti-mutlakiyet doktrinlerinin tutarsızlığını fark etti. Bunlar halkın egemenliğinden, doğal eşitlik, özgürlük ve onayı, uzak tutmuşlardı. Ama aynı zamanda potansiyel olarak böyle tehlikeli fikirleri, zararsız hale getirmenin gerektiğini de fark etmişti; özellikle Filmer'in savlarına karşı, krala muhalefetin zorunlu olarak, mülkiyeti aynı seviyeye getirmek anlamına gelmediğini, monarşinin ve kraliyet imtiyazlarının kaldırılması demek olmadığını savundu.⁶

Locke özellikle zor bir sorunla karşı karşıyaydı. Sadece direniş hakkını savunmakla kalmayıp, bunu oldukça cömert terimlerle tanımlamalıydı. Whig davası için popüler güçlerin geniş bir ittifakını harekete geçirmeye hazırlanan akıl hocası Lord Shaftesbury gibi, radikal Whigler'in yanında yer aldı; onlar bu hakkı, yalnızca parlamento için değil, “halk” için de istiyordu.⁷ Eşitlikçilerin kullandığı bireysel onay doktrini gibi, siyasi meşruiyeti ve yükümlülüğü, mistik varlıklara ya da tüzel kurumlara atfetmeksizin, bireyler olarak “halk” için istemek, amaca gayet güzel hizmet edebilirdi, ama bunun riskleri de vardı. Ancak Locke için normal koşullarda, hatta “devrim” durumunun aşırılıklarında, “halk”ın onayının, parlamentonun onayıyla temsil edilmesi yeterli değildi; “halk”ın kapsamı ve kimliğinin ısrarla bulanık tutulmasına da karşıydı. Aktif ve sürekli siyasal hakkı önermesiyle, bireysel onayı öngören doktrine benzer biçimde tehlikeli bir kapı açan Locke, besbelli bunun demokratik uzanımlarını sınırlama gereğini de hissetti.

Burada Locke, *zımnı* onay kavramını yardıma çağırđı; imparatorluğun hizmetlerinden yararlanan ya da onun yollarında seyahat eden herkesin itaat etme yükümlölüğü vardı.⁸ Şimdi şu nokta hatırlanmaya değeri: İç Savaş sırasında Cromwell'in tarafı, oy hakkının genişletilmesini isteyen radikal taleplere karşı, benzer bir savı ileri sürmüştü. Onayı olmadan kimsenin itaat etme yükümlölüğünün bulunmadığı ve bunun uzantısı olarak oy hakkının kendisinin, özgür insanları bağlayıcı tek meşru biçim olduğu savına karşı, itibarlı kişiler, imparatorluğumuzun yollarını kullanan, havasını soluyan herhangi bir kişiden nasıl itaat etmesini bekliyorsak, halk da gerçekten böyle davranmaya mecburdur, görüşünü ileri sürmüştü. Bu görüş ile Locke'unaki arasındaki fark şudur: Ireton, bunun, onay olmaksızın, halkın itaata mecbur olduğunu gösterdiğini söylerken, Locke mahirane bir şekilde, böyle insanların zaten onaylarını vermiş *olduklarını* belirtir.

Eşitlikçilerin fikirleri (her ne kadar uygulamada birçok Eşitlikçi eylemci, lafı dolandırmış ve fikirleri budamışsa da), onay ile oy hakkı arasındaki bağı ima etmekteydi; onay, oy hakkı vermiyordu ama, oy hakkının kendisi, onayın özüydü. Bu, İngiltere'de onay ya da temsil edilme ile oy hakkı arasında hiçbir bağ görmeyen egemen geleneğe, doğrudan karşı gelmekte. Bir kişi, temsilcisini seçme hakkı olmaksızın, parlamentoda temsil edilebilir ve onun onayı, bağlayıcı olurdu. Sir Thomas Smith, kendisinden sonra iki yüzyıl daha sürecek olan bu geleneksel bakış açısını açıklarken kaleme aldığı metinde, sınırlı oy hakkını açıkça varsayarak, şöyle demişti:

İngiltere'de parlamento..... başı ve gövdesiyle bütün memleketi kapsayan bir güçtür. Hangi mevkide, durumda, saygınlıkta, nitelikte olursa olsun, prensten (kral ya da kraliçeden), İngiltere'nin en alt tabakadan insanına kadar, her İngilizin ya kendisinin ya da temsilcilerinin aracılığıyla orada bulunması amaçlanır. Ve parlamento onayı, her insanın onayı sayılır.⁹

Eşitlikçiler gerçekte, her İngilizin hatta “en alt tabakadan insanın”, parlamento için oy hakkı olmadan, parlamentoda “mevcut” sayılmasını tartışmaya açmış; onay ile oy arasında bağlantı kurmuştu. Locke’un zımni onay teorisi bu bağı zekice kopardı. Locke’un her ne kadar (Eşitlikçilerin düşüncelerini bilmekle birlikte), Putney Tartışmaları’na erişme olanağı yoktuysa da, zımni onay teorisini, Cromwell’in Eşitlikçilere karşı verdiği cevabı bilerek geliştirme amacında olduğu görülmektedir. Burada, onay ile çalışan bir iktidarın, çoğunluğa tam siyasi haklar tanınmadan, mümkün olduğunu gösteriyor.¹⁰

Locke’un zımni onay kavramı, bir çeşit “pasif” yurttaşlık manasına geliyor. Bu açıdan, Hobbes’un, yönetilenlerin onayına dayandığı için, her ulusun ilkesel olarak bir demokrasi olduğuna ilişkin paradoksal iddiasıyla, ortak bir yan var. Tabii Locke ile Hobbes arasındaki farklılık oldukça büyük, ama bu, oldukça radikal “karma anayasa” ile aşırı kralcı mutlakiyet arasındaki farktır, yoksa demokrasi ile çoğunluğu, imtiyazlı siyasi ulusa tabi kılan zihniyet arasındaki fark değildir. Locke çoğunluğa, Cromwell ve Ireton’dan daha fazla bir şey vaat etmiyordu; onlar ordunun radikallerini yatıştırmak için, halkın oy hakkı olmaksızın zaten çok şey kazandığını, bir kişinin keyfi yönetiminde yaşamak yerine, anayasanın ve yasal parlamenter devletin yönetimi altında yaşama hakkını kazandığını, söylüyorlardı.

Cumhuriyetçilik mi, Meşrutiyetçilik mi?

1688 sonrası siyasal söylemlere ve cumhuriyetçi geleneğin başarısızlığına dayanarak, Britanya siyasal kültürünün köklerinin 17. yüzyılda kalmayı sürdürdüğü savının inandırıcılık kazandığı görülüyor. Özellikle kralcı mutlakiyet tehlikesi geçince Locke’un, onay ve doğal haklar doktrinlerini evcilleştirme çabaları, egemen sınıfların endişelerini gidermeye yetmedi; geç 18. yüzyılda, yeniden tabandan gelen devrim tehlikesi,

bir kez daha yakın bir tehdit olarak ortaya çıkınca, bu tür kavramların çekiciliği daha da azaldı. Ama İngiltere’deki radikalizmin diline bile “Pain’ci cumhuriyetçilik ideolojisinin ‘karşı-hegemonyacı’lığından çok, ‘popüler meşrutiyetçilik’ nüfuz etmişti.”¹¹ “19. yüzyılın hem elit, hem de popüler siyasal mantığındaki, çarpıcı olan şey tartışmanın, İngiliz anayasası ve anayasal tarihinin ‘gerçek’ anlamına ilişkin söylemin içinde kalmasının nasıl kök saldığıdır.”¹² Kesinlikle, Tom Paine’in *The Rights of Men* “19. yüzyılın ilk yarısında, elden ele dolaşan en yaygın radikal metin olmayı sürdürdü”, ama onun tarihsel emsalleri bırakarak, doğal haklarla ilgili rasyonel teorileri benimseme uyarısı, hiçbir zaman egemen radikal söylemdeki popüler meşrutiyetçiliği, yerinden edemedi.

17. yüzyıl İngiliz radikalizminde zaten doğal hak geleneği kök salmış olmakla birlikte, bu muhtemelen hiçbir zaman, popüler meşrutiyetçilikten düzgün bir şekilde ayrılmadı. Örneğin, Eşitlikçiler kendilerine, geleneklere ve eski anayasa-ya dayanarak karşı çıkanlara, doğal haklara başvurarak cevap veriyorlardı ama, bu tartışmalarda “doğal haklar” ile tarihsel, anayasal haklara sahip “özgür doğan İngilizlerin” haklarının, Norman işgaliyle çiğnendiğini görmekte zorlanıyorlardı. Zaten 19. yüzyılda da, radikal cumhuriyetçi gelenekten ne kaldıysa, Tom Nairn’in işaret ettiği gibi, hepsi Çartizmle birlikte fiilen yok oldu.

Tabii İngiliz cumhuriyetçiliğinin zayıflığı, Nairn-Anderson tezlerinin de kritik kıyas noktası oluyor ve İngiltere’deki çok güçlü anakronizmler dramatik biçimde gösteriliyordu. Hiçbir şey, İngiliz siyasal kültürünün geriliğine, “Ukania” halkının *yurttaşlardan* değil de *tebaadan* oluşması kadar etkili biçimde tanıklık etmez. Ama burada, bu kanıtların manası gene belirsiz.

Başlıca uygulamalarda Britanyalı “tebaa”nın hakları ile “yurttaşların” haklarının, başka kapitalist demokrasilerdeki-

lerle farklarını ayırt etmenin güçlüğü bir yana, İngiliz meşrutiyetçiliğı ile cumhuriyetçiliğinin tarihsel ilişkileri de son derece karmaşıktır ve bu antikitenin, modernite karşısındaki zaferi olarak açıklanamaz.

İngiltere’de, Fransa’da olmayan, “klasik cumhuriyetçi” geleneğın var olduğunu gene hatırlayalım. Ama, İngiliz cumhuriyetçi geleneğini mümkün kılan aynı koşullar, onun görelı zayıflığına, değışik tarz meşrutiyetçiliklerle gölgelenmesine de yol açmıştır. Mülkiyeti siyasi/asferi statüye bağlayan klasik cumhuriyetçilik, daha başlangıcında anakronizm haline geliyordu; çünkü mülkiyet, yargısal ve siyasal “süslemelerinden” kurtularak, modern, bütününü “iktisadı” kapitalist biçimini almaktaydı; bu durum belki açıklamanın bir bölümü olabilir. Bu açıdan Locke’un, mülkün *verimliliğı* ile meşgul olması zamanıyla uyumluydu. Ama aynı zamanda cumhuriyetçiliğın yerini alan diğfer kritik faktör, parlamentonun kendisinin statüsüydü. Siyasi ulus “halk”, mülk sahipleri topluluğı, parlamentoda örgütlenmişti. Parlamento ise çok erken bir tarihte, egemen gücün yasa yapma yetkisini paylaşma hakkını kazanmış ve hükümdarın güçlerini sınırlamak için yarışma içinde olmamıştı. Monarşik gücün sınırlanması, anayasal denetim ya da “dizginleme” gibi görölmemiş, daha çok hükümdar ile parlamento arasındaki denge olarak düşünölmüştür.

Diğfer bir deyişle, “anayasal” ya da “sınırlandırılmış” iktidar düşüncesi, her zaman parlamentonun üstünlüğü ilkesinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bunun anlamı, İngiliz siyasal kültüründe anayasal geleneğın merkezi bir yer tutmasına ve meşrutiyetin İngiliz devletinın belirgin özelliğı olduğı ulusal efsanesine rağmen, anayasal ilkeler, devletin güçlerine karşı yasal sınırlamaların getirilmesinde, hiçbir zaman tam otonomi kazanamamıştır, bunlar her zaman parlamento egemenliğine bağımlı kalmıştır. Bunun anlamı aynı zamanda, meşrutiyetçiliğın, büyük ölçüde cumhuriyetçiliğın işını yük-

lenmesi oldu: Parlamentonun üstünlüğü biçimindeki “meşruiyetçilik”, etkin olarak egemenlik dengesini “halkın” lehine döndürdükten sonra, hükümdar ile “halk” arasındaki ilişkiler tartışma alanı olmaktan çıktı. Parlamento egemenliğinin kendisi, “Kraliyet, parlamentoda”nın otoritesini taşıyordu ve bu anayasal sınırlamalar olmaksızın sürdü. Bugün Britanya devletinin en antidemokratik özellikleri, başbakanın şahsında toplanan ve giderek artan yürütmeye ilişkin güçler, bir tür parlamento mutlakiyetçiliğinden kaynaklanmaktadır.

Fransa’da, İngiltere’ye benzer biçimde, anti-mutlakiyetçi güçlerin tek bir odağı olmamıştır.¹³ Bunun yerine, birbiriyle rekabet eden, her birinin kendi tüzel haklarının ya da hukuk sisteminin peşinde olduğu karmaşık bir sürü şey vardı; iller ve kentler, aristokrasi, ruhban sınıfı ve kentsoylular kendi ayrıcalıklarına, özgürlüklerine, muafiyetlerine, oy haklarına ve yargılama yetkilerine sahip çıkıyorlardı. Mutlakiyetçi devletin kalbinde yatan sivil eşitsizlik ve tüzel hiyerarşi, yasal imtiyaz ve yargılamanın bölünmüşlüğü kavramlarından ayrılmıyordu.¹⁴ Britanya’da temel “anayasal” konular, kraliyet ile temsili meclis arasında değil, monarşi güçleri ile örfi hukuk ya da geleneksel haklar arasındaydı; egemenin yasama gücünü tartışmaktan çok, yargılama sorunları üstünde duruluyordu. Fransız adli kayıtlarının en çok hukuki yetkilinin belirlenmesi davalarıyla dolu olmasına karşılık, İngilizlerin en çok mülkiyet sorunu ile uğraşmaları, iki ülkenin egemen sınıfları ve onların mal mülk edinme biçimleri arasındaki karşıtlığı göstermektedir. Yargılama hakkına ve birbirine rakip, farklı hukuk sistemlerine ilişkin bu çok uzun hukuk tarihinin gösterdiği, sonunda Fransızların da, İngilizler kadar gelişmemiş bir anayasal çatıyla idare ettikleridir. Aynı tarih, 18. yüzyıla kadar, “halk” ile mutlakiyetçi devlet arasındaki merkezi “cumhuriyetçi” sorunun, çözülmeden gündemde kaldığını da göstermektedir.

Fransız cumhuriyetçiliğinin geç ortaya çıkışı –geç olduğu kadar güçlü de– Nairn-Anderson tezlerini destekler gibi görünür: Bunlar, “olgunlaşmış” burjuvazinin himayesindeki güçlerle, eski rejimin, ertelenmiş ve buna bağlı olarak şiddetle, karşı karşıya gelmesinin dönüştürücü gücüne ilişkindir. Bununla karşılaştırıldığında, “karma anayasa”ya dayanan, parlamentonun egemen olduğu, bütün mülk sahiplerinin çıkarını temsil eden “anayasal” monarşiyle, aristokratik İngiliz cumhuriyetçiliği zavallı bir şey gibi görülebilir. Ve kuşkusuz İngiliz devriminin erken doğmuş demokratik radikallerinin, muzaffer siyasi ulus karşısında, hiçbir şansı yoktu. Buna karşı, Fransızlar, eski rejimle doğrudan ve dramatik bir karşılaşmayı zorlamış; zorla, net biçimde ve emin adımlarla sivil özgürlük ve eşitlik ilkelerini ortaya koymuşlardı; İngiltere’de ise bunlar kapitalist gelişmede eksik kalmıştır.

Şimdi başka bir açıdan bakıldığında, Fransız cumhuriyetçiliğinin *geç gelişi*, sonunda da siyasi gündeme geliş biçimi, burjuvazinin “olgunluğuna” değil, onun eski rejimin içinde sağlam kökleri olduğuna işaret eder. Fransa’da burjuvazinin, sanki mutlakiyetçiliğin çatlaklarında olgunlaştığı, modernleşmek için uygun ânı beklediği ve kendi başına ortaya çıktığı, herhalde söylenemez. Burjuvazi, eski rejimin ayrılmaz bir parçasıydı ve onu harekete geçiren ilkeler, bir tür güçlü “modern” ya da kapitalist dürtüden çok, mutlakiyetçi mantıktan kaynaklanıyordu.

Bütün anti-mutlakiyetçi mücadelelerin ortak paydası olan sivil hak ve özgürlükleri desteklemesi bir yana, burjuvazinin temel devrimci talepleri, sınıflar arasındaki eşitliğin sağlanması için ayrıcalıkların kaldırılması, vergilendirmede ve memuriyete alınmada eşitlikti. Bu talepler, burjuvazinin durumunu iyileştirmek için, eskiye göre yeni mal mülk edinme biçimlerinin serbest bırakılmasını istediğini göstermekten çok, mutlakiyetten miras kalan yapıdaki vergi/memuriyet

konumunun yeniden belirlenmesine ilişkindi. Ticaret burjuvazisinin, devletin birleştirilmesinden, Devrim ve Napolyon tarafından ticaretteki iç engellerin kaldırılmasından kazançlı çıktığı kesindi ama, ünlü “devrimci burjuvazinin” büyük ölçüde, özellikle avukatlar başta olmak üzere, serbest meslek sahiplerinden ve memurlardan oluşması dikkate değerdir.

Tabii başka devrimlerde de olduğu gibi bu olayda da burjuvazi, kendisini acil taleplerinin ötesine iten güçlerin saliverilmesi ve radikal liderlerin öne fırlamasıyla, halk güçlerini seferber etmek zorunda kaldı. Ama Devrim’in ivmesi, onu harekete geçiren sınıfların özelliklerini gözlerden gizlemeli: Birincisi, merkezileşmeye çalışan monarşiye karşı aristokrazi uzun zamandan beri mücadele ediyordu; başlangıçta gönülsüz olan burjuvazi, daha sonra var olan düzende tehdit altındaki konumunu, korumaya ya da bu mücadelede ortaya çıkabilecek beklenmedik herhangi bir duruma karşı, güçlendirmeye zorlandı. Devrim’in dramatik özellikleri ve dünya çapında etkileri, Fransa’nın en başarılı projesi olan, monarşinin uzun zamandır yakasını bırakmayan yönetimin merkezileştirilmesi sorununu çözdüğünü gözlerden saklamamalıdır. Devlet için mücadele eden bu Fransız burjuvazisi, İngiliz aristokrazisinin mülkiyet hakkının önceliği ve devletin, sivil topluma tabi kılınmasına ilişkin başarılı mücadelesiyle karşılaştırıldığında, nasıl daha fazla “modern” oluyor?

Eğer cumhuriyetçiliğin modernliğinin kendisi belirsizse, Britanya’da zaten zayıf olan cumhuriyetçi geleneğin yok oluşunu, yeni bir bakış açısıyla ele almak gerekiyor. Tom Nairn, Britanya cumhuriyetçiliğinin ölümünün, Çartizmin yenilgiye uğramasıyla örtüştüğünü söylüyor. Bunun ima ettiği şey, monarşi kültünün son zaferinin, henüz gelişmeye başlayan işçi sınıfının siyasi kararlılığını bastırmasıdır. Britanya devletinin pre-modern kalıntıları, yeni gelişmekte olan modern işçi sınıfı bilincini boğmuştur.

Ama cumhuriyetçiliğin gerilemesiyle, Çartizmin yenilgiye uğramasının örtüşmesine, başka bir açıdan bakmak da mümkün. Çartizm Britanya’da, iktisadi ve siyasi konuların birbirinden ayrılmadığı son işçi sınıfı hareketidir. Bazı Çartistlerin eski rejim görüntülerine sahip devlete karşı şikâyetleri kuşkusuz vardı, özellikle savaşları finanse etmek için konan vergilere karşıydılar. Ama genel olarak Çartizmin eğilimi, bir anlamda geriye bakarak, iktisadi sıkıntıları, siyasi nedenlere bağlamak olmuştur; bu sırada kapitalizm ise giderek daha büyük ölçüde özerk “iktisadi” alanını artırmaktaydı.¹⁵ “Ekonomi-dışı” sömürü araçları çoktandır yerini “sadece ekonomik” biçimlere bırakmıştı. Buna rağmen, sermaye üretim sürecini bütünüyle ele geçirememişti; servet edinme ile üretim süreci eşzamanlı olarak ve girift biçimde birbirinin içine geçmemişti. Bu durumda, iktisadi sıkıntıları siyasi terimlerle ifade ederken, gerçekte pre-kapitalist tanımların yapılması bir ölçüde makuldu. Ama bir kez üretimin sınai dönüşümü sonucunda emeğin, sermayeye “gerçek bağımlılığı” sağlandıktan, sanayi kapitalizmi, mülk edinme ile üretimin ayrılmazlığını gerçekleştirdikten sonra, işçi sınıfı mücadeleleri kaçınılmaz olarak “ekonomi” alanında yoğunlaştı ve işyerine hapsoldü. “Ekonomik” mücadeleler, sürekli olarak siyasi arenada patlasa da, iktisadi ve politik konuların bağlantısının artık aynı yakın ilişkisi kalmamıştı.

Çartizmin yenilgisi, büyük ölçüde çok güçlü devlet saldırısının sonucunda olmakla birlikte, bu sadece kaybedilen tek bir savaşa bağlanamaz; ve egemen sınıfın kesin belirli bir siyasi zaferinden de daha fazla şeyleri göstermektedir.¹⁶ İşçi sınıfı eylemlerinde, siyasi bilinçliliğin, “ekonomizme” dönüşmesi, yeni bir dönem açan kritik kavşaktı; bu süreç Britanya kapitalizminin dönüşüm sürecinin üstüne yerleşti; egemen sınıfın duruma belirli ölçüde uyum sağlaması da buna eşlik etti.¹⁷ Cumhuriyetçiliğin düşüşe geçmesi, bunu takiben emekçilerin

demokrasi taleplerinin zayıflaması, işçi sınıfının siyasi odağının genel olarak önemsizleşmesiyle örtüşür; ama bu mücadeleler olmasaydı, burjuva demokrasisi de olamazdı. Devletin herhangi bir yönüyle, işçi sınıfı eylemlerinin hedefi olmaktan çıkması, sanayi kapitalizminin yapısıyla ilgili nedenlere dayanır. Bu anlamda, Britanya’da monarşinin yaşaması, devlet ile sivil toplumun kaynaşmasından çok, *ayrılığına* dayanır; ya da diğeri bir ifadeyle, radikal cumhuriyetçiliğin ölümüyle ve tarihsel olarak siyasi alanda kökleri olan meselelerin ve ilişkilerin ekonomi alanına aktarılmasıyla birlikte, işçi sınıfı mücadelesi de devletten, sivil topluma kaymıştır.

Devrim ve Gelenek

17. yüzyıl devrimci döneminde İngiliz siyasal söylemi, egemen sınıfın özelliği nedeniyle mutlakiyetçi devletin toplumsal temellerinin önüne geçilemeyen bir biçimde çürütüldüğünün ve kralcı mutlakiyet yönetimine hiç ihtiyaç duyulmadığının, kanıtıdır. Aynı zamanda bu devlet de, kendini aşağıdan gelen tehlikeye karşı savunma gereği duymuyordu; ve belirli bir ânı biçimlendiren deneyim, dünyanın bir süre daha göremeyeceği, en radikal demokratik meydan okumaydı. İngiliz egemen sınıfının ihtiyacı olan, kitleleri kontrol edecek ama, kendi üstünlüğünü tehdit etmeyecek bir monarşik ilkeydi. Tom Nairn’in ileri sürdüğü gibi, eğer modern monarşi kültü III. George zamanında kökleştiyse, kuşkusuz devrimci tehlikelerin, önce Amerika’da, sonra Fransa’da yeniden canlanmasıyla, bunun İngiltere’de de bazı uğursuz yankıları olmasıyla bir bağ olsa gerek.

Bu, egemen sınıf ideolojilerinin, geleneğe yeni bir canlanma kazandırdığı bir dönemdir. İç Savaş’tan devrimci 18. yüzyıla kadar bu fikrin izlediğı yörünge çok aydınlatıcıdır. Cromwell, Eşitlikçilerin ileri sürdüğü hakların eşitliğı gibi radikal savlarla karşı karşıya kalınca, mülk sahiplerinin üstünlüğünü

savunmak için, mülkiyetin temellerini ve eşit olmayan siyasi hak dağılımını geleneklere, âdetlere ve İngiltere'nin tarihi anayasasına dayandırmıştı. Damadı Ireton'la birlikte, doğal haklar ilkesinin, mülkiyeti tehlikeye soktuğunu iddia etti. Birkaç on yıl sonra, tabandan gelen tehdit yok edilince John Locke, mülkiyeti ve mülk sahibi sınıfları, monarşiye karşı savunmak amacıyla doğal hak doktrinini yeniden kullanabildi; her ne kadar artık doktrinin yıkıcı uzantıları daha az korkutucuysa da, savını geliştirirken öyle önlem aldı ki, mülkiyetin eşitsiz dağılımını ve yoğunlaşmasını, kapatma hareketini vb. gerekçelendirebildi.¹⁸ Bu önlemlerle bile Locke'un doğal haklara başvuruşu, gereksiz yere tehlikeli bir girişim olarak görüldü; ve devrim çağında, bu "söylemsel pratiğin", artık güvenli olmadığı açıkça ortaya çıktı. Edmund Burke bu ruh haliyle, temel "insan haklarını" canlandıran Fransız devrimcilerine karşı, gelenek ve âdetlere dayanan eski sava sarıldı. Var olan toplumsal düzeni desteklemek için geleneklerin yeniden canlandırıldığı ya da icat edildiği iklim işte buydu.

Tabii Britanya gelenek ideolojisi ile (ki, bundan *devrimci* gelenek silinip, atılmıştı) Fransız devrim ideolojisi çarpıcı bir karşıtlık gösterir; ama bu dramatik fark yanlış okunmamalı. Geleneğin vurgulanması, Britanya devletinde pre-modern kalıntıların sürdüğünü; Fransızların devrimi kutsaması ise mutlakîyetçi devlet ile post-devrimci Fransa arasındaki kırılmayı göstermez. Bir anlamda, tam tersi doğrudur. Uzun zamandan beri, devlet ile pre-kapitalist unsurlar arasında büyük bir mesafe olduğu için, İngiliz egemen sınıfı monarşi geleneğine başvurabiliyor, mülk sahibi sınıflara ve onların egemen mal mülk edinme biçimlerine gerçek bir meydan okuyuşun bulunmadığı, mutlakîyet olmayan bir monarşi yaratıyordu. Monarşiye büyük ideolojik değer verilebilirdi çünkü o, yapısal bir tehdidi ifade etmiyordu. Fransa'da Devrim'le gelen şiddetli kırılmaya ve dünya tarihindeki yaygın etkisine

rağmen, mutlakiyet ile devrim-sonrası devlet arasında derin yapısal süreklilikler vardı ama, Devrim kültü, bu süreklilikleri maskeleyemeye hizmet etti. Bürokratik, asalak Bonapartçı devlet gerçekten meşruiyetini, yağmacı mutlakiyetçi devletle kopuşu vurgulayarak, artırabilirdi. Bu anlamda Fransız cumhuriyetçilik geleneği, Nairn’in iddia ettiği gibi, “kişisel olmayan” bürokrasinin ortaya çıkışına dayanmaktan çok, tersine, eski mutlakiyetçi ilkelerin ısrarla sürmesine dayanmaktadır.

Bu, Devrim’in radikal güdülerini, bunların doğurduğu liberter ve eşitlikçi düşünceleri ya da dünya çapında tarihsel etkilerini, inkâr etmek değildir. Tam tersine, eski rejimin inadına karşılık olarak, şiddetli bir muhalefet ortaya çıktı. Bu tarihsel dramın etkilerini abartmamak güç; sadece pek çok modern düşüncenin ve kurumların kaynağı olarak değil, ama aynı zamanda insanın ve onun dönüştürücü kapasitesi bakımından. Bununla birlikte, devrimin mirası ne kadar radikal olursa olsun, (Nairn-Anderson’un çok ikna edici formülasyonu gibi) eski rejimle daha doğrudan ve şiddetle karşı karşıya gelişin, modernleştirici güçleri daha şiddetli harekete geçirdiği ve daha tam bir “burjuva” dönüşümüne yol açtığını söylemek, yanıltıcıdır. Eski rejimin kararlılığı, sadece ona karşı muhalefetin şiddetinde açığa çıkmadı; aynı zamanda Devrim sonrasındaki Fransız toplumunda da etkisini sürdürdü.

Fransa’da Devrim’in getirdiği yapısal dönüşüm ile onun ideolojik gücü orantılı değildi; Devrim hemen toplumsal üretim ilişkilerini dönüştürmedi; hatta sınıflar arasında mülkiyetin yeniden dağıtımını sınırlı kaldı; gerçekten eski aristokrasinin büyük bölümü Devrim boyunca ve Terör döneminde bile topraklarına sahip olmayı sürdürdü. Mülkiyetle ilgili gerçekleşen dönüşümler –özellikle bazı köylü haklarının sağlama alınması– kapitalist gelişmenin aksi yönündeydi. Örneğın, devletin “rasyonelleştirilmesi”, geleneksel kazanç kaynakları olan devlet ve ordu memuriyetlerinin ve kilise

görevliliğinin, burjuvazinin erişimine daha fazla açılması mı olmalıydı? Yoksa, “modern” kapitalist kariyerler daha fazla mı teşvik edilmeliydi? Kuşkusuz sonunda Devrim’in ve Napolyon’un etkilediği dönüşümler, kapitalist ekonominin gelişimine hizmet etti; ama bunu söylemek, olgun kapitalist güçlerce, geri devletin zincirlerinin kırıldığı bir dönüşümün kendisini, varsaymak değildir.

Nairn-Anderson formülasyonunda değişiklik yapmak için daha karmaşık başka bir neden daha var. En güçlü ve özgün niteliği olan devrimci ilkeler –özgürlük, eşitlik, kardeşlik– karşı oldukları rejim tarafından belirlenmişti. Özellikle eşitlik düşüncesi, eski *ayrıcalık* ilkesine karşı oluşturulmuştu. Bu devrimci tepkinin tabii, daha sonraki diğer mücadelelerde olumlu, güçlü bir etkisi oldu; örneğin, en yakın etkisi de köleliğe karşı mücadelede görüldü.¹⁹ Geç 19. yüzyılın sosyalist partileri, eski eşitlikçi ve demokratik siyasal amaçların taşıyıcıları olarak görüldü; onlar “eşitsizliğe ve ‘ayrıcalığa’ karşı mücadelelerde standart taşıyıcılardı ki, bu Amerikan ve Fransız devrimlerinden beri siyasal radikalizmin temeli oldu.”²⁰

Ama bu siyasal geleneğin, proletaryanın kitle tabanını oluşturmadığı sosyalist partilerin, diğer sınıflara da çağrıda bulunduğu, özellikle yakınma kaynağının toprak beyliği, imtiyazlar ve devlet baskısı olduğu dönemde, en güçlü olması, anlamlıdır. En devrimci hareketler, anti-kapitalist işçi sınıfı hareketlerinin, pre-kapitalist mücadelelere aşılma eğilimi sırasında ortaya çıkmıştır; özellikle de geleneksel “gerçek toplumların” hâlâ güçlü olduğu ve kapitalizmin tahrip ettiği kolektif sadakatların bir biçimde sürdüğü ve yeni sınıf dayanışmalarını güçlendirdiği dönemlerde, devlete karşı mücadelelerde, sözü edilen durum gözlenmiştir.

Britanya’da devrimci geleneğin yerini, kötü anlamda meşhur “işçicilik” olgusu aldı. Anderson ve Nairn’e göre bu, gene Britanya’nın geriliğinin bir başka göstergesi; geri kalmış

proleter sınıf bilinçliliği ki, bunun öbür yüzü, eski tarım kapitalizminde kökleri olan, hâlâ pre-modern izler taşıyan olgunlaşmamış burjuvazi oluyor. Ancak şu sonuca ulaşmaktan kaçınılamaz: Britanya'nın özgün modelinin, Avrupa'da tek başına, görelî gelişkin kapitalist sınıf yapısına sahip olmasıyla ve nüfusun büyük çoğunluğunun işçi sınıfından oluşmasıyla, bir ilişkisi olmalı. Daha basit söylersek, işçi sınıfı için "ayrıcalık", hatta "eşitsizlik" egemen konular olmaktan çıkmıştı. Bu sınıf, sıkıntılarını artık hemen siyasal terimlerle tanımlamıyordu. Mutlakîyetçi devletler ile iktidara talip olan sınıflar, gaspçı toprak lordları ile geleneksel haklarını savunan köylüler arasındaki ya da ayrıcalık ile sivil eşitlik konularında olan eski çatışmalar yerini, sermaye ile özellikle işyerlerinde işçi çelişkisi gibi "tamamıyla iktisadi" sınıf çatışmalarına bırakmıştı. Sanayinin örgütlenmesi, çalışma ve sözleşme koşulları, siyasî hareketlerin ve mücadelelerin önüne geçmişti.

Bu bakımdan ABD ile karşılaştırma öğreticidir. Eski ayak bağlarının bulunmadığı bu ülkede, işçi hareketindeki siyasal sınırlamalar, antika kalıntılara ya da erken gelişmeye bağlanarak açıklanamaz. Bu ülkenin millî efsanesinde, devrimci geleneğin, en az Fransa'daki kadar merkezi bir konumu var; proletaryası da, Avrupa'daki olgunlaşmış sosyalist teoriden yararlanabilmesine elverecek kadar geç gelişmişti.²¹ Ama bu mükemmel modernite örneğinin, hem de pre-kapitalist kalıntılar olmadan ve toplumsal çelişkiler açıkça kapitalizmden kaynaklanmadan, bir süre için, antikalaşmış Britanya'yla ortak paydası, büyük ölçüde tabî konumda olan proleteryalıydı.

Eski devrimci geleneğin çekiciliği ve emekçi hareketin kendini eski siyasal amaçlardan ayırırken uğradığı zararın sürmesi, devrimci ilkelerin –ne yazık ki?– "işçilikten" bile daha az "modern" olabileceğini gözlerden saklamamalı. Kapitalizmin, devrimci ideolojik eğilimleri güçlendirmekten çok,

denetlediği nüfus ne kadar çok proleterse, geleneksel “eşitlikçi” ve “demokratik” meselelerin geriye düştüğü; formel demokrasinin zaferiyle bunların kısmen çözüldüğü, kısmen de sermaye ile işçinin doğrudan karşı karşıya gelmesiyle, bir kenara itildiği görülür. Bu son durum, bütünüyle yeni devrimci ilkelerin inşa edilmesini gerektirdiği halde modern işçi hareketleri bu ilkeleri başarıyla ayrıntılandıramadı. Modern Fransız burjuvazisi kendi devrimci geçmişine ne kadar uzak-sa, gelişmiş kapitalist Avrupa’nın sosyalist partilerini de, devrimci mirasın varisleri olarak tanımlamak bir o kadar güçtür. Daha devrimci eğilimleri olan sosyalistler bakımından da, mutlakiyete ve ayrıcalıklara karşı etkili olan eski “özgürlük” ve “eşitlik” ilkelerinin, kapitalizme karşı da harekete geçirici ama, bir türlü akla gelmeyen ilkeler olduğu görülüyor.

Britanya işçi hareketinin zayıflıklarını, büyük ölçüde, ek-sik modernitesine ve “erken doğumun” etkilerine bağlama-nının rahatlatıcı olduğu inkâr edilemez; ama en baştan beri, Avrupa’nın herhangi bir yerinden daha çok, bu hareketin ka-pitalizmin egemen sınıf ilişkileri sonucunda biçimlendiğini söylemek, daha doğrudur; mücadelenin önünü açar ve sonun-da daha ümit vericidir. Bazı hareketlerin kapitalizmin doğru-dan yarattığı meselelerle uğraşması, sık sık bu tür hareketle-rin zaafı olarak görölse de, sonunda, onların gücü olacaktır. Ne de olsa özgürlük mücadelelerinin temel hedefi olabilecek eski rejim artık yok.

Notlar

- 1 Conrad Russell, *The Causes of the English Civil War*, Oxford 1990, s. 134. Russell, ünlü Huguenot broşürü *Vindiciae contra Tyrannos*’un bazı İngiliz radikallerinin üstündeki muhtemel etkilerinden bahseder ama, bunun egemen parlamenter düşüncenin dışında olduğuna dikkat çeker.

- 2 Bu teorik tutarsızlık tartışmaları ve bunların John Locke'un daha sonraki çözüm getirme çabalarını nasıl etkilediği için bkz. Julian Franklin, *John Locke and the Theory of Sovereignty*, Cambridge 1978, 1-2. bölümler ve David McNally, "Locke, Levellers and Liberty: Property and Democracy in the Thought of the First Whigs", *History of Political Thought*, X. 1, İlkbahar 1989.
- 3 J. W. Allen, *Political Thought in the Sixteenth Century*, Londra 1957, s. 376.
- 4 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. benim "The State and Popular Sovereignty in French Political Thought: A Genealogy of Rousseau's 'General Will'", *History of Political Thought* IV. 2, Yaz 1983; ayrıca *History From Below: Studies in Popular Protest and Popular Ideology in Honour of George Rudé*, Montreal 1985 ve Oxford 1988, içinde.
- 5 Bkz. E. M. Wood, "The State and Popular Sovereignty".
- 6 Bu nokta David McNally tarafından mükemmel bir biçimde tartışılmıştır: "Locke, Levellers and Liberty".
- 7 Richard Ascraft, Locke'un düşücelerinin bu yönünü ve Shaftsbury ile ilişkisini tartışır: *Revolutionary Politics and Locke's Two Treaties of Government*, Princeton 1986.
- 8 Locke, *The Second Treatise of Government*, no. 119.
- 9 Sir Thomas Smith, *De Republica Anglorum*, Mary Dewar (Der.), Cambridge 1982, s. 79. Bu ilkeden vazgeçmeme kararlılığı, Devrim'den önce Amerikan kolonilerinde Pul Kanunu ile ilgili tartışmalarda görülür. Temsil edilmeden vergi konamaz iddiasına karşı, hükümet sözcüsü kolonileri vergilendirmeyi şöyle gerekçelendirdi: Kolonilerin İngiltere'deki parlamentoda söz hakkı bulunmamakla birlikte, onlar da, İngiltere'deki oy hakkı olmayan Manchester ve Birmingham kentleri ya da oy hakkı olmayan kiracılar kadar temsil edilir. Oy hakkı olsun ya da olmasın bütün Britanya tebaası "zımı olarak temsil" edilir. Bkz. Gordon Wood, *The Creation of the American Republic, 1776-1787*, New York ve Londra, 1972, s. 173-4.
- 10 Locke hiçbir zaman oy hakkına ilişkin görüşlerini açıkça söylemediği için bunlar tartışma konusu olmuştur. Bilimsel görüşler onun sınırlı oy hakkında yana olduğu doğrultusundadır; ama onun radikal demokrat olduğu da iddia edilmiştir (bkz. Ashcraft, üstte 7. not); bu görüşü McNally (2. not) sorgular. Her iki taraf da Locke'un çalışmalarındaki, çok belirsiz olan, kendi siyasi ilişkileri ve eylemleriyle ilgili olarak kanıt paragrafına dayanır. Bu tartışmanın daha teknik yönlerini örneğin, vergi ile oy hakkı ilişkisi üstündeki görüşlerini, başka bir yerde ele almayı düşünüyorum. Şimdiki tartışma açısından en azından şu söylenebilir: Locke'un zımnî onay doktrini, onayın gerekli olduğu hükümet biçiminin koşulları bakımından, oy hakkının genişletilmesini gereksiz kılar. Burada benim savım C. B. Macpherson'un şu eserinde (*The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Oxford 1962) öne sür-

düğü savdan farklıdır. Macpherson'a göre, Locke'un "zımni" ve "açık" onay ayırımının amacı, birinci sınıf ile ikinci sınıf yurttaşları ya da oy hakkı dahil, tam yurttaşlık hakları olanlar ile olmayanları, mülk sahibi seçkinler ile halk yığını, "açık" onay verme konumunda olanlar ile olmayanları, ortaya koymaktı. Bu savın, bazı eleştirmenlerin de gösterdiği gibi, doğrulanması güç; çünkü, pek çok şeyin yanı sıra, örneğin, halk yığınlarının ayrıcalıksız üyeleri jüri üyesi olarak yemin ettiklerinde "açık" onay veriyordu ya da hiç mülkü olmayanlar asker veya denizci olabiliyordu. Benim savım ise, eğer Locke'un onay doktrini, oy hakkı ile herhangi bir şekilde bağlatılıysa bu basitçe olumsuz anlamdadır. Buradaki nokta, bazı onay türlerinin yurttaş haklarını göstermesi, bazılarının göstermemesi, değildir. Açık onay bile oy hakkıyla ilgili değildir; ne de ülke yurttaşlarını, oy hakkını zorunlu olarak ima etmeden, ziyaretçilerden ve yabancılardan ayırma rolü vardır. Asıl üstünde durulması gereken nokta, Locke onayı, oy hakkından ayırdığı için, onayla kurulan meşru hükümet, siyasal hakları genişletmeden de var olabilmektedir.

- 11 James Epstein, "Understanding the Cap of Liberty: Symbolic Practice and Social Conflict in Early Nineteenth-Century England", *Past and Present* 122, Şubat 1989, s. 84.
- 12 *Ibid.*, s. 83.
- 13 Bu noktada yararlı bir tartışma için bkz. J. W. Allen, özellikle s. 286-7.
- 14 Bkz. David Parker, "Sovereignty, Absolutism and the Function of the Law in Seventeenth-Century France", *Past and Present* 122, Şubat 1989, s. 49.
- 15 Bu noktayı daha uzun biçimde şu kitabımda tartıştım: *The Retreat From Class: A New "True" Socialism*, Londra 1986, s. 108-12.
- 16 Bkz. John Saville, *1848: The British State and the Chartist Movement*, Cambridge 1987.
- 17 Sermaye ile işçi arasındaki "uyumlu ilişki" konusunda bkz. Robert Looker, "Shifting Trajectories: Perry Anderson's Changing Account of the Pattern of English Historical Development", Colin Barker ve David Nicholls (Der.), *The Development of British Capitalist Society: A Marxist Debate*, Northern Marxist Historians Group broşürü, Manchester 1988, s. 18-21.
- 18 Bkz. Neal Wood, *John Locke and Agrarian Capitalism*, Berkeley ve Los Angeles 1984; ve McNally.
- 19 Bkz. Robin Blackburn, *The Overthrow of Colonial Slavery*, Londra 1988.
- 20 E. J. Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914*, Londra 1987, s. 138.
- 21 Perry Anderson, "Origins of the Present Crisis", *NLR* 23, Ocak-Şubat 1964'te şöyle diyordu: "İngiltere, uluslararası karşı-devrimci savaş sırasında, ilk sanayi devrimini gerçekleştirdi, bunun sonucunda proletarya çok erken oluşurken, eldeki sosyalist teori çok az biçimlenmiş durumdaydı" s. 31.

KAPİTALİST KÜLTÜRÜN BİLEŞENLERİ

Tom Nairn Britanya hakkında, buna benzer “Tarihte bilinen başka hiçbir toplumsal oluşum yok,” diye yazıyor,

Konuşma-aksanının böylesine kritik ve düzenleyici işlevinin olduğu; bu mekanizmayla kraliyet son derece kolaylıkla, toplumsal gövdenin en mütevazı ve en az bilinçli kesimlerine nüfuz edebilmekte..... Diğer bir deyişle, telaffuz doğru-
dan manevi yapıya rehberlik ediyor ki, bu kraliyete yakışan Britanya toplumunun tam da ruhudur: “Sınıf.”

Birkaç sayfa sonra şöyle devam ediyor, “ ‘Konuşma’ ya da üsluba hâkim oluş”,

“sınıf”ın kuvvetidir; gücün “gelenekler”le görkemli bütünleşmesiyle kullanıldığını gösteren “yazılı olmayan anayası”nın gücüdür ve bu karmaşık gelenekler manevi kimliği oluşturur, bu da Britanyalı milliyetçiliğinin çerçevesidir..... Kraliyetin milli kimlikte oynadığı rolün gerçek hedefi..... belirli bir biçimde erken (ama çok dirençli), siyasi modernleşmeye gücü yetmeyen ama, geçmişi yeniden canlandırmanın daha kolay ve uygun olduğu, bir politik-ekonomi şekli oluşturmaktı.¹

Dilsel üslup, toplumsal farklılaşmanın tabii, çok yaygın

belki de evrensel bir biçimdir; insanların en temel ilişkilerindeki hiyerarşinin göstergesidir. Bununla birlikte, Britanya’da “edinilmiş telaffuz”la ilgili kültürte belirgin bir şey var; dilin başka kullanım biçimlerinden farklı olarak, dil toplumsal üstünlüğü göstermek için kullanılmaktadır; gerçekten de İngiltere’nin erken politik-ekonomisinde, bu özelliğin izi sürülebilir; fakat kesinlikle Nairn’in belirttiği biçimde değil.

Dil Ekonomisi

Diğer Avrupa ulusları arasında, konuşma alışkanlıklarındaki farklılaşmış ses biçimlerinin, toplumsal sınıfların tanımlanmasını göstermesi bakımından Britanya, kuşkusuz tek örnek değil. Ama belki de *onun*, ses kalıplarının ve telaffuz geleneklerinin, diğer dilsel toplumsal farklılaşma kriterlerine üstün gelmesindeki yaygınlık açısından kendine özgü bir durumu var. Dikkat çekici olan, sesle ilgili biçimden çok, sözdizim kuralları, ifade biçimleri ve dilin özüne ilişkin olarak, dilsel hiyerarşisinin kusurlu oluşudur. Örneğin, konuşma sanatı yeteneğinin ya da üslupsal süslemelerin, İngilizlerin yaşamındaki yeri, Fransızlarınkine hiç benzemez. Ne de Fransızların mektuplarında görülen gösterişli, arkaik aşırılıklarla dolu selam bölümleri İngilizlerinkiyle karşılaştırılabilir. Gerçekten dildeki belirli bir akıcılık, genellikle Britanyalı seçkinlerle ilişkilendirilirken, kendini iyi ifade edememe de aynı şekilde Britanyalı üst sınıf kültürünün belirgin bir özelliğidir. Her neyse, İngiltere’de dilin bilinçli bir biçimde sadeleştirilmesinin ve ekonomi sağlanmasının uzun bir geleneği vardır. Bu kendini düzyazı üslubunda ve konuşma dilinde gösterir; bu çaba sosyo-dilsel farklılaşma alanını oldukça daraltmış; dilsel sınıf egemenliğini göstermek üzere telaffuz hiyerarşisine aşırı yük bindirmiştir.

Dilsel sadelik geleneğinin izleri ve bununla ilgili olarak İngiltere’de politik-ekonomideki gelişmeler, en azından, 17.

yüzyılda görülebilir; bu izler doğrudan, en kaba uygulamayla, temel-üstyapı metaforundaki sözcükleri bile birbirine uygun hale getirir. Biçim, köken ve motivasyon olarak bu, Fransız klazizminin dilsel programından çok farklıdır; onların stilize biçimselliği düşünölmüş bir kùltür politikasının sonucuydu ki, bu mutlakiyetçi devletçe harekete geçirilen daha büyük bir rasyonelleşme politikasının parçasıydı. Klasik projenin terimlerini 1635'te kurulan Fransız Akademisi belirledi ve Richelieu'yü Fransız dilini bir sisteme bağlamakla görevlendirdi; bu da onun, devletin yönetsel aygıtını merkezileşme çabalarıyla birlikte yürütölecekti. Nasıl Fransız klazizmi, mutlakiyetçiliğin estetiğiye, İngiliz dilsel reform standardı da farklı bir kùltüre aitti. İngiltere'de yeni dilsel ilkelerin en sistematik, hünerli ve Bacon'vari açıklamaları, (aristokratların önemli olduğu) Kraliyet Derneği'nden geldi. Restorasyon döneminde uygulamalı bilimlerle uğraşan dernek üyeleri, pek çok açıdan zamanın "modernleştirme" ruhunu ifade etmişlerdir. "Yeni bilim" için dilde katı ekonomikliği talep ederlerken, başka bakımlardan da olduğu gibi, Francis Bacon örneğini izliyorlardı. Bacon yüzyılın daha erken döneminde şu sert öğüdü vermişti:

Konuşmada süslemeler, teşbihler, etkili söz söyleme sanatı, bilgi hazinesiyle ilgili bütün anlamsız şeyler tamamen bırakılmalı. Ne olduğu zaten açık olan her şey kısa ve özlü bir biçimde ifade edilmeli. Çünkü, gemi yapımı ya da benzer bir iş için malzeme toplayan ve depolayan hiç kimse bunları, bir dükkândaki gibi zarafetle, göze hoş gelecek biçimde sergilemez; bütün dikkatini depoda en az yer tutacak biçimde düzenlemeye yoğunlaştırıp, malzemenin sağlam ve iyi olmasına dikkat eder.²

Üretim sanatları ve ticaretle mukayese yapılmaksızın ortaya konan dilin ekonomik kullanımından yana ve metafora karşı düşmanca tavır, Kraliyet Derneği'nin bütün bilgili cen-

tilmenlerince hevesle benimsenmiştir. Thomas Sprat 1667’de derneğin tarihini yazarken, yeni bilimin savunucularının, dilde açıklık ve sadeliğin gelişmesine yardımcı olduklarını, metafora ait “hileleri” reddettiklerini, “samimi, yalın, doğal konuşma biçimini; pozitif ifadeleri, açık düşünceleri, doğal davranışı; ve bütün bunların olabildiği kadar matematiksel yalınlığa yakın olmasını; zanaatkârın, tüccarın, kırsal kesimde yaşayanların dilinin, nüktedanların ya da âlimlerin diline yeğlenmesi”ni teşvik ettiklerini, belirtir.³ Tavsiye edilen bu düzyazı stilinin toplumsal kökenleri William Wootton’da belirgin biçimde görülür; 1694’te yeni bilimin: “Bilim adamları ile ticaret adamları arasında büyük bir uyumun ortaya çıkmasını,” sağladığını belirtir. Bu işadımı gibi bilgili adamlarla çok yakın olan John Locke, son derece etkili ve muhtemelen 18. yüzyıl İngiltere’sinde İncil’den sonra en çok okunan *Essay Concerning Human Understanding* kitabında, dile yaklaşımında aynı bakış açısını paylaştığını açıklar.⁴

Kuşkusuz bu dil felsefesinde Püriten etkileri görmekle birlikte asıl çarpıcı olan, yeni dilsel sofuluk ile daha önceki yıllarında en katı Püritenlerin bile kullandığı, renkli, iğneleyici, ima ve metaforlarla dolu şiir dili arasındaki karşıtlıktır. 17. yüzyılın ikinci yarısında çok açık bir dilsel kırılma gerçekleşir. Tabii zarafet ve süsleme İngiliz düzyazısından bütünüyle silinmez ama, yeni dilsel kültür, yüksek bilimlerde iyice yerleşir (en dikkate değer örnek İngiliz felsefesidir; sıradan ve basmakalıp sözler profesyonel erdeme dönüştürülür), centilmenlerin eğitiminde yer eder ve “kibar” konuşma geleneğinin bir parçası haline gelir.

Restorasyon Bacon’cularının dilsel projesi, yalnızca “modernlerin”, “eskilere” ya da yeni bilim adamlarının, skolasliklere karşı bir saldırısını değil, aynı zamanda, en azından örtük olarak, faydacıl olmayan rantıye mantığından kaynaklanan, süse ve gösterişli tüketime karşı, üretkenliği ve

“ilerlemeyi” ön planda tutan yeni politik-ekonominin bakış açısını da yansıtır. Bu basitçe ifade edilen aristokrasiya karşı “burjuvazi” meselesi değildir; verimlilik kültürünün başka yerlerde görülmeyen biçimde, tarım kapitalizminin, özellikle İngiltere’nin do usu ve güneyinde tam anlamıyla kök salmasından beri yaşanan bir süreci ifade eder. Gerçekten yeni bilim adamlarının John Locke dahil (ondan önce Bacon gibi), u raşı alanlarından ba lıcası, tarımsal “gelişme” ve üretkenliğin –toprağı kapatma hareketiyle, mülkiyetin toplula masıyla, teknik ve bilimsel ke iflerle– artırılmasıydı.⁵ Yeni model İngiliz centilmeni Locke’un hamisi I. Kont Shaftsbury’e benziyordu; o Kraliyet Derneği  yesi, mükemmel bir ilerlemeci kapitalist toprak sahibi ve başarılı “i adamı”ydı.

İngiliz entelektüel kültürünün, Nairn ve Anderson’un mükemmel Britanyalı olarak tanımladıkları özellikleri kazanması –ve büyük ölçüde aynı kişilerce geliştirilmesi– işte bu zamanlardaydı: “Deneycilik” ve bunun başlıca kaygısı olan ölçülebilir “olgular”la, özellikle de “gelişme” istatistikleri ve üretkenliğin artırılmasıyla u raşılıyordu. Bu dönem aynı zamanda pek çok açıdan, politik-ekonominin habercisi olan “politik aritmetik”  a ıydı. Bütün bu gelişmeleri, İngiliz geriliğinin ya da burjuva bilin lili inin bir şekilde zaafının yansıması olarak görmek zordur; çünkü bunlar yeni, üretkenlik ve kâra dayanan kapitalist ahlak sisteminin önemli bir parçasıydı ve geriye doğru bakan rantiy  mantığına saldırıyı ifade ediyordu.

İngiliz Sosyal D  ncesinde “Olmayan Merkez”

Şimdi en kışkırtıcı Nairn-Anderson tezlerine geliyoruz: Anderson’un, Britanya sosyal bilimini “Components of the National Culture”da parçalara ayırması. 1968’de   renci hareketi zirvedeyken basılan bu makalenin, *New Left Review*’un manifestosu gibi bir işlevi oldu; “Avrupa’nın en muhafazakâr

başlıca toplumu”nu, Kıta solunun düşünceleriyle tanıştırmak, derginin entelektüel projesini harekete geçirdi; amaç, “alelade ve uyuşuk” milli kültürü yenilemekti.⁶

Anderson’a göre, sosyal bilimlerde yansıdığı gibi, Britanya milli kültürünün en ayırt edici özelliği “namevcut merkez”di: “*Britanya, Batılı toplumlar arasında, hiçbir zaman klasik bir sosyoloji üretmeyen tek örnektir,*” bütün sosyal ilişkileri kapsayan sentetik ve toparlayıcı bir sosyal teori yoktu.⁷ Kıta sosyolojisi ise daha önceki başka bir bütünsel sistem olan Marksizm karşı çıkmak amacıyla doğmuştu ama, Britanya’nın kendi yerli Marksizmi olmamıştı. Gene bu yokluklar, erken gelen İngiliz kapitalizminin egemenliğine karşı çıkan olmamasının, bu kapitalizmin de eski rejimin kültürüne hiçbir zaman kapsamlı bir burjuva karşı çıkışı göstermemesine gönderme yapılarak açıklanıyor.

Şimdilik Britanya kültürünün sıradanlığına ve durağanlığına ilişkin uç beyanları bir kenara bırakalım. Daha önce olduğu gibi, daha tartışmalı iddiaların arasında bir dizi algılama var ki, temel olarak önemli bir şeyi tanımlarken, bunun kendisi açıklama gerektiriyor; bu da kesinlikle Anderson’un sunduğu açıklama değil. Britanya kültürünün benzersiz olarak yoksullaşmış teorik bilinç nedeniyle sıkıntı çektiğini kabul etmek ihtiyacında olmayabiliriz. Artık şimdi sıradanlaşmış olan bu iddia, klasik politik-iktisadi kuran ve Aydınlanma ortamında Kıta düşüncesi üstünde derin izler bırakmış önemli şahsiyetleri –Bacon, Newton, Locke– yetiştirmiş bir kültürü tanımlamanın hâlâ tuhaf bir yolu gibi görünüyor. Ama Britanya sosyal biliminin bazı ayırt edici özellikleri olduğunu kabul edebiliriz; özellikle Anderson’un yaygın “psikolojizm” dediği, bir tür özde ve biçimde bireycilik, “miras kalan bilim dallarının niteliğinde ve kurdukları bağlantılardaki bir dizi yapısal çarpıklık”, özellikle de siyasal teori, ekonomi ve tarih arasındaki ilişkisizlik çok belirgin.⁸

Bu ayırıcı özellikleri nasıl açıklayacağımız ve değeri-
direceğimiz, büyük ölçüde bunların izini sürmeye ne kadar
geriden başlayacağımıza bağlı. Anderson, Britanya sosyal dü-
şüncesinin kendine özgü evriminin köklerinin erken İngiliz
kapitalizminde olduğunu söylerken, sanki Kıta sosyal teorisi-
nin “burjuva devrimlerinden” ve hatta 19. yüzyılda işçi sınıfı
partilerinin ortaya çıkmasından önce hiç tarihi yokmuş gibi,
savlarını sürdürüyor. Kıta sosyal teorisinin tipik “bütünsel-
ci” görüşü, onun iddiasına göre, eski rejime meydan okuyan
ve sosyalizmin siyasal bir tehdit olmasıyla olgunluğa erişen
burjuva kùltürünün bir ürünü. Anderson tek öncülün Mark-
sizm olduğunu kabul ediyor: Klasik sosyoloji, “kötü şöhretiyle
Kıta’da Marksizme karşı reaksiyon olarak doğdu,” diye yazı-
yor.⁹ Ona göre, Britanya’da tüm gücünü kullanan bir burju-
va karşı çıkışı gerekmiyordu ve sosyalist tehdit hiçbir zaman
gerçeğe dönüşmedi; dolayısıyla ne yerli klasik sosyoloji, ne de
yerli Marksizm ortaya çıktı.

Ama hem İngiliz, hem de Kıta sosyal teorisini kapsayan
daha uzun bir tarihsel bakış açısı, konulara oldukça fark-
lı bir ışık tutuyor. Fransız ya da Alman sosyal düşüncesinin
izlerinin çok eskilere, pre-kapitalist geçmişe dayandığı ve bu
süreklilikler göz önünde bulundurularak İngiliz geleneğinin
değerlendirilmesi gerektiği açıkça görölmektedir.

Sosyal Teori ve Mutlakliyetin Mirası

Kıta düşüncesinde bütünselliklerle uğraşmanın çok uzun
bir tarihi vardır ve bunun burjuvazinin hegemonyası ya da
kapitalizmin modernleştirici dürtüsüyle ilgisi çok azdır. Bu-
nun izleri, 16. yüzyıl Avrupa’sına, özellikle Fransız bütün-
leşmesine ve bu sırada sürmekte olan tüzel ilkelere, feodal
parsellenmeye, siyasal ve iktisadi gücün merkezileşmiş birli-
ğine kadar gider. Daha önce bu tipik parçalı toplumun bü-

tünselliğine ilişkin görüşlerle Jean Bodin'in düşüncelerinde karşılaşmıştık: Tüzel varlıklar ağının, organik ve hiyerarşik “uyumu”nun bütünleştirici monarşi tarafından sağlandığı bir devlet anlayışı. Mutlakiyetin erken muhalifleri de benzer biçimde, tüzel varlıklar arasındaki ilişkilerle ve politik gövdede tüzel güçlerin uygun dengesiyle ilgilenmişlerdi. Gerçekten (eşit olmayan) tüzel parçaların arasındaki denge ya da “uyum” ve bunların organik birliği, 16. yüzyıl Fransız siyasal tartışmalarında en yaygın konulardandı; bunlar sistematik felsefenin yüksek düzeyli söylemlerinde değil, aynı zamanda *cahiers des doléances*'ta –örneğin Üçüncü Sınıf'ı temsil eden hukukçuların, politikada tüzel varlıkların “uyumlu” bütünlüğünü savunurken eskiye, Platon ya da Cicero'ya başvurmalarda da– görülür.¹⁰

Fransız mutlakiyetinin diğer bir önemli uğraş alanı, devletin merkezi bir araç olarak özel mal mülk edinilmesini sağlayan vergi/memuriyet yapısıydı; bu sivil toplum-devlet birliğini temsil ediyordu; aynı zamanda da sosyal düşüncenin parçalanmasına, “siyasi” ve “iktisadi” alanlara bölünmesine engel olunuyordu. Gerçekten bu, merkantilist denen doktrinlerin de bir özelliğidir –ki bunlara Bodin de önemli katkılarda bulunmuştur– bunlara göre, “ekonomi” içsel bütünlüğü ve kendine mahsus “uyumu” olan, kendi başına ayrı bir otonom alan değildir; ekonomi, *politik toplumun* içindedir. Monarşik devlette, belirli çelişkili çıkar gruplarının birliği sağlanır ve ticari işlemler düzenlenir. Ayrı ayrı piyasalarda yapılan ticaret ile bütünleyici devlet arasındaki ilişkilerin bu imajı şaşırtıcı değil çünkü bu, “yabancılaşmaya dayanan kâr”a, “ucuza alıp, pahalıya satma”ya, farklı ve ayrı piyasalarda işlemlerin yapılmasına, bir insanın kazancının, diğerinin zararı olarak algılanmasına dayanan bir ticari sistemdi. İlk kez Fransız merkantilistlerinden Monchrétien başlığında “politik-ekonomi” geçen bir kitap yayımlamıştı; ama buradaki politik-ekonomi

arkaik anlamdaydı: Kamusal ev halkını idare etme sanatıyla, genel olarak *oikos*'da hükümdarın farklı parçaları kendi patriarkal yönetiminin altında birleştirmesi kast ediliyordu.

Tüzel varlıklarla, tüzel parçaların siyasi bütünlüğüyle, “özel”in “genel” ya da “evrensel”le ilişkileri konularıyla uğraşılması, daha önce Hegel'den bahsederken de değindiğimiz gibi, 18. yüzyıl boyunca ve ötesinde sürdü. Daha genel olarak, toplumu bir *politik topluluk* olarak kavrayan anlayış, Kıta sosyal düşüncesinde yinelenen bir tema oldu. Britanya politik-ekonomisinde belirgin biçimde özerk *iktisadi* “uyum” tam olarak yerleştiği sırada, Fransız sosyal düşünürleri, toplumu ticari işlemler ağı olarak gördükleri zamanda bile, ticaretin doğal olarak parçalayıcı olduğu, ancak düzenleyici devletin siyasi bütünlüğüne tabi olduğu zaman refahı artırabileceği eğiliminde olmuşlardır.

Fransız mutlakiyetinin en radikal eleştirmeni Rousseau bile, tartışmada bu çerçevenin içinde kaldı, toplumu bir dizi ticari işlem olarak gören anlayışa şiddetle karşı çıktı –bu kavrayışın soyağacı, en azından Rochefoucauld'un özdeyişlerine kadar uzanır– diğer şeylerin yanı sıra, böyle düşünülen bir toplumun, tepeden despotik devlet dayatmasına açık olacağını belirtti.¹¹ Hemşehrilerinin iktisadi görüşlerinden önemli ölçüde ayrılan Fizyokratlar, başarılı İngiliz ekonomi modelini çekici buluyordu; bununla birlikte Fransa'da “ekonomi”nin devletçe oluşturulacağını varsayıyorlardı.¹² Britanya politik-ekonomisinden nakledilen düşüncelerden biri olan Adam Smith'in piyasası, Almanya'da, Hegel'in etkisiyle, politik bir kategoriye, “sivil toplum”a (temel öznesi bujuvaziyle birlikte), birey yurttaş ile evrensel devlet arasında arabuluculuğa dönüştürölüyor; ve devletin kurucu parçalarının, ortaçağ kurumlarının modern uyarlaması olması öneriliyordu.

Sosyal Bütünlükler ve Felsefi Tarih

Kıta sosyal düşüncesinin en tipik bir özelliğinin arkasında toplumu, siyasal topluluk olarak gören egemen düşünce biçimi yatar; bu “kanunların ruhu” diyebileceğimiz bir yaklaşımdır. Sosyal tipleri, temel yasal ve siyasal ilkelerle ya da sosyal ilişkilerin bütünlüğü içinde tanımlamak, “felsefi tarihin” büyük insanları arasında çok yaygındı: Örneğin, Montesquieu, Vico, Hegel gibi düşünürlerin hepsi egemen “ruh” ya da kurucu yasaların ilkelerine dayanarak sosyal tipolojiler kurmuşlardır. Herhangi bir sosyal sistemi tanımlayıcı ve birleştiren ilke, Antik Yunan *politei* anlamında, onun kurucu yasasıydı; bu basitçe kanunlaştırma işlemleri çerçevesi değildi; sosyal ilişkilerin bütünselliğine ve “ruhların birliği”ne (Montesquieu’nün tabiriyle) nüfuz eden, politik olarak oluşturulan sosyal bütünün, uyum içinde olmasına ve güvenirliliğine dayanan kültürün egemen bir ilkesiydi. İşte bu anlayış, tarih çalışmalarına “felsefi” bir boyut katıyordu; tarih, hanedanların değişmesi anlamında değil, siyasal bir değişim, egemen “kanunların ruhu”nda ifade edilen, sosyal bütünlüklerin dönüşümü olarak kavranıyordu.

Bu tür topalayıcı “felsefi tarih”, olayların ya da kişiliklerin değil, sosyal bütünlüklerin ve siyasal değişimin evrensel ilkelerine dayanan anlayış, geç 19. yüzyılda meyvelerini vermeye başladı ama, bunun kökleri Avrupa mutlakiyetçiliğindeydi. Hiçbir yerde mutlakiyetçilik söylemi bağlantısının doğrudanlığı, Hegel’i de derinden etkileyen ve genellikle klasik sosyolojinin atası sayılan Montesquieu örneğinden daha açıklayıcı değildir. Montesquieu’nün büyük “felsefi tarih” kitabı *Considerations on the Grandeur and Decline of the Romans* –burada klasikleşmiş eseri *The Spirits of the Laws*’da daha değişik ama tamamlayıcı biçimdeki savlara giriş yapılır– çok belirgin bir siyasal amaçla yazılmıştır.¹³ Piskopos Bossuet’nin *Discourse on*

Univesel History kitabına karşı Montesquieu'nün tarihi, kraliyet mutlakiyetinin resmi ideologunun mutlakiyet savunusunun teolojik gerekçelerine karşılık vermek amacıyla tasarlanmıştır. Eski geleneğe uyan Bossuet, tek, bölünemez egemenliği olan hükümdarın, tek birleşik Katolik Kilisesi'nin sırdaşı olarak Tanrı'nın amacını gerçekleştirmek için gerekli olduğunu açıklıyordu. XIV. Louis'nin gösterişli imparatorluğunu, tarihin ilahi evrensel yürüyüşü olarak betimleyen Bossuet'ye karşı, Montesquieu, bütünüyle yeni bir bakış açısıyla, emperyal Roma'nın ve Hristiyanlığın yükselişinin doğal tarihini ortaya koymuştur. Montesquieu "liberal" ve anti-mutlakiyetçi dürtülerle hareket etmiş bile olsa (bu arada o, başarılı bir hükümdarı tanımlarken, "orta seviyedeki güçlerin", özellikle aristokrasinin tüzel güçlerinin sağlamlaştırılmasını savunmuş ve rüşvet alan makamları, monarşiyi denetlemek açısından, bağımsız güçler olarak görüp, onaylamıştır), rakibini ortak sahada karşılamış, kendi bütünselci teorisiyle, mutlakiyetçi monarşinin bütünselci tutkusunun önünü kesmiştir.

Kuşkusuz 19. yüzyılda, sosyoloji disiplini, Avrupa ve dünya tarihinde emsali olmayan koşullarda doğmuştur. Örneğin, 19. yüzyıldaki "burjuva toplumunun krizinde", geleneksel toplumsal uyum ilkelerinin, sınıf mücadelesi ve "kitle toplumu" tarafından tehdidine tepki olarak sosyolojinin ortaya çıktığı iddia edilmiştir:

Uğraşılan en temel sorunlar politikti; âdetler ve genellikle bazı dinlerce onaylanarak toplumun, bir zamanlar, egemene tabi olmasını haklı çıkaran ve buna dayanan geleneksel evrensel bir düzenin kabulü, artık toplumları bir arada tutmaya yetmediği zaman, toplum nasıl kaynaştırılacaktı? Bu koşullar altında toplumlar, siyasal sistemler olarak nasıl çalışacaktı? Kısaca, demokratikleşme ve kitle kültürünün sonuçları olarak tahmin edilemeyen şeylerle ve tehlikelerle, bir toplum nasıl başa çıkabilecekti?¹⁴

Bu toplumsal koşullar yalnızca Almanya, İtalya ya da Fransa’da değil, Britanya’da da sosyolojinin önemli kişilerini ortaya çıkardı. Bununla birlikte, Britanya’da hiçbir zaman olmayan bir biçimde, Kıta sosyal düşüncesinde, uyum ve toplumsal düzenin bütünlüğü sorunu, çok uzun zamandan beri süren bir konuydu. Belki de, Almanya ve İtalya gibi ülkelerdeki milli birliğin çok yeni ve kırılgan olması, düşünürlerinin parçalanma tehlikesiyle uğraşmalarına yol açması; benzer şekilde Fransa’da da siyasal parçalanmışlığın çok uzun tarihi, sosyal düşüncede bu konunun egemen bir unsur olması, şaşırtıcı değil. Britanya’da, daha net olarak İngiltere’de bu tür bir uğraşın olmaması da şaşırtıcı değil; bu ülkede kapitalist toplumun parçalayıcı etkilerinin, geleneksel dayanışmaları ve alışılmış bağları tahrip etmesi bütünüyle daha fazlaydı ama, milli birlik uyumunun, egemen sınıfı birleştiren tek devlet gücünün ve kendi birliğini “Birleşik Krallığın” İngiliz olmayan kısımlarına da dayatma alışkanlığının da uzun bir tarihi vardı.

Sosyal Dünyanın Parçalanması

Gelişkin bir mutlakiyetin aracılığı olmadan feodalizmden kapitalizme geçen İngiltere’de, bu egemen Avrupa konularında gene kısa devre yapıldı. Fransa’da Bodin devleti “aileler, üniversiteler ve tüzel gruplar”ın birliği olarak tanımlarken, Sir Thomas Smith imparatorluğu “özgür insanlardan oluşan halk yığınları” olarak betimliyordu. Fransız devleti mülk sahibi sınıflar için hâlâ kazançlı bir kaynak olurken, İngilizler giderek artan biçimde bireysel zenginliklerini bütünüyle “iktisadi” vasıtalarla elde etmekle meşguldu. 17. yüzyıl boyunca, hatta 16. yüzyılda bile, “politik-ekonomi”nin yeniden tanımlanmasının temelleri atılıyordu.¹⁵ “Gelişmecilerin” ileri sürdüğü üretkenlik ahlakı, Locke ve Petty’nin çalışmalarında sistemleştirildi; bunlar iktisadi başarının tek bir rekabetçi pazarda, üretkenlik avantajına dayanan ticari sistemin gerçekte-

rini yansıtıyordu; klasik ticari kâr yerine üretkenlik vurgulanıyordu; düzenleyici bir devletin yokluğunda, ticaretin doğal olarak parçalayıcı etkilerine ilişkin eski varsayımlar öldürücü darbeler alıyor, yerine özerk “ekonomi” geçiyordu. Yeni politik-ekonomi biliminin kaygısı artık kamusal evin aile reisi kraliyetin düzenleyici rolü yerine, piyasanın kendi kendine hareket eden ve kendi kendine uyum sağlayan mekanizması oluyordu.

Toplumun bileşenleri olarak, tüzel varlıklar yerine bireyler geçiyor; devlet ile sivil toplum ayrılıyor, “ekonomi” özerkleştiriliyor; İngiliz kapitalizminin evrimiyle bağlantılı bütün bu etmenler, sosyal dünyanın ayrı ayrı ve farklı teorik alanlara bölünmesine yardım ediyordu. Bunlarla birlikte sosyal bilimlerin *tarihten* kopuşu ortaya çıktı; çünkü sosyal ilişkilerin ve süreçlerin *doğal* olarak, ekonominin evrensel yasalarına uyduğu düşünülüyordu. Böyle bir dünya görüşü, sosyalleşmeden mahrum bırakılan bireyleri, ancak psikolojistik terimlerle açıklayabilir, belirli tarihsel, toplumsal ilişkilerden soyutlanarak, yıllardan beri süren tarih ötesinden gelen insan tabiatından söz edebilirdi. Daha sonra izleyicilerinin reddedeceği erken dönem klasik ekonomi politikada bile hâlâ tarih kabul ediliyor; “geçim biçimleri”nin tarihini, “aşama”larla ifade etme eğilimi sonunda “ticari toplum” doruğuna ulaşıyor ve bunun yasalarının tam da doğal yasalar olduğu öne sürülüyordu.

İngiliz sosyal düşüncesindeki bireycilik ve tarih-dışılık, sosyal dünyayı parçalara ayırma, kapitalizme ket vurulmuşluğu göstermekten çok, onun gelişkinliğinin işaretidir. Kapitalizm, eski rejimin kalıntılarını bir kenara atarken, eğer klasik sosyolojinin altın çağından sonra Batı sosyal düşüncesinde genel bir eğilimden söz edeceksek bu, bütünleştirici bakış açısına doğru değil, ondan uzaklaşma yönündedir; sosyal teorinin birleştirilmesi yerine atomlara bölünmesi hızlan-

mış, özellikle ekonomi “bilimi”nin giderek soyutlaşması ve teknikleşmesi ve bütün sosyal bilimlerin tarihten daha çok kopması gerçekleşmiştir. Bu uzun dönem eğiliminin şimdi geriye dönüş sürecinde olup olmadığına ilişkin henüz bir şey söyleyemeyiz: Gerçi az sayıda, büyük toparlayıcı (tipik olarak eklektik), temsili olmayan meta-tarih örnekleri ortaya çıktı;¹⁶ aynı zamanda da yöntemsel bireyciliğiyle, hatta bunun Marksist çeşidi olan “rasyonel seçim” teorisıyla, “post-modern” parçalama son derece moda oldu.

Şu soru hâlâ açıktadır: Acaba toparlayıcı geleneğe sahip Kıta sosyal düşüncesi, kapitalist toplumun eleştirisini yapmaya, Britanya politik-ekonomisinin parçalı bakış açısından, daha fazla uyum sağlayabilecek bir konumda mı? Bütün olan bitenden sonra, Marksizmin sarsıcı gücü, en az politik-ekonomi eleştirisi kadar, Hegel’in felsefi tarihini eleştirisine de çok şey borçludur. Aynı zamanda, modern sosyolojinin en etkili bütünselci ekolleri –Marksizm hariç– artzamanlı statik “sistem” ve “sistemsel denge” kavramlarıyla, statükoyu yıkmak yerine desteklemek eğiliminde olmuştur.

Her neyse, Kıta kültürünün toparlayıcı geleneği, sosyal dünyayı tamamen parçalara ayıran, moda akımlar içindeki “post-Marksist” teori dahil, post-yapısalcı doktrinlerin üretilmesini önleyemedi. Burada, beklenmedik durumlar, toplumsal yaşamın ve tarihin temel ilkesi olarak ele alındı; sosyal teorinin bütün toparlayıcı eleştirel gücü, kesinlikle bastırıldı. Ve bu tam da dünyada, kapitalizmin bütünleştirici ve hegemonik dürtülerinin ön plana çıktığı; ve bu global bütünlüğü anlayabilecek araçlara en çok ihtiyaç duyduğumuz zamanda oldu; tarihsel “revizyonizm”den, kültürel “post-modernizme” uzanan moda entelektüel akımlar, dünyayı “farklılık” parçacıklarına ayırarak dilimlemeyi sürdürüyor.

Notlar

- 1 Tom Nairn, *The Enchanted Glass: Britain and its Monarchy*, Londra 1988, s. 65-6, 70.
- 2 Francis Bacon, *Parasceve*, III, alıntı Neal Wood, *The Politics of Locke's Philosophy: A Social Study of an Essay Concerning Human Understanding*, Berkeley ve Los Angeles 1983, s. 206, n. 49.
- 3 *Ibid.*, s. 51.
- 4 *Ibid.*, s. 60-3, burada *Essay*'in kimlere hitap ettiği tartışılmaktadır.
- 5 *Ibid.*, Locke'un, Bacon'culuğunun tartışıldığı IV. bölüm; ayrıca Locke'un yazıları ile tarımsal "geliştirme" yazını arasındaki bağlantı ve toprağı kapatma hareketine vb. ilişkin görüşleri için bkz. Wood, *John Locke and Agrarian Capitalism*, Berkeley ve Los Angeles 1984.
- 6 Perry Anderson, "Components of the National Culture", *NLR* 50, Temmuz-Ağustos 1968, s. 4.
- 7 *Ibid.*, s. 7.
- 8 *Ibid.*, s. 56.
- 9 *Ibid.*, s. 8.
- 10 Bu noktaları şu yazılarımda uzun uzun tartıştım: "The State and Popular Sovereignty in French Political Thought: A Genealogy of Rousseau's 'General Will'", *History of Political Thought* IV. 2. Yaz 1983, (ayrıca, *History From Below: Studies in Popular Protest and Popular Ideology in Honour of George Rudé*, Montreal 1985, Oxford 1988).
- 11 *Ibid.*
- 12 Fizyokratlarla ilgili tartışma için bkz. David McNally, *Political Economy and the Rise of Capitalism: A Reinterpretation*, Berkeley ve Los Angeles 1988.
- 13 Bkz. Judith Shklar, *Montesquieu*, Oxford 1987, özellikle s. 53.
- 14 E. J. Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914*, Londra 1987, s. 273.
- 15 16. yüzyıl İngiltere'sinde devletin temelindeki "iktisadî" kavram Neal Wood'un yakında çıkacak şu kitabında açıklanıyor: *Foundations of Political Economy: Some Early Tudor Views on State and Society*.
- 16 Bkz. Perry Anderson, "A Culture in Contraflow", *NLR* 180, Mart-Nisan 1990.

ULUSAL EKONOMİ

Başlangıçta egemen sınıfın birliğine dayanan İngiliz devletin siyasi birliği organik ve içseldi; tepeden ya da dışarıdan dayatılmamıştı. Bu birlik, diğer Avrupa devletlerinden önce, iktisadi bütünleşmeyle güçlendirilmişti. 16. yüzyıl gibi erken bir dönemde İngiltere, ulusal pazarını kurmakta hayli yol almıştı. Büyük ve bütünleşmiş yurtiçi ekonomi, Londra merkezli “metropolitan piyasa” sistemine dayanarak gelişmekteydi; bölgesel işbölümüne göre uzmanlaşan iktisadi birimler birbirine bağımlı bir gelişme içinde ülkeyi birleştiriyordu; Londra’da oluşan fiyat sistemiyle, tüccara mal dağıtma mekanizması işliyor ya da Londra’daki komisyoncular vasıtasıyla dağıtım gerçekleştiriyordu; ve odağı Londra olan çok gelişkin bir ulaşım ve dağıtım ağı kurulmuştu.¹ Örneğin, 1637’ye gelindiğinde, “tarife işlevi gören bir elkitabında 200 küsur şehirden en az haftada iki kez Londra’ya 2000 civarında nakliye aracı ve vagonla verilen hizmetlerin listesi yer alıyordu.”²

Sonunda tek bir pazar bütün Britanya adalarını kapsadı ve dünya ticaret sisteminin dayanak noktası oldu; bu geleneksel uluslararası ticaret sistemlerinden oldukça farklı bir durumdu. Nasıl ulusal pazar, belirli yerel pazarların, ayrı birimler arasındaki işlemler ağına dayanan geleneksel ticaretin yeri-

ni almışsa, dünya ticareti de, sonunda Britanya pazarından, özellikle de Londra'dan yayılarak, “daha önce dış ticareti oluşturan birbirinden ayrı, farklı piyasalar arasındaki sonsuz sayıda birbirini izleyen arbitraj işlemlerinden” kurtulmuştu.³

Bu bütünleşme süreci, İngiliz iktisadi gelişmesinin bütün yörüngesini, Anderson ve Nairn'in savlarından oldukça farklı bir bakışla değerlendirilebileceğini gösteriyor. Anderson İngiliz ticari gelişimini şöyle özetlemektedir:

Sermaye'nin İngiltere'de ilk tarihsel ortaya çıkışı tarımsaldı. İkinci olarak ticaretti. 17. yüzyılda İç Savaş sırasında toprak sahipleri bölününce ve kapitalist gelişme biçimine dönüşüm yolları kapanınca, parlamentodaki dengenin onlardan yana değişmesine tüccar yardımcı oldu; böylece İngiliz mutlakiyetinin sağlamlaşması engellendi. Devlette, parlamentonun üstünlüğünü sağlayan 1688 Devrimi, aynı zamanda İngiltere Merkez Bankası'nın ve borsanın kuruluşuna yol açtı; böylece Londra'nın modern temelleri atıldı. Daha önce Londra tüccar topluluğu klasik ticari bir çıkar grubuydu; başlıca uğraşları lüks malların ithal ve ihracatı ile toptan ticaretti. Yüz yıl boyunca uluslararası ticarete başlıca rakibi, kendinden daha güçlü olan Hollandalılardı. İspanya veraset savaşlarında, Fransız hegemonyası tehlikesine karşı İngiltere ile Hollanda müttefik oldu ve ikisi arasındaki güçler ilişkisi dönüştü. Birleşik Eyaletler askeri mücadelelerde kan kaybına uğrarken Britanya, Utrecht Antlaşması'yla dünyanın birinci ticari ve deniz gücü olarak ortaya çıktı. Bunu daha uzak yerlerdeki daha büyük çaplı sömürgeci fetihler izledi: Hindistan, Kuzey Amerika ve Karayipler. Atlantik ekonomisinin genel canlılığının içinde 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Londra uluslararası ticaretin en büyük merkezi oldu; tüccarı da Avrupa'nın en zengini.⁴

En geniş hatlarıyla bu açıklamada hata bulunamaz (her ne kadar “parlamentar kanadının dengesinin onlardan yana değişmesine tüccar yardımcı oldu” demek yeterli değilse de;

çünkü özellikle büyük tüccar ve eski ticari çıkar grupları Kralcı tarafı da önemli ölçüde desteklemiştir⁵⁾, ama pek çok şey, bu tarihsel taslağın nasıl doldurulduğuna bağlıdır. Nairn-Anderson orijinal tezlerinde, merkezde kibirli geleneksel, “klasik” ticari sınıf vardır; bu sınıfın Britanya kapitalizminin tamamlanamamışlığında ve “yarı-sanayileşmiş” bir kalıba dönüşmesinde egemen bir konumu olduğu iddia edilir. Bu sava göre, İngiliz tarımının başarıları ve bir dizi savaş ile fetihler Britanya’nın jeopolitik egemenliğini sağladıktan sonra ticari sınıf, uluslararası ticarete rakiplerinin karşısında muzaffer olur. Ama tarımsal devrim ile ticari kapitalizm diye adlandırılanın zaferi arasında çok önemli bir boşluk var. Iskalan, dünyanın herhangi bir yerinden hem kurumları, hem de mantığı açısından oldukça farklı biçimde gelişen bir ticari sistem ki, bu Britanya’nın uluslararası ticaretteki üstünlüğünden önce gelişmiştir; bu sistemin başarısı ise jeopolitik ve askeri üstünlüğe bağlı “klasik ticari çıkarlara” dayanmıyordu. Britanya ticari gelişiminin bütün rotasını ve uluslararası ticaretin niteliğini belirleyen İngiliz yurtiçi pazarıyla, bunun ayırt edici ilke ve kurumlarıyla ilgili bir şeyler söylemek gerekiyor.

Klasik Ticari Çıkar ya da Yeni Bir Ticari Sistem mi?

Erken modern dönem İngiltere ticari profilinin ayırt edici özelliği “klasik ticari çıkar” grubu değildi. Gerçekten bu tür geleneksel ticari faaliyetlerle ilişkili kurumlar ve süreçler İngiltere’de özellikle az gelişmişti. En çarpıcı örnek bankacılık sistemiydi. İngiltere “klasik” bankacılık araçları bakımından olağanüstü güçsüzdü. Eski ve ortaçağlarda gelişen üç büyük bankacılık alanı: Para değiştirme işlemleri, devlet maliyesini finanse eden ve para düzenlemeleriyle uğraşan kamu bankaları, yabancı ve uzun mesafe ticarete kredi bulmakla ilgiliydi.⁶ İngiltere’nin geleneksel anlamda para-değiştiricilere ihtiyacı yoktu; çünkü herhangi bir ulus devletinden farklı

olarak, tek bir para sistemi vardı. 14. ve 15. yüzyıllarda İtalya, 16. yüzyıl Almanya'daki gibi büyük bankerleri de yoktu. İngiltere bu tür hizmetleri yabancılardan alma eğilimindeydi. Tam modern zamanlara ya da 1694'e kadar, hiçbir kamu bankasının olmaması açısından, gene İngilizler benzersiz bir konumdaydı.

Bununla birlikte, İngiltere özgün iktisadi gelişmesini yansıtan kendine özgü bir bankacılık sistemi kurmuştu.

Avrupa'nın geri kalanıyla çarpıcı bir karşıtlık içinde, İngiliz türü bankacılık, başlıca yurtiçi üretime dayanan yurtiçi ticaretten kaynaklandı; kökleri, uluslararası ticarete ya da bütün dünyada genellikle ihracat-ithalat yapan tüccarın ayrı pazarlar arasındaki ticari arbitrajında değil, yurtiçi piyasadaydı.⁷

Bu tür bankacılık, "metropolitan piyasa" sisteminden, onun komisyon ve kredilere dayanan komisyoncularının dağıtım açısından ortaya çıktı. Bu sistem de, özellikle güney ve doğuda, İngiliz tarımının yeniden örgütlenmesine, kendilerini yeniden üretebilmek için piyasa girmek mecburiyetinde kalan ve rekabetçi zorunluluklara tabi olan doğrudan üreticilerin yaratıldığı üretim ilişkilerinin dönüşümüne; bölgesel uzmanlaşmaya, tarımcı ülkelerin birbirine bağımlılığına ve sonunda tarım ile sanayi arasındaki işbölümünün karşılıklı geliştirilmesine, dayanır.

Ulusal ekonominin yakıtı, hızla büyüyen nüfusunun yiyecek ürettiği ve gene hızla büyüyen temel tüketim malları pazarı olan çok büyük Londra piyasasının kendisiydi. 1500-1650 arasında, tarımda küçük üretici sayısı anlamlı ölçüde azalırken, kırsal kesimden gelen büyük göçler nedeniyle nüfusu on kat artan Londra, toplam İngiliz nüfusunun % 7'sini barındırır duruma geldi; 1700'e gelindiğinde muhtemelen, İngiliz nüfusunun % 10'u, yurtiçi ve yurtdışı malların temel dağıtım noktası olan Londra'da yaşıyordu.

Erken modern İngiliz ticari sistemi birkaç açıdan kendine özgüydü: Sadece yabancılarla ticarete değil, büyük ölçüde çok gelişkin yurtiçi piyasaya dayanıyordu; yaygın biçimde genişlemeden çok, yoğunluk önemliydi, diyebiliriz; artan üretkenliğin ve büyüyen tüketim malları pazarının bağlantı noktası tarımsal devrim tarafından yaratıldı. Tarımdaki sınıfsal ilişkiler, bu piyasanın üreticilerini rekabete zorluyordu; hem piyasaların bütünleşmesi, hem de uzmanlaşmış işbölümü bir aradaydı; tabii ayrı bir lüks mallar piyasası olmakla birlikte, birbirinden kopuk pazarlar arası işlemler yoktu; yurtiçi ticaret, özellikle yiyecek ve kumaş başta olmak üzere, kendileri için bunları üretmeyen ve sayıları giderek artan nüfusun talebine dayanıyordu. Bu açılardan bu ticari sistemin, “klasik” ticaretten çok, modern kapitalist piyasayla daha fazla ortak noktası vardı; onun yönünü, giderek büyük ölçüde, pazarlar arasındaki işlemlerdeki tipik, eski “yabancılaşmaya dayanan kâr” ilkesinden çok, üretkenlik ve tek bir pazardaki rekabet zorunlulukları belirliyordu. Piyasa, artık mal dolaşımının aşağı yukarı basit dairesel bir mekanizması olmaktan çıkıp, belirgin sosyal ilişkiler çerçevesinin içinde kendi kendini besleyen iktisadi büyümenin itici gücü oluyordu.

Ulusal pazar çerçevesinde, İngiliz “ticari çıkarı”nın belirgin başarısı her şeyden önce, jeopolitik üstünlüğe ya da askeri güce değil, üretkenlikteki üstünlüğe dayanıyordu. Tabii mülk sahibi sınıfın ve onun devletin zora başvurma gücü, mülkiyetin toplulaşmasının sürdürülmesini ve hem İngiltere’de olağanüstü üretkenliğe, hem de kitle pazarının yaratılmasına yol açan sınıf ilişkilerinin devamını sağlıyordu. Ve tabii ki, İngiliz toprak sahibi sınıfının zenginliği erken sömürgeci girişimlerle büyük ölçüde artmıştı; 16. yüzyıldan beri İngilizler, İrlanda toprağını kullanmanın yanı sıra, orada devlet memuru olup iyi maaşlı işler ve emeklilik geliri sağlayarak İrlanda’nın zengin kaynaklarını kullanmışlardı.

Ama, İngiltere'nin gelişen ticari sistemi, birincil olarak Avrupalı rakipleri karşısındaki askeri üstünlüğe dayanmıyordu.

Britanya sonunda uluslararası ticarete üstünlük sağladığında, bu üstünlüğün sağlanmasında rol oynayan jeopolitik ve askeri başarılar, ticari başarıların sonucu olduğu kadar nedeni de olmuştur; muazzam deniz gücünü ayakta tutan iktisadi gelişmeydi. 18. yüzyıl "ticari kapitalizmi"nin temeli, daha önceki yurtiçi ticari sistemdi ki, bu aynı zamanda İngiliz ticaretinin tipik araçlarını yaratmıştı, özellikle polişe ve "Londra üstüne polişe" uluslararası ticaretin dayanak noktası olmuştu. Dünya ticaretinde Britanya'nın üstünlüğüyle birlikte sömürge fetihleri ve kölelik, kuşkusuz sanayileşme sürecini geliştirdi ama, "Sanayi Devrimi"nin başında hâlâ yurtiçi pazarı İngiliz ekonomisi için, uluslararası ticaretten daha önemliydi. Bu sıralarda emperyal motivasyon, eski prekapitalist toprak gaspı ve yağma olmaktan çıkıp, genişleyen pazarla ilgili yeni zorunluluklara yöneldi. Yurtiçi piyasanın talepleri –tipik olarak tüketim mallarından, Birmingham ve Sheffield'in metal ürünlerine kadar aynı olan– imparatorluğun sınırlarına doğru genişledi.

Tamamlanmamış Sanayileşme mi?

Nairn-Anderson'a göre, sermaye malları üreten büyük çaplı ağır sanayi yerine, küçük çaplı tüketim malları sanayine dayanan Britanya sanayileşme örneği, Britanya kapitalizminin "yarım-sanayileşme temellerini" ve aristokratik kökenini yansıtır.⁸ Ama Britanya'nın belirgin sanayileşme biçimi, prekapitalist kalıntıların sürmesiyle değil, ulusal kapitalist pazarın evrimiyle daha çok bağlantılıdır. Britanya ilk ve bir süre için de önde olan sanayi gücüydü; bu önderliğin kendisi, üretim güçlerinin gelişmesini engelleyen baskıların olmadığını gösterir; oysa daha sonrakilerde söz konusu baskıların ivedi etkileri hemen görülür.

“Yarım sanayileşme” formülü her şeyden önce, Britanya sanayileşmesinin kapsamını gizler: Britanya ağır sanayi ve tüketim mallarının kitlesel üretiminde öncüydu; diğer sanayileşmiş ekonomiler uluslararası pazara girip rakip oldukları dönemde bile, Britanya büyük sanayi gücü olmayı sürdürdü. Britanya sanayisinin, toprak sahibi ve ticari çıkar gruplarınca gölgede bırakıldığını iddia etmek de yanıltıcıdır; sanki sanayi, büyük davetsiz misafirler gibi gelen sözü edilen gruplarca ya da pre-kapitalist tepkilerle engelenmiş. Bu tür formülasyonlar, Britanya’nın bir sanayi gücü olmasında, toprak sahiplerinin ve “ticari” grupların rolünü karartmaktadır.⁹ Ama bütün bunların yanı sıra, Britanya sanayi sermayesinin özelliklerinin ve boyutunun, onun saf *kapitalist* karakteri tarafından nasıl belirlendiğinin dikkate alınması önemlidir.

Birinci “Sanayi Devrimi”, kitle pazarı için “günlük” malların üretiminde gerçekleşti –özellikle ve başlıca– pamuklu dokuma sanayisinin gelişmesinde özel sermaye, pre-kapitalist ekonomilerdekinden oldukça farklı bir gelişme modeli ortaya çıkardı. Britanya ekonomisi, kapitalist biçimde, rekabet zorunluluklarına uyarak işliyordu; bu aynı zamanda iktisadi gelişmenin boyutunun ve hızının, ilgili piyasanın çapına ve buradaki talebe uygun düşmesi, anlamına geliyordu. Ama, uluslararası bir kapitalist sistemin bulunmaması, dış rekabetin olmaması, üretim güçlerini dönüştürecek dürtünün daha zayıf olmasına ve büyük ölçüde iç piyasaya bağımlı kalınmasına yol açıyordu. İktisadi üstünlük ve “ekonomi-dışı” koruma kalkanının arkasında iç piyasanın imparatorluk sınırlarına kadar genişlemesi bile, pek rekabet baskısı anlamına gelmiyordu. Gelişmenin bu erken aşamasında, rekabetçi piyasaların niteliği ve sınırları, düşük yatırımlar ve oldukça mütevazı üretkenlik artışları bile iktisadi başarının yakalanmasını mümkün kılıyordu.¹⁰ Bu durum pre-kapitalist kalıntıların ağırlığını engellemekten çok, sanayinin çapını belirledi.

Tabii Britanya'nın bir süre, dünyada ağır sanayi malları üretiminde ve ihracatında –çelik, lokomotif, imalat makineleri, dokuma makineleri– öncü olduğunu da unutmamak gerekiyor; daha sonra gelişen sanayi ekonomileri bunlardan yararlandı. Britanya ağır sanayisi, uluslararası rekabetin daha sonraki aşamalarında da konumunu bütünüyle kaybetmedi. Gene de sanayinin gelişiminde, bazı açılardan, daha önceki alışkanlıklar, yöntemler ve tavırlar etkili olmayı sürdürdü. Dokumacılıktaki birinci sanayi devriminde küçük miktarda sabit sermaye gerekliydi; özellikle kadın ve çocuk işçi sömürsü yüksek orandaydı, uzun vadeli yatırım talebi azdı; teknik yenilikler büyük ölçüde *ad hoc* biçimde, bilim, teori ya da eğitimle çok az ilgili olan “üretim sürecindeki kişiler” tarafından gerçekleştirildi. Britanya sanayisinin ideolojik zayıflığı kuşkusuz, geçmişten şimdiye kalan mirastı; ama bunun pre-kapitalist tavırların sürmesinden çok, Britanya'nın ilk olma basit gerçeğiyle ilgisi vardı.

Britanya'nın tersine, daha sonraki bazı en dinamik kapitalizmler, özellikle Almanya ve Japonya, arkaik kurumların baskısı altında gelişti. Gerçekten bu örneklerdeki, “olgun” kapitalizm, ancak kapitalist dürtülerin eksikliğine tepki olarak gelişebiliyordu; iç sosyal ilişkilerin zayıf zorlayıcılığının yerine dışsal, rekabetçi jeopolitik ve iktisadi baskılar geçiyordu. Tabii ki, üretim güçlerinin elverişli bir düzeyde bir araya gelmesi gibi, yeterli olmasa da gerekli koşulların bulunması lazımdı –bunlar Almanya'da vardı ama söz gelimi Rusya'da yoktu– gene de öncü sanayi gücün geçilebilmesi için gerekli motivasyon ve kapasite tam bir “burjuva devrimi” olmadan yaratılabildi.

“Olgun” sanayileşmenin pre-kapitalist mantıkla nasıl uyumlu olabileceğini, temel tezi Nairn-Anderson çizgisindeki bir yazar laf arasında açıklar. Britanya'da “sanayi ruhunun azalmakta” olduğuna ilişkin yazısında Martin Wiener,

Almanya'yla karşıtlık içindeki tarihsel kökenlerin ana hatlarını belirtir. Ona göre her iki örnekte de (Anderson'un gözden geçirilmiş açıklamasına benzer bir yaklaşımla), sanayileşme döneminde egemen sınıf toprak sahibi aristokrasiydi, ama

İki aristokrasi oldukça farklıydı ve etkileri kendi orta sınıfları üzerinde belirgin biçimde farklı oldu. Prusya aristokrasisi hâlâ saldırgan, otoriter bir askeri kastken, İngiliz lordları ve orta sınıfı refahla birlikte çoktandır bu özelliği atmıştı..... Muhtemelen militarizm ve iktisadi baskının birlikteliği, Bismarck hükümetinin iktisadi gelişmenin jeopolitik değerinin farkında olmasını sağladı..... Özellikle 1879'dan sonra Almanya'daki sanayi burjuvazisi, İngilizlerin "serbest teşebbüs" ya da siyasal liberalizmine göre daha az hoşgörülü olan bir aristokratik modele yöneldi; ama bu güçlü ulus olmakla yakından ilişkilendirilen iktisadi gelişme için şiddetli dürtüyle, daha uyumluydu. Böylece Almanya'da sanayileşmeciliğe göre, kapitalizm ve liberalizm değersiz görüldü; oysa İngiltere'de, kapitalizmin ya da liberalizmin gelişimi değil, sanayileşmecilik dizginlendi. Böylece modernleşmenin, yerini sağlamca koruyan aristokrasi ile birleşmesi, Almanya'da siyasal gelişimi engelledi; Britanya'da ise iktisadi gelişmeyi dizginledi.¹¹

Bu argümanda –içsel tutarlık adına– bir değişiklik yapılmalı. Eğer Alman *Junkerleri*, geleneksel pre-kapitalist biçimde aristokratik bir askeri kast olarak kalırken, İngiliz aristokrasisi ve orta sınıfı çoktandır kapitalist olmuşlarsa, o zaman şu sonuca varmaktan kaçınılamaz: İngiliz iktisadi gelişme modeli, egemen toprak sahiplerinin ya da aristokratların kökenine değil, kapitalist karakterine; Almanya sanayileşme biçimi ise, en azından kısmen, pre-kapitalist güçlerin inatla devam etmesine bağlanabilir.

Weiner'in, Bismarck hükümetinin sanayileşmeyi teşvik ederken, iktisadi gelişmenin jeopolitik avantajını fark etmesine ilişkin gözlemi, bu görüşü desteklemektedir. Sermaye

biriktirmek tutkusuna kapılmış olan özel sermayenin niçin kitlesel bir pazar için ucuz tüketim malları üretiminin çekimine kapılmış olmasını anlamak zor değil; çünkü gelişimin o aşamasında ağır sanayi malları için gerekli koşullardan olan teknolojik kapasite ve bu malları talep eden bir piyasa henüz yoktu. Oysa askeri ve jeopolitik baskılara karşı, devletlerin büyük çaplı sermaye malları üretmek amacıyla sanayilerini teşvik etme eğiliminde oldukları düşünülebilir. Bir anlamda İngiltere ile Almanya arasındaki fark: İngiliz sanayileşmesinin kapitalizmin ürünü olması, Alman kapitalist gelişiminin ise sanayileşmeyle hızlandırılması, özel sanayi sermayesinin, devletçe teşvik edilmesidir.

Devlet ve Sanayi

Anderson'un en yeni formülasyonunda (Britanya'nın burjuva devriminin tamamlanmamışlığında ısrar eden 1. Tez'den farklı olarak), "modern" Avrupa devletlerinin, pre-kapitalist geçmişleriyle ilişkilerinin kesintisiz sürdüğü savı, İngiltere ile kapitalist gelişmenin Kıta'daki yollarını karşılaştırmak bakımından yararlı açılımlar getirebilir. Kendisi kaynakları tahsis eden bir araç olmak yerine özel, kapitalist biçimde mal mülk edinmeyi teşvik eden "minimalist" ve "irrasyonel" İngiliz devleti, belki de dünyanın ilk kapitalizmini yönetmek açısından, çok uygundu ama, uluslararası daha rekabetçi, özellikle üretimin ve sermayenin yoğunlaşmasının gerekli olduğu bir aşama için, ekonomiyi yönetmek bakımından daha az donanımlıydı. Tam da bu aşamada, önce İngiliz kapitalizminin gelişimi için bir avantaj olan devletin, sivil topluma tabi olmasının (gerçekten bunun ilk ve "kendiliğinden" gelişen kapitalizm için gerekli olduğu tartışılabilir), dezavantaj olduğu kanıtlandı.

Böylece, post-mutlakîyetçi devleti, "irrasyonel" İngiliz devletine göre, daha "rasyonel", "modern" ve belirgin biçimde

burjuva ya da kapitalist olarak tanımlamaya hiç ihtiyaç olmadığı görülmektedir; belirli bir aşamada post-mutlakiyetçi devlet, kapitalist gelişimin etkili bir aracı olabilirken, İngiliz kapitalizminin yerleşmesinde de devletin tutumu çok etkili olmuştur; ama bazen de bu devletin, sermayenin yeniden yapılandırılması talepleri karşısında yetersiz kaldığı görülmüştür. Gerçekten pek çok açıdan pre-kapitalist mantıkla hareket eden Kıta devletleri, İngiliz iktisadi gücünün üstünlüğüne karşı rekabet etmek zorunda kalmıştır.¹²

Eğer Britanya devleti, erken sanayileşmenin eski kalıplarını kırmakta başarısız olmuşsa, bu sanayi çıkarlarını desteklemek için müdahale isteğinin yokluğundan değildi. Devlet daha çok, Anderson'un belirttiği gibi, devletin sivil topluma tabi olmasıyla tutarlı biçimdeki yollarla müdahale etmiştir; devlet ile sınıf ilişkisine de pre-modern demek hayli güçtür: Herhangi bir şey söylenecekse, devlet sanayici kapitalistlerin çıkarına az değil, daha çok hizmet eden bir araç olmuş, politikaları da bu sınıfın ihtiyaçlarına ve direnişlerine göre belirlenmiştir. Devlet müdahalesinin tipik biçimi, sermayenin yeniden yapılandırılmasında ya da üretimin yeni organizasyonunda doğrudan yer alarak değil, daha çok sermaye işçi ilişkilerini mümkün olduğu kadar sermaye birikimi lehine düzenleyen yasalar aracılığıyla olmuştur. Örneğin Britanya şu tür müdahalede dünyaya öncülük etmiştir: İşçilerin yaşamak ve kendilerini yeniden üretmek için gerekli olan araçlara bütün erişme yolları, iş kontratları dışında, kapatılmıştır; parlamentar yasalarla toprağın özel mülkiyete geçişi (kapatma hareketi) hızlandırılmış, Yoksul Yasaları değiştirilerek, mülkiyete karşı işlenen suçlara verilen son derece zalim cezalar daha da ağırlaştırılmıştır vb. Bu tür müdahaleler uluslararası rekabetin daha sonraki aşamalarında yeterli olmayabilirdi ama, bunlar ilk sanayileşme sürecinde ve dünyanın ilk sanayi kapitalizminin yaratılmasında çok yardımcı oldu.

Buna karşıt olarak, Kıta'daki sanayileşme, büyük ölçüde devlet tarafından teşvik edilen ağır sanayinin gelişmesiyle oldu. Kuşkusuz bu yolun bir nedeni, sanayinin daha sonra gelişmesi ve bu aşamada İngiliz teknolojisi ile sermayesinin elde edilebilir olmasıydı; ama bu cevabın yalnızca bir bölümüdür. Ağır sanayinin teknik olarak *olanaklı* olması, bunun *gerekli-liğini*, ya da üretim kaynaklarının başka bir alan yerine, bu alana tahsis edilme eğilimini açıklamaz. Rekabetçi baskıların, üretkenliği artırma dürtüsü sağladığı kesin, ama neden bu belirgin sanayileşme biçiminin ortaya çıktığını açıklamak için daha fazla şeylerin söylenmesi gerekir. Örneğin Almanya, Britanya'yla etkili biçimde rekabet edebilmek için üretken güçlerini basit tüketim malları pazarı için geliştirmede. Almanya'da sanayinin yolu çizilirken, devlete ve devlet işletmelerinin rolüne verilen önem ve belirli sanayi devletlerinin karakteri (Krupp gibi), gözönünde bulundurulursa, sanayinin yalnızca kapitalist rekabeti karşılamak için değil, aynı zamanda değişik iktisadi ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla da geliştirildiği görülür. Bu ihtiyaçlar, devletin siyasi-iktisadi ya da askeri çıkarlarıyla ilgilidir ki, bunların belirgin biçimde kapitalistlikle ilgisi yoktur. Avrupa sanayi üretiminin geliştirilmesinde savaşın önemi hatırlanmalı.

Bu açıdan, devlet ile sanayi arasında mutlakiyetçiliğin bir özelliği olan *pre-kapitalist* ilişkilerin doğrudan sürekliliği görülür; bu ilişki, kitle pazarının küçük çaplı ihtiyaçları için basit tüketim malları üreten bir ekonomiden çok farklıydı. Diğer bir deyişle, Kıta'da sanayinin görece ağırlılığının, kapitalizmin "eşitsiz gelişimi" nedeniyle sanayinin, tarımı çok geride bırakarak hızla gelişmesinin, ikinci ya da daha tamamlanmış burjuva devrimiyle ya da pre-kapitalist biçimlerle temiz bir kopuşun sağlanmasıyla, çok az ilgisi vardır. Gerçekten, bu gelişme modeli, Britanya'da olmayan, pre-kapitalist sürekliliklerle anlamlı biçimde koşullanmıştır.

Teknik olanaklar elverince, ağır sanayinin gelişimini yeni etmenlerin; otomobil ve buzdolapları gibi özel dayanıklı tüketim mallarının kitlesel üretimini teşvik eden pazarların varlığı belirleyecekti. Bu model belirgin biçimde ABD'nin sanayi gelişiminde görülür. Ama ABD örneği, Britanya sanayisinin gerilemesinin, kusurlu burjuva kökeniyle bir ilişkisi olduğunu göstermekten çok, onun *kapitalist* niteliğini açıkça ortaya koyar. Ne Amerikan kapitalizminin kusursuz modern delilleri, ne de ABD'de ağır sanayinin üstün konumu, onun Britanya'yı izleyerek gerilemesini önleyebildi. Eğer herhangi bir şey söylemek gerekirse, bir dönemin sanayi önderliğinin daha sonra rekabette dezavantaja dönüşmesinin yanında, Britanya ile ABD'yi diğer ileri kapitalist ülkeler karşısında birleştiren şey –küçük ve ağır sanayi dağılımındaki farklılıkları hesaba katmaksızın– her ikisinin de kapitalizmin saf mantığına ve kitlesel tüketim piyasalarının zorunluluklarına karşı duyarlılıklarıydı. Diğer ileri kapitalist ekonomiler, daha tutarlı olarak uzun dönem piyasa paylarını artırmak için devletin araçlarını kullanırken, safiyetleri daha az bozulmuş bu iki kapitalizm, daha çok kısa dönem kârlar peşinde koşmuştur.

Londra: Kapitalist Ekonominin Kalbi

Londra'nın diğer Avrupa başkentlerinden farklı bir kent oluşunu nasıl yorumladığımız, büyük ölçüde erken modern İngiliz ticari sistemini nasıl nitelendirdiğimize bağlıdır. Perry Anderson'a göre, Londra bir rantıye ticari sermaye merkezi olarak gelişti.¹³ Tom Nairn için ise, Londra ve güneydoğu, "Ukania" monarşisinin kültür merkezidir; özellikle Londra emperyal başkent olduktan sonra, konuşma stil ve kalıplarında son söz sahibidir; ama mutlakıyetçi Avrupa'nın başkentlerinde görülen, kültürel hegemonyaya ya da "kibirli bir egemenliğe" sahip değildir. İlkın Londra'nın, erken modern dönem ve sonrasında büyük bir sanayi merkezi olduğu

söylenmelidir. Ama hem Anderson'un nitelemesi, hem de Nairn, Londra'nın belirgin biçimde *kapitalist* bir kent olması konusunda haksızlık etmektedir; Londra, (Anderson'un örneğini kullanarak), Viyena ya da Madrid gibi rantiyer merkezlerinden ya da Paris, Berlin gibi bürokratik merkezlerden farklıdır.

Güneydoğunun üstünlüğü büyük ölçüde, bu bölgenin tarım kapitalizminin ve özellikle yün, dokuma ve demir gibi ilişkili sanayilerin merkezi olmasından kaynaklanır; bu çekirdekten, Londra metropoliten ve ulusal pazarlarla ilişkili bir merkez olarak gelişmiştir. Londra aynı zamanda kırsal kesimdeki mülksüzleşenlerin başlıca varış yeri idi. Geç 17. yüzyılda, Londra Avrupa'nın en büyük kenti olmuştı: Restorasyon'dan önce Paris daha büyüktü; 1687'ye gelindiğinde Londra'nın nüfusu Paris ve Roma'dan daha fazlaydı.

Londra sadece Avrupa başkentlerine göre büyüklük bakımından değil, aynı zamanda, en azından bu açıdan diğer Britanya kentleri karşısında, "kibirli bir üstünlüğe" sahip olmasıyla da dikkate değer bir konumdaydı (1801 sayımına göre, Londra'nın nüfusu, ondan sonra gelen yetmiş kent ve kasabanın toplam nüfusuna eşitti); oysa Avrupa'da, kentli nüfus değişik büyüklükte kentlere dağılmıştı ve buralarda tarihsel olarak parçalanmış yargı ve özerk kentsel toplumlar vardı; yani bu durum Londra'nın durumuyla karşıtlık içindeydi. 16. yüzyılda bile İngiliz sosyal eleştirmenler, yalnızca "koyunlar insanları hırsla yiyip yutuyor" diyerek dövünmüyordu; aynı zamanda zanaat üretimi çöktükçe pek çok İngiliz kasabasının da çürümesinden ve kapitalist dokumacıların, kırsal bölgelerdeki ev sanayisinin ucuz işgücünden yararlanmak, kasabaların lonca kısıtlamalarından kaçmak ve yün ile su gücüne yakın olmak için bu yörelere gittiklerinden yakınıyordu.¹⁴ Özellikle 18. yüzyılda taşra kasabalarının canlanması bile, Londra'nın üstün konumuna dokunmadı.

Londra'nın sıradışı üstünlüğü, örneğin Paris'le büyük bir tezat oluşturur; bütün mutlakiyetçi gösterişine rağmen Paris, hiçbir zaman diğer Fransız kentlerine göre, Londra'nın az sayıda büyük İngiliz kentle olduğu kadar orantısız büyüklükte olmadı. Londra olağanüstü büyüklüğünü ve üstünlüğünü, pasif bir rantıye ya da “klasik ticaret” merkezi olarak kazanmadı; devlet bürokrasisinin merkezi ya da kültür, ideoloji hegemonyasının kaynağı da değildi (gerçi bunlardan bazılarıydı), ama daha çok, siyasi ve iktisadi bütünlüğünü olağanüstü perçinlemiş bir ulus devletin, kendi kendine genişleyen kapitalist sisteminin merkeziydi.

Belki de Avrupa'nın tam anlamıyla en çok kapitalist kenti olan Londra'nın *kapitalist* bir kent olarak geliştiğini söylemek, onun mükemmel bir *burjuva* metropolü olduğuna da işaret etmek anlamına gelmez. Tersine, İngiliz tarım kapitalizminin evrimini belirleyen aynı koşullar, Kıta'da feodalizmin “çatlakları” arasında kurulan otonom kent merkezlerinin ve kentli toplumların gelişimini engellemiştir. Gerçekten de, Londra'nın ayırt edici özelliklerinde çok fazla şey var; şimdi bile bodur kalmış kentli kültürünü ve erken kapitalist gelişimini açıklayan şeyler var. Bugün Amerikalı turistler, belli başlı Kıta kentlerinin tipik “Avrupalı” cazibesi olduğunu düşünmektedir –kafeler, çeşmeler, zanaatçılık, kamu alanlarının belirli kullanım biçimleri– bütün bunlar kentli asılzadelere ve kentlilik mirasına çok şey borçludur. Modern Kıta kentleri, sanayi çağındaki kentsel yaşamın yeni gerçekleri ile lüks mallar tüketicisi rantıye kesimlere dönük zanaat üretimi ve farklı piyasalardan “ucuza alıp pahalıya satan” tüccar ekonomisinin karşı karşıya gelmesiyle biçimlenmiştir. Şimdi bile, modern Kıta “burjuvazisi”nin, ortaçağ kentli soyundan gelmesi, Britanyalı kapitaliste göre, daha barizdir.

Bu tür kentsel kültür İngiltere'de çok erken aşıldı; Londra merkezli ulusal pazar büyürken, kapitalist üretkenliği

artırma zorunluluğu, çok mal üretip maliyetleri düşürmeye yöneldi; hedef kitle, Kıta kentli soylularından ya da rantıye toprak sahiplerinden farklı olarak, alt tabaka nüfustu; sınıfsal yapı toprak sahipleri, kapitalistler ve işçilerden (ister kırsal, ister kentsel olsun) oluşuyordu; kırsal kesimde merkezinde toprak sahipleri ve köylülerin olduğu, kentlerde kentliler ve zanaatkârlardan oluşan geleneksel yapı yoktu. Sanayi kapitalizminin kitlesel üretim yapan proletaryasının sonunda zanaatkârların, sanayi kapitalistin de kentli soylunun yerini almasıyla dönüşüm tamamlandı. Bugün kentsel Britanya'nın manzarası –sıradan modern mimari, sanattan ulaşımaya kadar kamu hizmet ve tesislerinin ihmal edilmişliği– tek başına Thatcher'ciliğin icadı değildir; kapitalist gelişmeye ve bütün sosyal malların metalaştırılmasına dayanan daha uzun bir geçmişin sonucudur; Kıta başkentlerinin kentsel gururu da, kentli lüks şeylere ve mutlakıyetçi gösteriş geleneğine çok şey borçlu olduğu kadar, modern şehirciliğe ve ileri refah kapitalizmine de borçludur.

İngiltere'de pre-kapitalist kentsel kültürün tamamen yok oluşu ve bunun radikal bir ideoloji olarak geç 19. yüzyılda yeniden ortaya çıkışı çok çarpıcıdır. “Modernizm” üstünde oldukça etkili olan sanatlar ve zanaatlar hareketi, ancak İngiltere'de ortaya çıkabilirdi: Çünkü bu ülke var olan düzeyin bilinçli biçimde yok edildiğinin ve geçmişe bir daha geri dönülemeyeceğinin farkındaydı.

Bauhaus'un ortaya çıkışındaki Britanya kökenli “modernizm” paradoksal olarak gotikti.

Dünyanın dumanlı atölyesinde, bencil ve estetik vandalları toplumunda, Avrupa'da görünür olan küçük zanaatkârlar, artık fabrika dumanları arasında görünmez olmuştu; oysa ortaçağ köylülükleri ve zanaatkârları hem sosyal, hem sınıfsal açıdan uzun zamandan beri tatmin edici bir toplum modeliydi. Geri dönüşü olmayan sanayi devrimi kaçınılmaz

olarak muhafaza etmenin değil, geleceğin ilham kaynağı olduğu bir modeldi.¹⁵

Şehircilik ve Kırsalcılık

Britanya 19. yüzyılda Avrupa'nın en çok şehirleşmiş ülkesiydi. 1880'de Fransa'nın şehirli nüfusu toplam nüfusun % 8,8'i, Almanya'nın % 5,5'i, İngiltere ve Galler'de bu oran % 20,3'tü. 1850'ye gelindiğinde bu oranlar sırasıyla %14,5; % 10,8 ve % 40,8'di.¹⁶ Hâlâ –ya da belki bu yüzden– Britanya kültürünün göze çarpan özelliği, şehir yaşamının aşağılanması, kırsalın idealleştirilmesidir. Bu (görünüşe göre) tuhaf paradoksun üstünde çok durulmuştur.¹⁷ Bu, Britanya'nın kültürel geriliğinin bir göstergesi olarak yorumlanmış; olgun ve sağlıklı sanayileşmenin önündeki gene diğer bir engel olarak görülmüştür. Britanyalıların, özellikle de egemen sınıfın, bir çeşit kırsal asaletin, huzurun, değişime direncin idealleştirildiği bir vizyona bağlılık yüzünden, sanayinin bayağılından ve teknik yeniliklerden ürktükleri iddia edilmektedir.

Bu savların belirli bir yüzeysel inandırıcılığı var ama, daha dikkatli incelemeler karşısında ayakta kalabilirler mi? Örneğin Fransa'nın edebi geleneğinde şehir yaşamı, İngilizce yazılanlara benzer biçimde şiddetle suçlanır; Rousseau'nun “uygar” toplumu ikiyüzlülük ve yozlaşmayla suçlamasından ya da sanat ve bilimin ilerlemesiyle gelen çöküşten söz etmesinden başlayarak, Balzac'ın itici, alçak, açgözlü burjuva portresine kadar uzanır bu yazın. “Sanayi toplumu”nun sırf çirkinliklerine dövmek bakımından Britanya tek değil. (Bununla birlikte onun daha uzun, pislikler yaratan ve kitle-sel proleterleşmeye yol açan sanayi tarihinin olması, kırsal kesiminin idealleştirilmesi yönündeki güçlü eğilimi açıklamaya yetebilir.) Ayrıca gerçek muhalefet ile hayattan kaçış ya da huzursuzluk karşısında oportünist geri çekilişler arasındaki

ayırımlar belirlenmelidir. Örneğin, banliyö “yeşil kuşakları”, kırsalcılığı değil, sanayi kapitalizmini doğrular. Kapitalist sanayinin başlıca temsilcileri ve ondan yararlananlar, çıkarlarından vazgeçmeye ya da onu dönüştürmeye en az eğilimli olan kişiler, kurbanlarına göre, var olan kaçış yollarını daha çok kullanacaklardır.

Ama özellikle Britanyalıları –ya da İngilizlere– mahsus bir kırsalcılığın olduğunu kabul etsek bile, bunun sanayi kapitalizminden nefreti ya da bir tür pre-kapitalist durağanlığa bağlılığı göstermesi, açık olmaktan çok uzaktır. Bu şehir ve kır antitezi –burjuva paradigması dışında– üretkenlik ve ilerleme ile durağanlık ve gerilik karşıtlığına dönüşmek zorunda değildir. Ne de şehir yaşamının dinamizmi, zorunlu olarak üretken ve rekabetçi bir ekonominin var olduğunu gösterir. Kırsalcılık gerçekten kırsal zevklerin basit nostalgik bir ifadesi ya da düşünmek için bir çekiliş olabilmekle beraber ki, Britanya kırsalcılığı bunlardan uzaktı; kırsal bölgeleri idealleştirmenin farklı yollar vardır. İngilizlerin kırsal kesimi cazip bulmaları, görülmedik bir iktisadi büyümeye yol açan büyük servetleri ve tarım kapitalizmi nedeniyledir. İngiliz usulü kırsal yaşamın idealleştirilmesinin mümkün olabilmesi, kapitalist tarımın kendine özgü evrimini, belirli bir mülksüzleşme-yi ve sınıfsal ilişkileri, dinamik bir üretkenliği varsayar. Diğer bir deyişle, kırsal yaşamın belirgin biçimde idealleştirilmesi, İngiliz kültürünün geriliğini göstermekten çok, İngiliz tarımının dinamizmini ve refahını gösterir.

Tarım kapitalizmi döneminde, İngiliz tarımının zenginliğinin göze hoş gelen bir manzara yarattığı apaçık bir noktadır. Daha az zengin köylü ekonomilerinde, kırsal yoksulluk manzarası hemen görülebilecek bir özelliktir. Tarım kapitalizminde, yoksullaşmış çiftlik ya da sefil köy, kırsal manzaranın ya en kenarındadır ya da tümüyle yok olmuştur (gerçekten 18. yüzyıl “geliştirmecileri”nin, büyük mülkleri güzelleştirme,

bütünleştirme ve toprağı çitleme eylemleriyle bütün köylerin ortadan kaldırılması yaygın bir uygulamaydı), geride yalnızca tarım işçisinin görünmez figürü kalmıştı; zenginlik ise geniş yeşil topraklarda, ağaçlık alanlarda, parklarda ve bahçelerde görülebiliyordu.

Yoksulluk manzarası kesinlikle toprak sevgisiyle tutarsız değildi; ama, İngiliz usulü pastoral görüntünün anlaşılmasına daha az yardımcı oluyordu. (Yakın zamanda Sovyetler Birliği'nde, Britanya TV reklamlarına ilişkin bir çalışma yapıldı. Genel olarak anketi yanıtlayanlar, reklam stratejilerini derinlikli ve eleştirel olarak analiz ettiler; ama cennet gibi pastoral görüntülere gelince –yeni şampuanlanmış saçların kırsal meltemde uçtuğu, yemyeşil çayırarda gezinen âşıklar– işte bu temayı gerçekten anlayamadılar.) Kır manzarasının marjinal ve yoksullaşmış küçük çiftçilerden temizlenmesi, Britanya kırsalcılığına muhteşem bir ivme kazandırmış olmalı.

Ama kırsalcılığın, tarım kapitalizmi ile ilişkilendirilmesi sadece görsel bir mirastan daha fazlasıdır. Modern Britanya kırsalcılık ideolojisi, “geliştirme” kültüründen gelir. 18. yüzyılın ilk on yıllarında, bilinçli olarak güzelliği, üretkenlik ve kârlılıkla birleştiren yeni bir kırsal estetik yaratıldı. Bu dönemde İngiliz toprak sahipleri gerçekten topraklarını geliştirme heyecanı içindeydi; bu sadece tarımsal yöntemleri değil, estetik zevkleri de etkiledi; hatta yeni ve kendine özgü ulusal sanat biçimleri yaratıldı ve bahçe peyzajı gelişti. Toprak sahipleri, kiracı çiftçileri toprakların verimliliğini ve kârlılığını artırmaya teşvik ederken, kendileri de malikânelerini yeni estetik ilkelere göre güzelleştirmeye girişti. Joseph Addison, yeni ideolojiyi açık seçik *The Spectator*'da şöyle ifade ediyordu:

1712'de *The Spectator*'un 414. sayısında şu meşhur soru sorulduğunda –“Neden bütün malikâne toprakları, kâr amacıyla kullanılmıyor da, sahibinin zevki için büyük bir bahçeye ve fidanlığa dönüştürülüyor?– o, soruyu bilinçli olarak, emekli-

lik günleri için hazırlık, değişik biçimlerde ruhsal ya da düşünsel amaçlar, Horatius ya da Epicur'cü kavramlarla şehrin telaşından uzaklaşmak gibi, kırsal yaşama dair 17. yüzyıldaki bahçe tartışmalarından farklı bir biçimde yanıtlanır.¹⁸

Addison, zevkle kârın birleştirilmesinin, “ne kârlı, ne de dekoratif olan” çıplak kır manzarasıyla karşıtlığını ortaya koyar. Aynı birliktelik –şehir ve kır, ticaret ve toprak, birbirinden ayrılmış değildi; “işsizliğin perişanlığına” karşılık, güzellikler ve “sanayinin konforu”nu üretmek için birleşmişti– bu, Daniel Defoe’nun Britanya kırsal kesimiyle ilgili açıklamalarının olduğu *Tour Through the Whole Island of Great Britain* eserinde de görülür. Sonuçta, Defoe’nun iki yabancı ziyaretçinin gözlemlerini aktardığı gibi “İngiltere diğer ülkelere benzemiyordu, o her tarafı ekili bir bahçeydi”.¹⁹ Capability Brown’un¹ peyzaj bahçeler ideolojisi, tarımsal “iyileştirmeciler”inkine benzer. “İngiltere bir bahçedir” teması, süslemeye olduğu kadar kâra da övgüdür.

İngiliz bahçesi modeli, Versailles’daki klasik Fransız tasarımının en ünlü örneğine karşı bilerek yaratıldı. Fransızların çok biçimsel, matematiksel kesinlik taşıyan bahçelerini, İngilizlerin bütün düzensizliğiyle doğayla uyumlu bahçelerini karşılaştıran birçok yazı kaleme alındı. Başından itibaren bu karşıtlığın politik bir mesajı vardı. Çağdaşlar iki ülkenin bahçe estetiği ve anayasaları arasında paralellikler kurdu: Mutlakiyetçi devletin katılığına karşılık, “karma anayasa”nın sağladığı özgürlük ve esneklikten söz ettiler. Kır manzaralı İngiliz bahçeleri, eski anayasanın erdemine tarihsel bir gönderme yapıyordu; örneğin ormanlar, İngiliz özgürlüklerinin Sakson köklerini temsil ediyordu. Edmund Burke da, Devrim dehşetinden de sorumlu tuttuğu Fransız rasyonalizmini suçlarken, aynı estetik karşıtlığa başvurmuştu.

1 Capability Brown, 18. yüzyıl İngiltere’sinin en ünlü bahçe tasarımcısıdır; birçok meşhur bahçe ve park tasarımında imzası vardır. –çev.

Fransız ve İngiliz bahçeleri arasındaki karşıtlığın bir diğer özelliği de dikkate değer. Fransız örneğinde kırsalın idealleştirilmesi yoktur. Versailles'daki klasik bahçelerin katı biçimselliği, askeri alaylar düzenindeki sistematigi, gerçek kırsal manzaranın, erken modern Fransa'daki köylü tarımı imajının uzantısı ve yüceltilmesi olmaktan başka herhangi bir şeydi. Bunlar, topraklı soyluları yüceltmek amacıyla da değildi. Versailles'ın ihtişamının ve estetik ilkelerinin amacı, büyük bir toprak sahibi olarak değil, ama bütün toplumsal düzenin kaynağı olarak, yalnızca krala ait evrensel bir modelin yaratılmasıydı. Bahçelerin estetiği, kırsal kesimdeki huzurlu yaşamı değil, mutlakiyetçi rasyonalitenin benzer genel ilkelerini temsil ediyordu; bu ilkeler edebi klasikçiliğin dilsel projesine ve Richelieu'nun devleti merkezileştirme misyonuna da yol gösteriyordu. Fransız estetiğinin, kırsalcılığa bir övgü olmasının nedeni herhalde Fransa'nın, çobanlık dönemi kalıntılarını barındıran geri İngiltere'sinin ötesine geçmesi değildi. Konuyla ilgili anlamlı karşıtlık, kırsalcılık ile şehircilik arasında değil, mutlakiyet ile kapitalizm arasındadır.

İngiliz iktisadi gelişiminin seyri, şehircilik kültürü ideolojisini merkezi terimlerinden yoksun bıraktı; bunlar diğer yerlerde Avrupa kültürünün bir parçasıydı: Geri kırsal ve "modern" şehir ya da köylü ve kentli, sırasıyla biri kaba, yabani ve cahil, diğeri nazik, iyi yetişmiş ve aydınlanmış ya da "kırsal ahmaklık"a karşı şehirli gelişmeye dayanan etkileyici karşıtlıklar. Tarım kapitalizmi –doğal sonuçları olarak küçük toprak sahiplerinin yok oluşu, kasabalılığın devre dışı kalışı– bu tür antitezlerin gerçekliği yansıtmadığını gösterdi ve bunların ideolojik yararını yok etti. Beceriksiz toprak beyi ya da aptal oduncu mecazlarına rağmen, bu klasik Avrupa ikiliği, İngiliz kültüründe görece olarak az yer tutar. Ya da eğer antitez, şehir ile kır arasında değil, gelişme ile durgunluk arasındadır ve bu karşıtlık bile, yarı meskûn yerlerde yaşayan

Tory’li oduncu ile saraylı Whig arasındaki farkı gizleyebilir; çünkü her ikisinin de toprağı geliştirmeye çalışan toprak sahipleri olması muhtemeldir.

Toprak ve Ticaret

İlerleme kùltürünün yanı sıra (özellikle kredi ve borsa spekülasyonuna dayanan yeni ticari servetlerin artmasıyla), ticari değerleri ve kârı öne çıkaran anlayışa karşı, toprak mülkiyetinin ahlaki niteliklerini vurgulayan –eski görev ve sorumluluk idealleri, hiyerarşi, rütbe ve itaat yükümlülüğü– yeni bir söylem ortaya çıktı. Örneğın bir muhalefet türü, Whig yayılmacılığındaki aşırılıklara karşı çıkıyor, “gelişmenin” meyvelerini ve imparatorluğun başarılarını küçümsüyordu; ama bu durumda bile, gösterişli kırsal parklar ve bahçeler ile tarımsal gelişme sonucundaki üretkenlik ve refah arasında bir ayırım yapılıyordu; çünkü bu gelişmeden hem toprak sahipleri, hem de kiracı çiftçiler yararlanıyordu. Daha az uzlaşmacı muhalefet için bile, tarım ile ticaret antitezi, tarım ile kâr arasındaki gerçek toplumsal karşıtlığı yansıtmaktan çok, tersine tarımın artan ticarileşmesine ve eleştirmenlerin söylediğı gibi, topraklı sınıfın geleneksel sorumluluklarını terk etmesine karşı bir reaksiyonu ifade ediyordu.

Erken 19. yüzyılda Samuel Taylor Coleridge, dağlık bölgelerde yeni toprakların açılmasını, İskoç toprak sahiplerinin ticari kazançları uğruna ahlaki sorumluluklarına ikinci plana atarak koyunlarını, kiracı çiftçilerine tercih etmesi olarak değerlendiriyordu.²⁰ Böylece Coleridge de uzun geleneğı olan muhafazakâr toplumsal eleştiriye katılmış oluyordu; bu gelenek 16. yüzyılda Thomas More gibi hümanistlerle başlamıştı; bunlar tarım kapitalizminin ilk göstergeleri karşısında “koyunlar, insanları yutarken”, toprakları kapatma hareketini, büyük toprak sahiplerinin tekelci davranışlarını ve toprak kiralalarını artırmalarını açıkça suçlamışlardı. Tarım kapita-

lizminin gücü ve toprağı iyileştirme ideolojisi karşısında, 18. yüzyıla gelindiğinde toprak sahiplerinin, ticarete karşı olduğu söylemi ortaya çıktı ve buna özel bir anlam yüklendi. 19. yüzyılda Tahıl Yasaları nedeniyle toprak ile ticaret karşı karşıya geldi; bu mükemmel bir karşılıklı meydan okumaya dönüştü; taraflar arasındaki çatışma, eski ile modern mülkiyet ya da aristokratik sorumluluk ile burjuva açgözlülüğü arasında değildi; iki ticari çıkar grubu çatışıyordu; kapitalistlerin her zaman yaptığı gibi, tarımsal üreticiler de pazarı kontrol ederek kendi lehlerine çevirmeye çalışıyordu.

Geç 19. yüzyılda iyileştirme ideolojisi maddi temellerini kaybetti ve kırsal ekonomi çöküntüye girdi; o zamandan beri de yeni tür bir kırsalcılığa kaçış ortaya çıktı (aynı kapitalist mantık, tarım kapitalizminin huzurlu kırsal yaşamını ürettiği halde, şimdi bu, kırsal kesimi mahvetmekle tehdit ediyordu). Ama Britanya kültüründe şehirciliğin göreceli zayıflığı, sanayiye karşı Britanyalıların tavrı hakkında çok az şey söyler. Nasıl Britanyalıların kırsalcılığı, durgunluk ve geriliği göstermezse, diğer Avrupa ülkelerinin şehirciliği de iktisadi ilerlemeye ve sanayi üretimine işaret etmez. Şehir, tanım gereği, sanayinin olmasını gerektirmez; benzer biçimde, kırsal kesim de tanım gereği, durgunluk ve pasiflik demek değildir (hatta, sanayinin olmadığı durumda, örneğin İngiltere'nin sanayileşmesi büyük ölçüde kırsal kesimlerde başladı; Manchester ya da Leeds işçileri için kısa bir gezi mesafesinde olan çevre kırsalı, şehir ortamının bir parçasıydı). Şehir (Max Weber'in söylediği gibi) üretimden çok, bir tüketim merkeziydi. Onun egemen sınıfı rantıye asılzadeler olabilirdi; onlar için şehir mal mülk edinme alanı, lüks mal ve hizmetlerin tüketim pazarı işlevi görebilirdi.

Kralcı mutlakiyet de rantıye kültürüne benzer bir şeyi koruyordu; sadece eski kent asılzadesinin yerine ya da onun gücünü artırarak, saray merkezli soylular ve bir memur sı-

nıfı yaratmıştı. Fransız eski rejiminin “burjuvazisi”, neticede saygıdeğer bir statüyle tanımlanıyordu; o böylece, ellerini pis işlerle kirletmek zorunda olan daha alt üçüncü sınıf üyele-
rinden, ayırt ediliyordu. Tipik burjuva mesleği, sanayi hatta ticaret bile değildi; o *önemli* bir kariyer sahibiydi; bir profesyonel, devlet görevlisi ya da rantıye idi. Post-mutlakiyetçi devletlerin, jeopolitik, askeri ve başka yerlerden gelen rekabet baskısı nedenleriyle sanayi gelişimine giriştiklerinde bile bu klasik burjuva zihniyetinin kökü kazınmadı. Bugünkü Fransız seçkinleri –başka şeylerin arasında, devletteki kariyerlerin cazip bulunması– henüz eski burjuva tutkularını bütünüyle terk etmiş değil. Dünyanın ilk sanayi gücünün koşullarını ve refah içinde üretken bir kırsal kesim yaratan tarımsal “gelişme”, İngiliz kırsalcılığının temeliydi. Bunun, sanayi kapitalizminin değerlerine, Avrupa’nın gösterişli nezaketi içindeki *önemli* kişi yaşamı arzulayan burjuvazisinden, daha düşman olduğu, gerçekten bu kadar açık mı?

Notlar

- 1 Bkz. Eric Kerridge, *Trade and Banking in Early Modern England*, Manchester 1988, s. 5-6. Londra piyasasının önemi üzerine klasik makale: F. J. Fisher, “The Development of the London Food Market, 1540-1640, *Economic History Review* 2, 1935. İç piyasanın önemi üzerine bkz. D. C. Eversley, “The Home Market and Economic Growth in England, 1750-1780”, E. L. Jones ve G. E. Mingay (Der.), *Land, Labour and Population in the Industrial Revolution*, Londra 1967.
- 2 Kerridge, s. 9.
- 3 *Ibid.*, s. 6.
- 4 Perry Anderson, “The Figures of Descent”, *NLR* 161, Ocak-Şubat 1987, s. 32.
- 5 Bkz. Robert Brenner, *Merchants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict and London’s Overseas Traders 1550-1653*, Princeton ve Cambridge 1991.

- 6 Kerridge, s. 1.
- 7 *Ibid.*, s. 4.
- 8 Anderson, "Figures", s. 27.
- 9 Bkz. John Saville, "Some Notes on Perry Anderson's 'Figures of Descent'", Collin Barker ve David Nicholls (Der.), *The Development of British Capitalist Society: A Marxist Debate*, Northern Marxist Historians Group broşürü, Manchester 1988, özellikle s. 40-1. Toprak sahipleri, sanayiye yatırım yapmalarının yanı sıra, 18. yüzyılda altyapı, özellikle ulaşım yatırımlarına önem vermişlerdir; nehir taşımacılığı, yollar, kanallar gibi.
- 10 Britanya iktisadi gelişiminin, Britanyalı sanayicilerin bazı doğal muhafazakârlıklarından çok, küçük çaplı ve yavaş başlangıcına bağlanabileceği tartışması için bkz. N. F. R. Crafts, *British Economic Growth during the Industrial Revolution*, Oxford 1985.
- 11 Martin Wiener, *English Culture and the Decline of the Industrial Spirit 1850-1980*, Cambridge 1981, s. 9.
- 12 Daha geç gelişen kapitalizmler için bkz. Colin Mooers, *The Making of Bourgeois Europe*, Londra 1991.
- 13 Anderson, "Figures", s. 32ff.
- 14 Bu sosyal eleştirmenler Neal Wood'un çıkacak kitabında ele alınmıştır: *Foundations of Political Economy: Some Early Tudor Views on State and Society*.
- 15 E. J. Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914*, Londra 1987, s. 228-9.
- 16 *Ibid.*, s. 343.
- 17 Örneğin Weiner, s. 46-66.
- 18 Alistair M. Duckworth, "Gardens, Houses, and the Rhetoric of Description in the English Novel", Gervase Jackson-Stops vd. (Der.), *The Fashioning and Functioning of the British Country House*, Washington D.C. 1989, s. 397.
- 19 Daniel Defoe, *A Tour Through the Whole Island of Great Britain*, Harmondsworth 1986, s. 343.
- 20 Coleridge'in bu ve diğer fikirlerinin mükemmel bir tartışması için bkz. John Morrow, *Coleridge's Political Thought: Property, Morality and the Limits of Traditional Discourse*, Londra 1990.

BÜYÜK DÖNÜŞÜMÜN OLMADIĞI I. MODEL: ESKİ REJİM OLARAK İNGİLTERE

Bu denemenin başlıca konusu, Britanya'nın erken gelişen kapitalizmi ile eski devlet biçimi ve bunu destekleyen ilgili ideolojiler arasında tarihsel bir uygunsuzluğun bulunmadığının gösterilmesidir. Tersine, Britanya kapitalizminin evrimi, iktisadi, siyasi ve ideolojik değişimlerin birbiriyle ilişkili olduğu bir süreçte gerçekleşmiştir. Bu onun hem gücü, hem de zaafı olmuştur. Bir yandan, kapitalizmin evrimi İngiliz toplumunun içsel bir süreci olurken; var olan sosyal mülkiyet ilişkilerinin karakteri, siyasi düzenlemeler, devlet sivil toplum ilişkileri, kapitalizmin iktisadi mantığı, hiçbir Avrupa ülkesinde görülmedik ölçüde kök salmıştır. Öte yandan, kapitalist ekonominin akıldışlıklarını ya da yetersizliklerini önleyecek güçler zayıftı ve bu daha gelişkin rekabetçi uluslararası ortamda sık sık Britanya'nın aleyhine oldu.

Şimdiye kadar bu sav, gelişmemiş kapitalist ekonominin, gelişmesini engelleyen unsurun, inatla direnen arkaik siyasal ve kültürel "üstyapı" olduğunu öne süren Britanya tarihi yorumuna karşı yöneltildi. Ama, İngiliz antikalıklarının ısrarla sürmesine başka bir gözle de bakılabilir. Bu bakışta vurgu,

erken iktisadi dinamizm ile siyasal ya ideolojik gerilik arasındaki çelişkinin üstünde değil, İngiliz tarihinin bir bütün olarak sürekliliği ve “büyük dönüşüm”ün olmamasının üstünde olacaktır. Nairn-Anderson modeli, eşitsiz gelişme nedeniyle siyasal ve ideolojik biçimlerin geride kalması durumunda bile, bir sosyal düzenden, öbürüne dönüşüme –feodalizmden kapitalizme– dayanmaktadır. Diğer yoruma göre ise, İngiliz tarihinde ne olmuşsa olmuş ama bu, “toplumsal değişim” türünde olmamıştır.

Toplumsal Değişimin Olmadığı Model

Kabaca ortaçağlardan ya da en azından erken modern çağdan beri, herhangi bir yüzyılda, İngiliz tarihinde fazla bir şey olmadığını söylemek çok rağbette olan bir şey oldu. Kuşkusuz, olan biten pek çok hareketlilik vardı, birçok siyasi tehlike işaretleri, kısa süreli gelip gitmeler, karmakarışık olaylarlar, bazı yavaş değişimler vardı ama büyük bir dönüşüm yoktu. “Sosyal değişim modeli”ne saldırının en hafif biçimi –bırakalım nedenselliğe, gerçekten de tarihsel ilerlemeye ya da sürece ilişkin herhangi bir düşünceye karşı çıkışı– “revizyonist” bilimde görülür; bu, başlıca yöntemsel ilkeleri, zaman ve mekânı iyice daraltmak olan, zaman ve coğrafi odağı iyice küçülterek, en yakın nedenler dışında, gözlerini her şeye kapatan özellikle 17. yüzyıl tarihçileri arasında yaygındı.¹ Aynı zamanda daha geleneksel tarih anlatılarının da paylaştığı, sosyal değişimi, politikadan, ideolojiden ve toplumsal bağlamından soyutlarak ele alan bir anlayış vardı. İngiliz tarihine ilişkin hem Whig, hem Marksist yorumlara meydan okumada “revizyonizm”, neo-muhafazakâr kötü niyetiyle, hem sosyalizme, hem de liberalizme karşı oluşuyla, çok elverişliydi.² Bu aynı zamanda “büyük anlatı”lara karşı saldırıda, özellikle “post-modernist” kült başta olmak üzere, diğer moda akımlarla bir noktada birleşiyordu.

Ama revizyonist yaklaşımın paradoksal sonuçları var. Bir yandan, uzun dönemli toplumsal ve yapısal değişimlere ilişkin ve özellikle sınıf kavramını kullanan tarihsel açıklamalar reddedilmektedir. Bu tür tarihin, İngiliz İç Savaşı gibi önemli siyasal olayları açıklayamayacağı; bunların kısa dönemli, çoklu beklenmedik olasılıkların sonucu gerçekleştiği ve bu süreçte başlıca aktörlerin (tipik olarak küçük ve yerel) siyasal hizipler olduğu öne sürülüyor. Diğer yandan da, bunlar olmayabilirdi ve çok az şeyi değiştirmişlerdir, diyerek bu tür olaylar revizyonist tarih tarafından önemsizleştiriliyor.

Bu arada bütün bunlardan, tarih başka bir yöne de gidebilirdi sonucu çıkarılıyor. Ne de olsa, bir şeyler değişti, kapitalizmin evrimi gerçekleşti, dramatik kopuşlarla ya da değil, revizyonistlerin sosyal devrimler olarak tanıdığı ya da tanımadığı, insanın var olduğu koşullar 1500-1800 arasında dönüştü; belki de bir zamanlar düşünüldüğünden daha yavaş oldu; belki de tarihteki önceki herhangi bir dönemdekinden daha hızlı oldu. Özellikle bin yıllık Malthus'çu döngü, kendi kendini besleyen yepyeni iktisadi büyüme modeliyle kırıldı. Bu çağdaki dönüşüme bilimsel ve teknolojik ilerlemeler eşlik etti ve kültürel değişimin hızı arttı; sistemin mantığı, rekabetçi ticaret ve sömürgecilikle başka yerlere de taşındı. Bütün bunlar, revizyonizmin egemen seçkinleri kendi aralarında hizipsel ve teolojik tartışmalarla meşgulken, oluyordu; görünüşe göre, hiçbirinin uzun dönemli tarihsel gelişmelerle ilgisi yoktu ya da tarihin gidişatını hiç etkilememişlerdi.³ Diğer bir deyişle, revizyonizm tabii ki, belirli önemli çalışmalara sahip çıkabilir, ama toplumsal ve yapısal değişim konusunun yerine geçecek hiçbir önerileri yoktur. Marksistlerden Whig'lere kadar kullanılan bütün süreç ya da ilerleme kavramlarına, ustalıkla durumu idare edici biçimde değinip, konudan kaçarlardı.

Bununla birlikte daha az ciddi, daha çok yerleşmiş geleceklere karşı çıkan, dönüşümü reddeden modelin bazı türle-

rinde, uzun vadeli görüşlere yer verilir ve konuya doğrudan girilir. Bunlar cesurca, çeşitli derecelerde hain bir neşeyle, İngiltere'nin önemli bir toplumsal dönüşüm geçirdiğine ilişkin kavramlara, feodalizmden kapitalizme, eskiden moderne geçişe karşı meydan okurlar; bu meydan okuyuş, Whig ve Marksist tarihin ilgilendiği geç ortaçağlardan, sanayi çağına geçişin kritik yüzyıllarını kapsamaktadır. İngiltere her zaman için –en azından 19. yüzyıl boyunca ve muhtemelen sonrasında da– eski rejime sahipti (J. C. D. Clark), bunun alternatifi olarak da en azından 13. yüzyıldan, hatta ta Cermen antik döneminden beri, bireyci kapitalist bir toplumdur (Alan Macfarlane).

Süreklilik modelinin en çok tartışmaya açık olanı J. C. D. Clark'ındır; eski rejimin 1828-32'ye hatta ötesine kadar sürdüğünü anlatır.⁴ Bu anlatımda kuşkusuz bazı değişim kavramları kullanılmış, hatta ilk bakışta oldukça radikal değişimlere de yer verilmiştir. Görünüşe göre 1828-1832 arasında İngiliz tarihinde dramatik bir kopuş olmuş; monarşik, aristokratik ve Anglikan siyasi kültürüyle tanımlanan eski rejimin sonu gelmiş. Ama görünümdeki bu devrimci dönüşümün aldatıcı olduğu ortaya çıkar. Radikal kopuşun 19. yüzyılın ortalarına ertelenmesinin temel anlamı, Marksist ya da Whig tarihçilerinin 16.-18. yüzyıllar arasındaki önemli toplumsal, iktisadi ve siyasi değişimlerin özellikle belirleyici olduğuna ilişkin belgelerini önemsizleştirmektir. Eğer bu yüzyıllar boyunca iddia edilen toplumsal dönüşümlere, Whig ve Marksist tarihin vurguladığı “devrimci” olaylara rağmen, eski rejim sürmüştü, o zaman Whig ve Marksist tarihten geriye ne kalıyor? Dahası var, 1832 bir tür dönüm noktasını temsil etse bile, eski rejim ve onun “insan doğasına ve davranışına ilişkin terimleri”nden yine de “arta kalanların büyük gücü” devam ettiği için, “Reform Yasası’ndan sonra ‘liberalizmin’, ‘burjuva bireyciliğinin’, ‘sınıfın’, ‘demokrasinin’ vb. niceliksel önemini

sorgulamaya hakkımız var..... Gerçekten bildik kendi tanım-
larının terimleri dışında, bunlar acaba hiç var oldular mı?”⁵
Belki de eski rejim şimdi bile hâlâ bizimle birlikte.

Clark’ın modelinin ve bütün standart eski rejim açıklamala-
rının öbür kutbunda gibi görünen bir tane daha süreklilik
modeli var. Alan Macfarlane’in İngiliz tarihi yorumuna göre,
gene “büyük dönüşüm” hiçliğe geri çekiliyor; ama bu kez mo-
dern İngiliz toplumunun dönüşümle orta çıktığı varsayılan
temel özelliklerinin fiilen en azından ortaçağlardan beri var
olduğu, hatta antik dönem Cermen kavimlerinin yaşadığı or-
manlara kadar iz sürülüp, buralarda bireysel mülkiyetin, çe-
kirdek ailenin, toplumsal akışkanlığın, piyasaların, parlamen-
ter hükümetin vb. olduğu iddia ediliyor. Kısaca, İngiltere’nin
her zaman –ya da her halükârda hatırlanamayacak kadar eski
zamanlardan beri– bireyci ve en azından eğilim olarak kapi-
talist bir toplum olduğu yorumu yapılıyor.⁶

Clark ve Macfarlane’in birbirlerini iptal ettiği düşünüle-
bilir. Ama onlar kendilerini, Marksistlere ve Whig’lere karşı
savaşlarında müttefik olarak algılıyorlar. Belki bunun nede-
ni, aynı olağanüstülükler iki farklı açıdan bakmaları; Clark,
yüksek politika açısından; Macfarlane ise “tabandan” bakıyor.
Örneğin Clark, kendi dayanıklı eski rejimi ile Macfarlane’in
“parlak çalışması”ndaki yıllarca süren kapitalizminin birbi-
rine uygun olduğunu düşünüyor. “Macfarlane’in olağanüstü-
lüğü” diye yazıyor Clark, “hem ele aldığı konuların Marksist
kıstaslarla ilgili olması, hem de bu kıstasların sınanabilmesi-
dir; ayrıca yazdığı şeyler *eski rejim* olarak 18. yüzyıl İngiltere-
re’sinin, ideoloji, inanç ve politik uygulama bağlamında, nite-
likleriyle tamamen tutarlıdır.”⁷

Clark’ın “bireyciliği”, ısrarla eski rejiminin hiyerarşik,
ataerkil, dinsel zihniyetinin antitezi olarak sunduğunu düşü-
nünce, bu rahatlatıcı sözler boş yere iyimserlik saçıyor gibi
görünüyor. Eğer yanıt “İngiliz bireyciliği”nin, “burjuva”dan

farklı bir şey, “İngiliz toplumunun, sözde ‘burjuva’ toplumu olmadan, yüzyıllar öncesinden beri yapısına uygun”⁸, daha arkaik bir tür olduğu ise, o zaman Macfarlane’in, modern kapitalizmin, eski İngiliz bireyciliğinde önceden var olduğuna ilişkin merkezi tezinin, Clark’ın tarihin “doğrusal hareket ettiği” yönündeki kavrayışa karşı yinelediğı eleştirilerinin tümünü geçersiz kıldığını düşünebiliriz.

Ama belki de İngiliz tarihinin birbirine karşıt bu iki tür hikâyesindeki tarihsel olayların kendisinde tutarlılık aramamalıyız. Bu iki putkıranı birleştiren ortak yön, tarihsel kanıt anlayışı değil, ortak ideolojik projeleridir; bu projede kesintisiz süreklilik, sürekliliğin hangi belirli yönde olduğundan, daha önemlidir. İngiltere’nin her zaman eski ya da her zaman modern olmasının fazla bir önemi yoktur; onlar için önemli olan, tarihte önemli altüstlüklerin ve toplumsal dönüşümlerin olmadığının gösterilmesidir. Hem Clark’ın, hem de Macfarlane’in temel hedefi Marksist tarih yazının çürütülmesidir; ayrıca başka büyük bir amaçlarının olduğu da anlaşılıyor: İngiltere tarihinin (*Britanya* oldukça dikenli sorunlar çıkarıyor), diğer ülkelerin şiddet ve çelişki dolu tarihlerine göre, aşağı yukarı daha *uygar* olduğunu göstermek.

Clark-Macfarlane ekseninin zayıflığı, aralarındaki doğal uyumsuzluktan kaynaklanmıyor; bir tarafta, aristokrasi, monarşi ya da Anglikanlık; diğer tarafta, kapitalizmin toplumsal ilişkileri ya da onun iktisadi devinim yasaları var. Niye bireyci “piyasa yönelimli” bir toplumun, aristokratik egemen sınıfı, monarşisi ve kilise ile devletin özgün ittifakınca desteklenen resmi bir ideolojisi olmasın? Sorun her iki anlatımın da inandırıcılığının benzer yan çizmelerden kaynaklanması; bunlarsız ne Clark, ne de Macfarlane tarih yazınındaki düşmanlarından kurtulamazdı; ama ikisini yan yana koyunca, her ikisinin “toplumsal değişim” modellerine karşı saldırılarının anlamsızlığı ortaya çıkar.

Örneğin Macfarlane, 13.-18. yüzyıllar İngiltere’indeki “kırsal orta tabaka olmayan sakinler”in “mülkiyet ilişkileri üstüne” diye adlandırdığı (ki bu daha çok, toplumsal ilişkilerden çok *mülkiyet* üstüneydi) bir kitap yazmıştı; burada lordluğa, rantlara, kiracılığa ya da toprağı kapatma hareketine ve geleneksel hakların yok oluşuna en küçük bir ilgi göstermez. Yani İngiliz bireyciliğinin sürekliliğini göstermeye çalışırken, soylu toprak sahipleri ile küçük toprakları tasarruf edenler, orta tabaka ile “orta tabaka olmayanlar” arasındaki sosyal ilişkilerle hiç ilgilenmez ki, bunların dönüşümü “toplumsal değişim” modellerinin özüdür. “İngiltere 13. yüzyılda ne ‘topluma’, ne de ‘topluluklara’ dayanıyordu” savında ısrarcıdır;⁹ ama malikâne mahkemelerini, ortak toprakları ya da üretimin toplumsal olarak düzenlenmesini (bu açık-tarla sistemidir) hiç dikkate almaz; İngiliz kırsal kesiminden bu özellikle rin kayboluşu ise “büyük dönüşüm”ün ana temasıdır.

Macfarlane’in konusu “orta tabaka olmayanlar”, Clark ise toplumsal hiyerarşinin öbür ucundan başlar. Eğer eski rejim, kırsal ya da başka türlü bir “orta tabaka olmayanlar”a sahipse, bu büyük ölçüde içine seçkin ideolojilerin konacağı pasif bir haznedir. “Ekonomi” –bırakın mülkiyet ilişkilerini– hemen hemen hiç yoktur.¹⁰ Hiyerarşi ve itaat vardır ama toplumsal ilişkilere nadiren imada bulunulur. Clark’da ve Macfarlane’de birçok “belirli suskunluklar” vardır; ve birinin atladığı şeylerin parıltısı, diğerinin aynadaki yansıması olur. Örneğin Macfarlane’in kapatma hareketine ilişkin suskunluğu, “orta tabaka olmayan”ların yaşadığı önemli olayın deneyiminin üstünü örter; benzer bir suskunluk, Clark’ın 18. yüzyıl aristokrasisinin siyasal yaşamındaki egemen temanın üstünden atlayıp geçmesinde görülür: Her şeye rağmen, ele aldığı dönem, İngiliz manzarasını dönüştüren parlamenter kapatma hareketlerinin altın dönemidir. Toprak sahiplerince, bazen etkilenenlerin onayıyla ama çoğu kez de doğrudan ve dolaylı zorbalıkla, ekilebilir

toprakların yaklaşık yarısının çitlenmesi birkaç yüzyıl almıştı; ama Clark'ın ele aldığı dönemde, ekilebilir toprakların geri kalan yarısı, parlamenteryasalarla inanılmaz bir hızla kapatılarak özel mülkiyete geçirildi; artık bu hareket devlet tarafından frenlenmiyor ya da geleneksel haklar korunmuyordu. Clark'ın eski rejiminden önce ve bu rejim sırasında gerçekleşen bu iki tür kapatma hareketi arasındaki fark, İngiliz aristokrasisinin niteliğindeki anlamlı değişikliklere, mülkiyetle ilişkisine, sınıfları ve devleti kendisine tabi kılmasına işaret eder. Clark'ın “toplumsal değişim” açıklamalarını bir kenara atmasıyla, bu değişikliklerin hiçbirine dokunulmaz. Eğer egemen sınıfa bu kadar kısmi bir perspektiften bakılırsa, “halk yığını” tarihsel bir temsilci olarak, yeni örgütlenme biçimleri ve yeni seküler radikalizm biçimleriyle, tümüyle yok olur. 18. yüzyıl toplumunun, yoksulluk, geleneksel hakların bastırılması, cezaların gaddarca yeniden tanımlanması mülkiyete karşı işlenen suçların –artan oranda ölümle– cezalandırılması gibi önemli özelliklerinin Clark'ın eski rejiminde yeri yoktur.

Eğer Clark'ın ve Macfarlane'in aristokrasisi ile “orta tabakadan olmayanları” gerçekten doğrudan karşı karşıya gelse, muhtemelen hiçbirini bundan sağ çıkamazdı; işte onların birleştiği yer burası. Ama sosyal ilişkiler görünmez kılındığında, eski rejimin “toplumsal yapısı”nın sürekliliği konusunda bir karara varmak imkânsızdır. Dolayısıyla “toplumsal değişim” modellerine, özellikle İngiliz tarihinin Marksist açıklamalarına saldırılar ne onları çürütme, ne de hatta dolambaçlı yoldan bile olsa, onlarla çarpışma anlamına gelmektedir. En azından “toplumsal değişim” ve “büyük dönüşüm” sorusu, yanıtsız ortada durmaktadır.

J. C. D. Clark: İngiltere Eski Rejim mi?

1688-1832 arasındaki “İngiliz toplumu”na ilişkin temel eserinde Clark, “Yalnızca monarşik, aristokratik, Anglikan

toplumsal yapısına değil, aynı zamanda bunun savunulduğu ideolojik formülasyonlara da hak ettikleri ilgiyi göstermeyi amaçladım,” diye yazar.¹¹ Aslında birincisi, bütünüyle ikincisi tarafından tanımlanır. Ona göre, bu dönemde İngiltere eski rejimdi; çünkü egemen ideolojileri aristokratik, monarşik ve patriarkaldi ve “seküler olmayan” devlet kavramının kökleri Anglikan teolojisindeydi (“devletin resmi ideolojisi”¹²); ulusal çatışmalar, kilise ve haneden bağlılıklarınca belirleniyordu. “Toplumsal yapı”ya ilişkin başka hiçbir tür (“pozitivist”) kanıtın önemi yoktu. Eğer egemen üslup aristokratik, monarşik-hanedanlık ve Anglikan ise, açıkça aristokrasi ve monarşinin ne tür kurumlar olduğu ya da ne tür toplumsal ilişkilerin içinde bulunduğu hiç önemi yoktu. Eski rejim, eski rejimdi, bu da eski rejimdi. 1828-1832 dönemi “Reformasyondan beri İngiliz toplumunu dramatik biçimde ve derinden etkileyen (ve mucizevi bir biçimde şiddet olmadan¹³) değişimlerin arasındadır” –bu Whig ya da Marksist tür “büyük dönüşüm” tezinin hiç gerçek olmadığını doğal sonucu oluyor; (Clark’ın kendisinin özetlediği¹⁴) bütün “pozitivist” kanıtların aksine, sanki bir buyrukmuş gibi, doğal sonuç öne sürülüyor.

Tartışmayı sürdürme uğruna Clark’ın eski rejiminin ideolojik görünümünü kabul edelim. Her ne kadar kanıtları tek taraflı olsa da, çizdiği resimde açıklama gerektiren fazlasıyla gerçek var. Soru, bu resmin anlamı nedir; ısrar ettiği üzere ideolojik bohçası, 18. yüzyıl İngiltere’sinin pre-modernizmine has özelliklerini mi gösteriyor?

Önce Clark’ın İngiliz tarihini anlatımındaki bazı tuhaf özelliklere bakalım. Bunların arasında kendi soyut idealizmiyle, tutarlı biçimde tutarsızlığa düşmesi vardır; fikirlerin önceliğinde ısrarlıdır; egemen ideolojinin yönünü belirleyen siyasal koşulların karşısında oportünizmin, retorikten yararlanışın ve taktiksel manevraların üstünde durur. Egemen ideolojinin, toplumsal huzursuzluk korkusuyla (ama halk is-

yanı tehdidinin altında yatan “toplumsal yapı”yı bize hiçbir zaman, bir an için bile göstermez) sağa sola yalpaladığı ölçüde Clark, yeniden sahneye çıkardığı “kalabalıklar”ı ancak silik bir gölge olarak görmemize izin verir. Bundan da tuhafı, Clark’ın İngiliz tarihi, yenilgiye uğratmayı amaçladığı paradigma tarafından şekillendirilmiştir.

Clark’ın çalışmasının başlıca faydası, tek taraflı da olsa, İngiliz tarih yazınında kullanılan belirli dili incelemesi ve eleştirel olmasıdır; bunların birçoğu, burada “burjuva paradigması” dediğimiz şeyle bağlantılıdır. Ama İngiliz tarihinin kendi yorumu, neredeyse bütünüyle bu paradigmanın içindedir. Diğer pek çok eleştirmen gibi, Clark’ın Marksist tarihe saldırısının hemen hemen tamamı, aristokrasi ile burjuvazi ya da en azından, gerici “beceriksiz toprak beyliğine” karşı ileriye gören, piyasa eğilimli sınıf arasındaki çatışmanın, yönlendirici güç olduğuna dayanan, toplumsal değişim modellerine yöneltilmiştir. Clark, Marksist tarih yazınında bu modele açıkça uymayan, oldukça zengin kaynakları sadece yok saymakla kalmaz, ama aşına olduğu çalışmaları bile seçici biçimde çarpıtır; özellikle Christopher Hill ve E. P. Thompson için bunu yapar. Her fırsatta zaferini, muzaffer bir biçimde açıklayan Clark’ın saldırısının hedefi, eski model yükselen-gerileyen sınıflar tezidir ki, bunun artıdeğere el koyan sömürücüler ile sömürülen üreticiler arasındaki ilişki olarak tanımlanan Marksist sınıf kavramıyla çok az ilişkisi vardır. Ama bir kez analizin odağı, üstünlük mücadelesi içinde çöküşteki sınıflar ile ileriye umutla bakan sınıflardan, kapitalist birikim dinamiğine ve bunun yol açtığı mülkiyet ilişkilerinin dönüşümüne kaydırıldığında, Clark hedefsiz kalır. Örneğin Clark orta tabaka Tory’lerin yaygın biçimde “tarım ve sanayi girişimciliği” içinde olduklarına işaret eder; gerçekten de bu *özellikle* Tory orta tabakası için doğrudur, çünkü onlar “kamusal yaşamın pek çok alanından dışlanmışlardı.”¹⁵ O, bu durumun,

Whig ve Marksist tarihçilere, en kestirmeden yıkıcı bir cevap olduğunu düşünür; ama bu eğer herhangi bir şeyi gösteriyorsa, o da İngiliz tarım kapitalizminin Marksist analizinin kanıtlandığıdır.

İngiliz İç Savaşı'nı yalnızca yükselen, düşüşe geçen sınıflar modelinin içinde, “burjuva devrimi” olarak görmek zorunludur; buna göre, eski toplumsal düzen, yükselen burjuvazinin mücadeleleri sonucunda, birden bire fırtınaya yakalanmış gibi yıkılmıştır. Marksist tarihçilerin “devrim yüzyılı” değerlendirmesi, burjuvazinin zaferini değil, toplumsal mülkiyet ilişkileri değişiminin uzun sürecinde, bir aşamaya işaret eder (Marx'ın da değerlendirdiği gibi), ama Clark'ın varsayımına göre, onlar böylece kendi Marksist toplumsal değişim kavramından ödün vermişlerdir. Burjuva paradigmasının sınırlarının dışında kapitalizmi, mülk sahibi bir sınıfın, diğeri tarafından devrimci biçimde yenilgiye uğratılmasının sonucunda ortaya çıkan bir sistem olarak ele almaya hiç gerek yok. Her halükârda bu tür bir açıklama, “toplumsal değişim” modelinden çok, siyasi ya da askeri bir değerlendirmeye daha yakındır; sömürücü ve üretici sınıflar arasındaki sınıf mücadelesine dayanan Marksist anlayışla, çok az ilgisi vardır.

Eğer burjuva paradigmasını bir kenara atarsak, İngiliz İç Savaşı'nı, mülkiyet ilişkilerinin niteliğine ilişkin anlamlı sonuçları olmayan, tamamıyla tesadüfi bir olay olarak değerlendirmek zorunda değiliz. Ne de bunu, toplumsal koşullar ya da yapısal altüstlüklerle, uzun bir sürecin sonucunda ortaya çıkan devlet ile sivil toplum arasındaki gerginliklerle –evet– üretim ve sömürü biçimindeki toplumsal değişimle ilişkisi olmayan saf tanrısal bir tartışma olarak görmek zorundayız.¹⁶ Kralcı mutlakliyetin ilerlemesini duraksatmak, daha önce hiç var olmayan bir kapitalist toplum yaratmadı, ne de bu, olgun, sabırsız burjuvazinin, kısıtlayıcı feodal kabuğu değiştirmek için düşünülmüş bir amacıydı. Ama her şeye rağmen bu,

İngiltere’de mülkiyet ilişkilerinin ve devletin evriminde bir kilometre taşıydı. Yükselen ve düşüşe geçen sınıflar modeli bir kenara bırakıldığı zaman, bu çatışmayla ortaya çıkan devrimci maya, o zamana kadar görülmedik radikallikteki demokratik hareketler ve düşünce patlaması, görmezden gelinemez.¹⁷ “Toplumsal değişim” tarihçilerinin, burjuva paradigmasına ve yükselen düşüşe geçen sınıflar modeline, bu düşünceleri dikkatleri başka tarafa çekme taktiği olarak kullanan Clark ve benzeri eleştirmenlere göre, çok daha az ihtiyacı vardır.

Clark, sanayileşmenin, tufan gibi bir devrimle, “ani metamorfoz”dan uzak bir süreç olduğunu gösteren yakın dönem iktisat tarihindeki çalışmaların, “toplumsal değişim” açıklamalarına ve özellikle Marksizme öldürücü darbeyi vurduğunu düşünmektedir.¹⁸ Ona göre, Sanayi Devrimi’nin “uydurma varlığı” olmadan, İngiliz eski rejiminin bütünlüğü, sanayi toplumunun önceden tahmin edilebildiği bir durak olarak değil, kendi içinde bir olgu olarak değerlendirilmelidir.¹⁹ Sanayi kapitalizminin gelişiminin daha az devrimci biçiminde bile, basitçe teknolojik değişimin kapsamı ve hızıyla ölçülemeyecek derecede çarpıcı sonuçları oldu. Bir sürü şeyin yanı sıra, bu sonuçlar, çalışma (ve boş zaman) dağılımı, iş disiplini ve çalışma yoğunluğu, çalışma saatlerinin artırılması, artan uzmanlaşma, aile ekonomisinin çökmesi vb. ile ilgilidir. Bütün bunların hiçbirisi teknolojik değişimin basit sonuçları değildi. Bunlar kapitalist sömürünün ve birikimin belirli zorunluluklarına yanıt olarak ortaya çıkmıştı; bu gelişmeler “geleneksel” meslekleri etkilediği gibi fabrika işgücünün yeni biçimler almasına da yol açtı.²⁰ Bu açıdan bakıldığında, “sanayi devrimi”, rekabet ve üretkenlik artışı zorunluluklarına giden yolu açan, daha önceki mülkiyet ilişkilerindeki değişimin, devamıdır. Yalnızca “burjuva paradigması”nda söz konusu süreç *kapitalizmin* evrimi değil, “sanayileşme” dedikleri şeydir. Clark için ise hâlâ, odağı toplumsal mülkiyet ilişkileri

olan “toplumsal değişim” modeline karşı, eski rejiminin “bütünselliğini” savunmak önemli olmayı sürdürür.

Bununla birlikte burada temel mesele, İngiliz İç Savaşı’nın ya da Sanayi Devrimi’nin şu ya da bu yorumu değil. Buradaki kritik nokta, Clark’ın “toplumsal değişim” modelini çürütmek için dayandığı kendi sosyal değişim kavramının, bütünüyle reddetmek istediği modelin sınırlarının içinde olmasıdır. “Toplumsal değişim modellerine”, diğer herhangi bir toplumsal sava ya da örneğin, mülkiyet ilişkileri analizine dayanan herhangi bir açıklamaya karşı argümanları, bütünüyle konunun dışındadır.

Marksizme saldırısı dışında, Clark’ın kendi tarihsel anlamı, tamamen eski burjuva paradigmasına dayanır; bunlarsız İngiltere “birleşik” eski rejim olarak kalamaz. Aristokrasinin tanım gereği eski, burjuvazinin modern olarak ele alındığı, yükselen ve düşüşteki sınıflar modeli, İngiliz aristokrasisinin azimli eski rejimin simgesi olarak görünmesine, izin verir. Her şeyden önce, yalnızca bu model Clark’ın, toplumsal dönüşüm sorununa toptan yan çizmesine müsaade eder ve tam da açıklanması gereken şeyleri varsayar; örneğin aristokrasisi temel olarak eskiden olduğu gibi hep aynı kalır; çünkü yükselen ve düşüşteki sınıflar paradigmasında, hiçbir zaman var olan sınıfsal ilişkilerin *dönüşümü* yoktur; yalnızca bir sınıfın diğerinin *yerini alması* vardır.

Bir Eski Rejim Eski bir Rejimdir ve Eski Rejimdir

Mülkiyet ilişkileriyle, aristokratik servetin yaratılmasındaki belirli mal mülk edinme biçimleriyle, aristokrasinin boyun eğmek durumunda kaldığı sistemsel zorunluluklarla ilgili farklı bir dizi soru sorsak, çok değişik bir resim ortaya çıkar. Modernite ölçütümüz, yükselen burjuvazi değil de, kapitalizm olursa ne olacak? Eski rejimin somut hali aristokrasiyi, İngiliz tarım kapitalizmi bağlamında ele alırsak, aristokrasie

ne olacak? Ticaret ve tarımı “geliştirmek” için uğraşan İngiliz aristokratları, zenginlik ve statü kaynağı askeri işlevler ya da yargı yetkileri olan ataları gibi mi davranıyorlardı? Hatta 17. yüzyılda bile İngiliz “geliştirmeci” toprak lordları, devrim öncesi Fransız aristokrasisine benzer biçimde, eski rejimin bir sınıfı mıydı, yoksa başka bir müzikle mi dans ediyorlardı?

Clark, “1832 öncesi İngiltere ile diğer Avrupa eski rejimlerinin sosyal sistemi arasındaki benzerlikleri yeniden vurgular.”²¹ Örneğin İngiltere ile Fransa’yı karşılaştırırken şöyle yazar:

Her iki toplumda da, iktidarlarını benzer aristokratik idealere gönderme yaparak gerekçelendiren egemen bir yönetici sınıf var. Her iki monarşi de, mutlak ama keyfi olmayan yönetimi savunanlarca ayakta kalıyor: İngiltere’de olduğu gibi Fransa’da da kraliyet, demokratik ve sözleşmeye dayanan yaptırımlarla değil, büyük ölçüde soyluluk statüsünün bağımsız aristokratik ayrıcalıklarına dayanan karşılıklı taleplerle sınırlandırılıyor.²²

Ama farklılıklardan ne haber? İngiliz ve Fransız aristokrasilerinin “soylu statüsünün bağımsız temeline” dayanarak, kraliyeti sınırlamanın farklı yollarını dikkate alalım. Fransızlar için geçerli sınırlama, “ara kademe güçler”, tüzel ayrıcalıklar ve halk ile hükümdar arasındaki kurumlardı; monarşik devlet iktidarını paylaşanlar için ise, hissedar olarak devlet görevliliğine ilgi vardı. Her iki durumda da aristokratik güç, mülkiyetin siyaseten edinilmesi dediğimiz şeye dayanıyor. Bu ilkeler, İngiliz aristokrasisinin parlamento yoluyla, üniter kamu gücünde hakkı olan payı talep etmesinden, çok farklıydı.

Bu tür yapısal farklılıklar, her iki durumda, aristokratik servetlerin farklı kaynakları olmasıyla çok yakından ilgiliydi; Fransız aristokrasisinin siyaseten edinilen mülkiyeti ile İngilizlerin toprağı verimli hale getirmek için uğraşmaları arasında fark vardı. Bu karşıtlık, erken modern dönemde,

Fransa’da mutlakiyetçi devletin, vergi/memuriyet yapısına dayanarak pekiştirilmeye çalışılmasında, İngiltere’de ise tarım kapitalizminin yerleşmekte oluşunda görülür; bu aynı zamanda, Fransız ve İngiliz aristokrasilerinin ideolojileri arasındaki önemli farklılıkları da açıklar. Örneğin Clark, eski seyyahlardan birinin iki ülkedeki aristokratik şifrelere ilişkin gözlemlerini aktarır. Buna göre, Fransa’da aristokrasi kendini, kralın büyüklüğüne saygı göstererek ifade eder. “İngiliz ise bunun tersine, kendi özgürlüğünden, kesinlikle sahip olduğu mal mülkten bahseder; tiranlığa muhalefet eder.”²³

Clark bu alıntıyı, İngiltere ve Fransa’nın “aristokratik şifreleri” olduğunu göstermek için kullanıyor; ama aradaki tezat her iki eski rejimin benzerlikleri üstüne kurduğu kendi tezini zayıflatıyor. Fransız aristokrasisine atfedilen krala saygıyla kendilerini tanımlayan meslekler, büyük aristokrasinin, feodal biçimde siyaseten edinilen mülkiyet yerine, kralcı mutlakiyetin vergi/memuriyet fırsatlarına bağımlılığını kanıtlatabilir. Oysa mülkiyet sahibi olan İngiliz aristokrasisinin gücü, zenginlik yaratan çok geniş toprakların kapsamlı denetimine dayanıyordu ki, bu onların “özgürlük” ve mal mülklerinin “kesinliğini” dile getirmelerine yol açıyordu.

Clark, “geleneksel seçkinler”in –aristokrasi, orta tabaka ve hatta ruhban sınıf– “iktisadi büyümeden başlıca yararlananlar” olduğu, “tarımsal ve kentsel gelişmeden, madencilik ve kanal yapımından” kâr ederken, “Kıta devletlerinin iktisadi gelişmesinin *geciktiği*”nden²⁴ bahsediyor; böylece İngiliz aristokrasisinin ayırt edici özelliklerinin farkındaymış gibi görünüyor. Ama “İngiltere’nin başlıca rakipleriyle benzerlikleri” üstünde ısrar eden Clark, açıklanması gereken şeyin, İngiliz iktisadi büyümesi değil, Kıtasal *gecikme* olduğu argümanını yürütmeye mecbur kalır; bunu da devrim ve savaşın etkilerine bağlar. Burada da burjuva paradigmasına katılır; “iktisadi gelişme” kaçınılmazdır, yalnızca “gecikmeler” ya da gecikti-

rilmiş gelişmeler, açıklanmaya muhtaçtır. (Bu arada, devrim ve savaşın, “gecikmenin” belirtisi olduğu kadar nedeni de olması mümkün değil miydi? Daha açık olarak, sözü edilen savaşlar basit tarihsel kazalar değildi; yoğun “büyüme”ye dayanan kapitalist mantıktan farklı olarak, ekonomi-dışı yollarla artıdeğere el koymaya ve yayılmacılığa dayanan pre-kapitalist mantığın ifadesiydi. Ve Clark gerçekten Fransız Devrimi’nin kapitalist ekonominin gelişimini geciktirerek, eski rejimin hayatını uzattığını mı söylemek istiyor?) Şimdi, İngiliz kapitalizminin, kendi kendini besleyen büyüme dinamiği, tarihsel olarak öylesine benzersizdir ki, bir kez daha erken modern İngiltere ile Avrupa Kıta’sındaki eski rejimler arasındaki farklılıklara işaret etme gereğini duyuyoruz.

Avrupa’da yalnızca İngiltere’nin tipik kapitalist birikim biçimine sahip olduğunu ve kendi kendini besleyen bir büyüme gösterdiğini; Alman ve Fransız liberallerinin onun gelişme modelini örnek aldığını hesaba kattığımızda, Clark’ın “18. yüzyıl İngiltere’sinin, Avrupa standartlarına göre, özellikle modern bir toplum”²⁵ olduğu değerlendirmesini, ısrarla bir kenara atmasının anlamı nedir? 18. yüzyılda Fransız *burjuvazisi*, İngiliz aristokrasisine göre, çok daha fazla eski rejimin bir parçasıydı. Ve İngiltere’nin 1789’a benzer bir modele sahip olmamasının, İngiliz İç Savaşı’nın başarısızlığı ya da İngiliz sanayileşmesinin Fransız Devrimi benzetmesine oturmamasıyla, İngiltere’nin sebatla değişik yollarla eskiye bağlı olmasıyla, ama eski rejimin artık eski rejim olmaktan çıkmasıyla, çok az ilgisi var.

Kapitalizmin, özgürlük, eşitlik ya da akılcılıktan çok, belirli bir sömürü biçimi olduğu, rekabet ve birikimin sistemsel bir mantığının bulunduğu bir kez kabul edilirse, o zaman hiyerarşi, saygıdan kaynaklanan itaat ya da din, Clark’ın ele aldığı gibi, artık eskinin belirgin göstergeleri olmaktan çıkar. Clark’a göre, tanım gereği, aristokrasi ve monarşi çok eski

zamanlara ait. Onların neleri, nasıl yaptıklarının sanki hiç önemi yok. Ama bu önkabul, “toplumsal değişim modellerini” bir kenara atmak için yeterli değil; ona göre, eski rejimin sürdüğünü gösteren politik ve ideolojik belirtilerin, böyle bir modelin terimleriyle uzlaşabildiği de gösterilebilir.

Parlamento ve Kraliyet

Clark’ın savında, parlamento ile kraliyet ilişkilerinin açıklanmasında merkezi önemde olan Restorasyon ile Reform Yasası dönemi örneğine bakalım. Clark’a göre bu dönem İngiltere’de gerçek eski rejimi temsil ediyor. Anayasal ilerleme, parlamentonun kraliyete karşı giderek artan üstünlüğü görüşünü savunan geleneksel ve özellikle Whig yorumlarına karşı Clark, “erken 17. yüzyıldan beri bütün gelişmeler yürütmenin gücünü artırıyor gibi görünüyor,”²⁶ ve Restorasyon’la birlikte parlamento fiilen yönetimden geri çekildi; eski düzen yeniden sağlamlaştı, demektir. Ona göre, 1661’den sonra milletvekilleri artık zahmete girmek istemedi. Eğer herhangi bir şey söylemek gerekirse, “İngiliz monarşisi ilk iki George zamanında gücünün doruğuna erişti.”²⁷

Eğer Clark haklıysa argümanı, eski moda Whig düşüncesi için meydan okuma anlamına gelebilir; ama İngiltere’nin 18. yüzyılda nasıl eski rejim olduğunu kanıtlayabileceğini görmek güç olacak. Buna karşılık, beklenildiği gibi, parlamento ile kraliyet arasındaki yetki paylaşımı, egemen sınıflar ile İngiltere devleti arasındaki, değişen sömürü biçimlerinde belirlenen kendine özgü ilişkileri yansıtmaktaydı: Mülk sahibi sınıflar giderek daha büyük ölçüde “iktisadi” biçimlerle artıdeğere el koymakta; zenginliklerini özel mülklerinin daha verimli kullanımına dayandırmaktaydı; “politik” ve “iktisadi” alanlar resmen ayrılmaktaydı ve siyasi yollarla mülk edinmek azalmaktaydı; devletin toplumsal düzenin güçlü bir merkezi garantörü olması ihtiyacı artmaktaydı; böylece

ayrı bir “iktisadi” alanda, özel mal mülk edinme koşulları olanaklı hale gelebilecekti; bütün bunlar devletin kendisinin doğrudan sömürsünün yerine geçmekteydi. Eğer siyaseten edinilen mülkiyet –ister devlet memuriyeti, ister tüzel ayrıcalık biçiminde olsun– eski rejimin temel göstergesiye, o zaman İngiltere gerçekten Avrupa standartlarına göre modern bir toplumdur; ve bu açıdan İngiliz monarşisi, Fransız mutlakiyetini tanımlayan eski rejimin özelliklerine sahip değildi. Bu koşullarda ve Fransa’daki mutlakiyetçi monarşide görülen birbirine rakip yargı yetkilerinin bulunmadığı durumda, güçlü bir yürütme gücüne sahip, güçlü merkezi devlet, parlamentoda temsil edilen özel mülkiyetin gücüne gölge düşürmüyordu.

Clark, kamu harcamaları ve vergi konusunda özellikle şu kanıtı sık sık başvurur: “Avam Kamarası’nda, kraliyete karşı, usule ilişkin imkânlar, sistematik biçimde kullanılmamıştır.”²⁸ Ama bu, İngiliz devleti açısından, belki de herhangi başka bir şeyden çok, eski rejimin gücünü değil, zayıflığını göstermektedir. 18. yüzyıla gelindiğinde, İngiltere’de vergilendirmenin, örneğin vergi/memuriyet yapısının, egemen sınıfın iktisadi çıkarlarında merkezi rol oynadığı Fransa’dan, farklı bir yeri vardı. Fransız mutlakiyeti her şeyden önce, mülk sahibi sınıfları değil, köylüleri vergilendirmeye dayanıyordu; devlet görevliliği bir mülkiyet biçimiydi ve köylünün artı ürününe el koymanın başka bir aracıydı. Clark’ın eski rejiminde, İngiltere’deki büyük aristokrasinin bir kesimi devlet görevinde, hamilik ya da yolsuzluk yaparak devleti kullandığı zaman, bu işlemlere giden paranın çoğu, zaten kaynağında “iktisadi” araçlarla elde edilmiş oluyordu.

Fransızların imtiyazlar elde etmek ve vergilerden *muaf* tutulmak –ki bunlar eski rejimin gerçek göstergeleridir– için verdikleri uğraşa karşı, İngiliz mülk sahibi sınıfların kendilerini vergilendirmek için gösterdiği isteklilik arasındaki tezatı

düşünelim.²⁹ İngiliz devletinin bu tuhaf özelliği eski rejimin kalıntısı değildi; yeni, daha “modern” sömürü biçiminin; kamusal gücün yeni ve daha “modern” oluşumunun; devlet ile sivil toplum arasındaki yeni ve daha “modern” ilişkilerin sonucuydu.

Clark, parlamento ile kraliyet arasındaki çeşitli çatışmalardan bahsederken, mesele aslında monarşinin gücünden çok onun nasıl kullanıldığıdır, der; “en problemli özelliklerinden” yoksun kaldıktan sonra “birçok gücü ve yetkisi” pekiştirilmişti ama, “bunlar artık tehdit olarak tanımlanmıyordu,” saptamasıyla durumun farkında olduğunun ötesinde, itirafta bulunmaktadır.³⁰ Kuşkusuz hangi güçlerinin, diğerlerine göre daha “problemli” olduğunu; niye daha önce tehdit olarak tanımlanan bazı güçlerinin artık tehlike olmaktan çıktığını sormamız gerekir. Niye daha güçlü monarşinin (eğer güçlü monarşiyse), daha zayıf bir parlamento anlamına gelmediğini; niye daha güçlü devletin, aynı zamanda güçlü parlamento da anlamına geldiğini; niye merkezi devlet ile mülk sahibi sınıfların temsil edildiği parlamento arasındaki ilişkilerin, Fransız eski rejiminde olduğu gibi, birbiriyle rekabet eden yargı yetkileri biçimine dönüşmediğine ilişkin vb. soruları da sormalıyız.³¹ Anlamalı olan vergilendirme konusu tam da cevapların, “toplumsal değişim modelleri”nin uğraştığı toplumsal mülkiyet ilişkilerinde yattığını göstermektedir. Bu toplumsal mülkiyet ilişkileri, siyaseten edinilen mal mülkün, tüzel imtiyazın, parçalı yargının vb. yerini almış, *mutlakiyeti* sosyal tabanından yoksun bırakmıştır. Clark, aristokrasi ve monarşinin biçimsel sürekliliğini vurgulayarak, devletin asıl işlevlerini ve kök saldıgı toplumsal ilişkilerdeki dönüşümleri saklamıştır.

Teolojik Üslup

O zaman ısrarla sürüpgiden aristokratik ve monarşik ideolojinin, teolojik ve patriarkal kalıplar içindeki üslubu neydi?

Clark görüşünü kesin biçimde şöyle ifade ediyor: “Eski rejim altındaki İngiliz toplumunun, pratikte ya da ideal olarak, modern toplum olmadığını gösteren temel özellik, aristokratik ahlak sisteminin yaşamasıdır.”³² Bu ahlak sistemi, toplumun hiyerarşik imajı ve bununla ilgili “seküler olmayan devlet anlayışı”yla ve teolojik olarak kurulmuş resmi ideolojiyle desteklenen patriarkal düzen ideolojileriyle tanımlanmaktadır. Clark’ın İngiliz siyasal söylemine ilişkin açıklamalarındaki özel durumlarla ilgili abartılarını bir kenara bırakabiliriz. Ama, aristokrasi ve monarşi egemenliğindeki İngiltere’de, siyasal tartışmaların uzun bir süre teolojik terimlerle sürdü-rüldüğünü ve ortodoks Anglikanlığın toplumdaki hiyerarşik anlayışı desteklemek amacıyla kullanıldığını kabul edebiliriz. O zaman soru, bütün bunların anlamının ne olduğudur; ortodoks Anglikanlığın, “resmi devlet ideolojisi olarak” uzun ömürlülüğü mü (örneğin, Fransız devrimci anti-kilise hareketine karşı olarak), ya da İngiliz siyasal düşüncesindeki, patriarkalizmin özel rolü mü, daha az “modern” bir toplumsal sisteme işaret ediyor?

Clark’ın argümanının içinde bir dizi ikilik var: Örneğin, burjuva (?) bireyciliğine, sözleşme sistemine, faydacılığa (modern toplum) karşı patriarkalizm, hiyerarşi, Hıristiyanlık (eski rejim). İşte burada sorunlar başlıyor. Örneğin, belirgin İngiliz biçimleri içinde ne Hıristiyanlığın, ne de patriarkalizmin, “burjuva bireyciliği”nin –daha kesin olarak kapitalist mülkiyet kavramının– karşıtı olması ya da bunların “modern” devlet ve ekonomiyle bağdaşmazlığı hiç de aşikâr değil. Gene burada tam da açıklanması gereken şeylerin varsayıldığı görülür.

İngiltere’deki egemen politik ideolojilerin “seküler olmayan devlet anlayışı”³³ özelliği, Clark’ın önemli savlarından biridir. Belirgin biçimde “Kilisenin seküler anlayışı”ndan söz etmek de doğru değil mi? İngiliz Hıristiyanlığı kuşkusuz yer-

leşik kilisenin uzun ömürlülüğü bakımından dikkate değer; bu kilise, sekülerizm, rasyonalizm, anti-kilise hareketlerine ve kilise ile devletin ayrılmasına ilişkin bütün Avrupa akımlarına karşı direndi. Ama İngiltere’de aynı şekilde, dikkat çekici derecede, kilisenin devlete tabi olduğu görülür. “Diğer devletlerin de yerleşik kiliseleri vardır,” diye yazar R. W. Johnson, “ama bunlar ya kilisenin devleti ele geçirmesinin ya da eşitler arası anlaşma sonucunda ortaya çıkmıştır; yalnızca İngiltere’de devlet kolayca kiliseyi ele geçirmiş, devletin çıkarları doğrultusuna yeni doktrinlerini belirlemiştir.”³⁴

İngiltere’de dinsel çatışmaların niteliğini ve yönünü tayin eden en önemli etmen, İngiliz Reformasyonu’nun, üniter devletin kuruluşunu teşvik edici rolü olmuştur. Başlıca katılımcıların dinsel motivasyonları ne kadar samimi olursa olsun, Reformasyon, “‘krallıktan’ ‘devlet’e geçişte’” başlıca araç olmuştur. Bu aynı zamanda, “Kraliyet, parlamentoda” hakkını yerleştirerek, yasaların, kilise ile devleti aynı ölçüde bağlayıcı olmasına yol açan “yargı yetkisinde, devrimden daha az önemli olmayan” bir gelişimi ifade eder.³⁵ Tudor monarşisinin bu merkezileştirme projesi mirası her zaman arka plandaydı; İç Savaş sırasında ve sonrasında ve Clark’ın eski rejimi boyunca ön planda teolojik tartışmalar vardı.

İngiliz Reformasyonu, tabii Norman istilasından bu yana, manastırların kapatılması sırasında, en büyük kitlesel kamulaştırmaları ve servetin yeniden dağıtımını etkiledi. Protestan coşkunluk ateşi uzun süre, Katolik restorasyonun doğasında olan, mülkiyeti tehdit tehlikesini körükledi. Kuşkusuz, dikkat çekici bir öğe, memuriyet ve üniversite eğitimi imtiyazlarının korunması gibi, en kaba öz çıkarların, daha sonraki dinsel dışlamalarda etkili olmasıydı. İngiltere’de Hristiyanlığın bir diğer ayırt edici özelliği, bir tarihçinin dediği gibi, İngiliz dindarlığının maddiyatçılığıydı.³⁶

Ne Avrupa’daki, iki rakip dünyevi güç olarak kilise ile

devlet arasındaki klasik mücadeleler; ne de hatta karşıt inanç sistemleri arasındaki düşmanlık, kendine özgü İngiliz dinsel anlaşmazlıklarını açıklayabilir. Teolojik ve Hristiyan kilisesine ilişkin tartışmalar İç Savaş'ta dönüm noktasına geldi; bunlar özellikle İngiliz *siyasal* bağlamı dışında anlaşılabilir. Conrad Russell'e göre, İngiltere'deki dinsel bölünmeler, "yıkıcı gücünü, dinin zorla kabul ettirilmesi inancından almıştır." Bu, "topluma uygun düştüğü varsayılan tek kilisenin, birçok kiliseye bölünmesinin yol açtığı bir sorundur".³⁷ Bu tür varsayımlar kaçınılmazdı ve özellikle üniter bir devlete sahip olan toplumdaki güçlüler için din, devletin merkezileştirilmesinin bir vasıtasıydı ve dinsel konformizm, merkezileştirici monarşiye sadakatle özdeşleştiriliyordu.

I. Charles'ın davranışının, dinsel ya da politik oluşu, piskoposluğa ve bununla ilgili ibadet ve ritüel doktrinlere inancı, devletin kilise üstündeki müşterek egemenliğinden, parlamentoyu kesinlikle dışlayacak biçimde, sadece kraliyetin egemenliği yorumunu dayatmasından, ayrılmaz. Parla-mentonun yasama gücünü, kraliyetin yürütmedeki egemenliğine tabi kılan bu egemenlik anlayışı, parlamentonun, "Kraliyet, parlamentoda"daki imtiyazlı konumunun yerine geçmek amacındaydı. Kısaca, I. Charles'ın dinsel projesi, "karma anayasa"ya daha büyük çaplı saldırının bir parçasıydı.

Bununla birlikte, İngiliz Hristiyanlığının samiyetinden kuşkulananmak gerekmiyor; ne de İç Savaş'ta Başpiskopos Laud'un kralcı mutlakiyetçiliğinden, Gerrard Winstanley'in radikal demokrasisine kadar, görülmedik çeşitlilikteki siyasal fikirlere esin kaynağı olan dinsel tutkular küçümsenmeli. İngiltere'de devlet ve mülkiyetin düzenlenişinin, teolojik ve Hristiyan kilisesine ilişkin tartışmaların yürütüleceği eksenleri belirlediğini kabul etmek için, İngilizlerin çoğunun siyasal sadakatinde, dinsel saiklerin önce geldiğini sorgulamaya gerek bile yok.

İngiliz ve Fransız dinsel çatışmalarındaki karşıtlığın hatırlanması, ilgili noktanın açığa çıkması için yeterlidir. Sadece Huguenot'ların siyasal düşüncelerini anımsayalım –Fransız soylularının ve kent yargıçlarının, krala karşı muhalefet ederken, başvurdıkları direniş teorileri ve halk egemenliği– bunların İngiltere'deki parlamento liderlerinin doktrinlerinden daha çok, Katolik Birliği'ndeki ölümcül düşmanlarıyla ortak noktaları vardı. Bunların aynı zamanda ortaçağ doktrinleriyle olduğu kadar Protestan teolojisiyle de epey bağlantısı bulunuyordu. Aynı Kalvenci temelden yükseldikleri halde bile, İngiltere'de orta tabakanın kraliyet karşıtı Protestanlığı, Fransızlarınkinden pek çok bakımdan ayrılıyordu; bu farklılık dinsel inançlardan çok, artık parsellenmiş egemenliğe ve siyaseten oluşturulan mülkiyete bağımlı olmayan İngiliz üniter devletinin egemen sınıfı ile tüzel ayrıcalıklara ve rakip yargı yetkilerine dayanan Fransız yönetim biçimi arasındaydı.

Bu açılardan din, politika ve ekonomiyi izliyordu ve resmi İngiliz Hıristiyanlığı, İngiliz kapitalizmine yol açmakta olan devlet ve mülkiyet ilişkilerindeki gelişimleri yansıtıyor ve destekliyordu. Ama bu yapısal uyumun ötesinde, Anglikan geleceğindeki tipik esneklik ve oportünizm de vardı ki, bunlar Clark'ın açıklamalarında, Anglikan teolojisinin, siyasal koşullara esnek yaklaşımının stratejik ve retorik bir aracı olarak değerlendirilir. Yerleşik kilisenin, kapitalizmin gereksinimlerine nasıl güzelce uyum sağladığını en iyi gösteren olaylardan biri, Clark'ın eski rejiminin son yıllarında, Anglikan sosyal doktrininin, ekonomi politiğin, Yoksul Yasası reformuyla aynı noktada buluşmasıdır. Oportünizmden doğan yerleşik kilise, bu durumunu sürdürdü; egemen sınıfların arasındaki hanedan ve siyasal parti rekabetinin taktik gereksinimlerine kolayca uyum sağladı. Bu liberal kilisenin doktrinlerinin kapasitesi öylesine büyüktü ki, piskoposlar arasında bile, açık

ateizm dışında her şeye yer vardı. Kilise ile devlet arasındaki klasik dünyevi güç çatışması olmadığı için, dinsel talepler ile araçsal rasyonalite ya da faydacılık arasındaki iddialarda da, “modernleştirme” diline güçlü bir ihtiyaç duyulmadı.

Patriarkalizm

Clark’a göre patriarkalizm 1688’den sonra da uzun süre devam etti; ama Robert Filmer’in tarif ettiği gibi “feshedilemez krallık” doktrini olarak değil, daha çok toplumsal hiyerarşinin genel ilkesi olarak sürdü. Bu, sözleşmeye dayanan otorite kavramına karşı, hiyerarşinin doğal temellerini doğrulamaya ve onaylamaya yarıyordu; ve bunun sürmesi İngiliz toplumunun modernliği yalanını, özellikle de Sanayi Devrimi “uydurmasını” doğurdu.³⁸

Patriarkalizm, İngiltere pre-modernitesinin ne kadar belirleyici bir göstergesidir? Önce patriarkal doktrin ile İngiliz “bireyciliği” arasında hiçbir düşmanlık yoktu. Sir Thomas Smith’in “özgür insanlardan oluşan halk yığınları”, bireylerden oluşuyordu; ya da Hobbes’un, tabii Locke’un da, sivil toplumu her zaman onlara tabi kişileri –kadınlar, çocuklar ve hizmetkârlar– kamusal alanda temsil eden hane reisleriydi. Ama İngiliz bireyciliğine ilişkin patriarkal varsayımlar onların, feodal düşüncelerden ya da Fransız eski rejiminin temelindeki toplum anlayışından farkını pek göstermez. Klasik Fransız toplum betimlemesi, her birinin kendi hiyerarşisi ve farklılaşmış tüzel ayrıcalık yapısında belirli bir yeri olan, farklı tüzel varlıkların “uyumlu dengesi”dir.³⁹ Bu Fransız betimlemesini, İngiliz toplum anlayışından ayıran karşıtlık, bireycilik ve eşitliğe karşı patriarkalizm ve “özgür insanlardan oluşan halk yığınları” hiyerarşisine karşı “üniversiteler ve tüzel varlıklar” değildi. Bu açıdan, feodal tüzel ilkeleri yerinden eden İngiliz patriarkalizmi, ortaçağdan çok, “modern” toplum kavramlarına yakındı.

Hatta şu da öne sürülebilir: İngiltere’deki patriarkal argüman, hiyerarşik toplumsal düzen savunusunda, çok daha ağır bir yük taşımak zorunda kalmıştır; çünkü eski tüzel hiyerarşi ilkeleri daha az kullanılabilir durumdaydı ve tüzel ayrıcalık kavramlarının daha az ideolojik ağırlığı vardı. Patriarklık, bu tür tüzel ilkelerden, hem tanım gereği, kolektif değil, daha bireysel olduğu, hem de bireye, tüzel varlığa göre üstünlük tanıdığı için farklıdır; ayrıca o, farklılaşma ve otorite ilkeleri bakımından, tüzel-yargısal ya da anayasal-tarihsel şeylere değil, “doğal”a başvurur.

Bu açıdan, hiyerarşi ve otoriteye ilişkin olarak patriarkal kavramlar kolaylıkla kapitalizmin gereksinimlerine uyum sağlamıştır; çünkü büyük ölçüde eşitsizliği, biçimsel, yargısal eşitlik ilkesiyle uyuşmazlığa düşmeden, onaylamıştır. Bu, özellikle efendi ve hizmetkâr ilişkisinin tanımlanmasında çok yararlı olmuştur; “pre-modern” otorite kavramları, hatta bunların karşısına çıkan “liberal-demokratik” siyasi sorumluluk düşüncelerinin ağırlığı arttığı zamanlarda bile, kapitalist güçlerin ve işverenlerin yasal haklarının sigortası olmayı sürdürmüştür. Bireysel-sözleşme varsayımlarının, mutlaki-yetçiliğe muhalefette yararları olmuştur, ama bunların işçi üzerindeki mülkiyetin egemenliğini sürdürmesine faydası, daha azdır. Her ne kadar uzun dönemde, biçimsel eşitlik ideolojisi, sermaye ile emek arasındaki eşit olmayan ilişkinin anlaşılmasını zorlaştırmaya yetse de, “doğal” hiyerarşiye dayanan eski kavramlar hemen kullanılmaya daha elverişliydi ve bunların çok güçlü oldukları kanıtlandı. Burada, Clark’ın dediği anlamda patriarkalizm, 1832’den epey sonra da, onun eski rejimi ve sanayi kapitalizminin gelişimi sırasında da yaşamaya devam etti, hatta özellikle ABD’de (köleliğin kaldırılmasından çok sonra da), resmi evrensel eşitlik ideolojisiyle bir arada olmayı sürdürdü.⁴⁰

Diğer bir deyişle, bireysel sözleşmeye ilişkin varsayım-

lar ile patriarkalizm gibi “pre-modern” hiyerarşi kavramları arasında basit bir tarihsel karşıtlık yoktur. Bunlar birbirine karşıtmış gibi ortaya konduğunda, sermaye ile emek arasındaki sözleşme ilişkilerinde, patriarkalizmin oynadığı role haksızlık olur. Uzun vadede, bu sözleşme ilişkisi geleneksel eşitsizlik kavramlarını yerinden ettiyse de, ister “kuralcı” statü, ister “doğal” hiyerarşi biçiminde olsun, bu uzun süre efendi-hizmetkâr ilkelerinden türeyen daha eski ilkelerle uyum içindeydi, hatta bunları destekliyordu. Patriarkalizmin toplumsal varsayımlarını, piyasa ilişkileri çözdü demek –sonunda böyle de olsa– yeterli değildir. Eğer bir şey denecekse, kapitalizmin erken gelişimiyle, patriarkal bir kavram olan efendi-hizmetkâr ilişkisi, ücretli işçi kontratının eşitsizliğine hemen uyarlanarak, yeni bir yaşam soluğu kazanmıştır.

John Locke, patriarkalizme karşı muhalefetle yakından ilişkilendirilen bir siyasal düşündürd. Gerçekten de o, siyasal otorite ve krallığın feshedilemezliği teorisi olmakla suçladığı Filmer’in patriarkal doktrinine şiddetle saldırmıştı. Aynı zamanda efendi-hizmetkâr ilişkisinin, sözleşmecî doğasının ve sınırlarının üstünde durmuştu. Ama bütün bu olgular, onu, patriarkal hiyerarşi ilkelerine başvurmaktan ve bunları ücretli işgücüne uygulamasından alıkoymadı. “Hizmetkârımın kestiği çimler..... benim mülkiyetimdedir,” diye yazarken, kafasında sözleşmeli işçi vardı; ama sözleşme, geçici de olsa ve belirli sözleşme koşullarını kapsasa da, hizmetkârın “efendinin ailesinin içinde ve dolayısıyla onun disiplini altında” olmasını sağlıyordu.⁴¹

Aynı mantık –“liberal” doktrinler (devlete karşı), mülkiyetin çıkarlarına hizmet ederken ve çıkarlarına hizmet etmediği durumda (işçiyle ilgili olarak), bu farkı güzel biçimde yakalıyordu– bir süre daha sermaye ile işçi arasındaki ilişkileri yönlendirmeyi sürdürdü.

Locke'çu Bir Anlaşma mı?

Eğer Clark'a göre, patriarkalizm, modernitenin kesin bir antitezi değilse, o zaman onun diğer ikiliğiyle neyle ilgiliydi? Argümanının büyük bölümü, kralcı-mutlakiyete karşı parlamenter-liberter ve Saray'a karşı ülke, ikiliklerine dayanan eski Whig muhalefetini reddetmeye ayrılmıştır; ama bu ikilikleri reddederken, onların yerine yeni yanlış kutuplar koyar: "Locke'çu ve sözleşmeci"ye karşı, monarşik ve Hristiyan".⁴² Her şeyden önce bu karşıtlığın amacı, "politik ideoloji tartışmasının, mülkiyet sorunuyla uğraşmasının önünü kesmek"ti,⁴³ ve Locke'çu pozisyonu, saygın düşüncenin kenarına konuşturdu. Ona göre, Whig ve Tory'lerin çoğu ("özgür düşünürlerin" ve Whig'lerin en uç kanadı dışında"⁴⁴), eski rejimin hiyerarşik, monarşik ve patriarkal anlaşmasına sadık kalmış; ne Saray'a karşı ülke çatışmasıyla bölünmüş, ne de yeni, ilerici "Locke'çu anlaşma"nın etrafında birleşmişti.

Bu anlatım yanıltıcıdır; çünkü yönetici sınıfın temel olarak siyasal ideolojilerinde birleşmiş olduğunu betimlediği şey (eğer hanedan ve dinsel sadakatte öyle değilse), var olan anlaşmanın "Locke'çu" olduğu için reddedildiği değil; Clark egemen "monarşik ve Hristiyan" ideoloji ile "Locke'çu sosyal rejimi ve bunun ideolojik dayanaklarını karşıt biçimde konumlandığı için yanıltıcıdır. Hiç "Locke'çu anlaşma" olmadığı doğru olabilir; ama çok şey, Locke ile egemen ideolojinin yollarının nerede ayrıldığını belirlememize bağlı. Her şeyden önce Locke, Hristiyan ve monarşik anlaşmanın içine dahil edilebilir (bu *mutlakiyetçilik* ile anlamdaş değildir). Neticede Locke bir Anglikandı ve bırakalım demokrat olmasını, cumhuriyetçi bile değildi. Parlamenter hükümeti ve kraliyetin gücüne "anayasal" sınırlamalar getirilmesini savunurken, akıl hocası, tam bir erken Whig aristokrati olan Lord Shaftsbury gibi, monarşi ilkesine ve hatta kraliyetin ayrıcalığı düşüncesine bağlıydı.⁴⁵

Ama Clark, Hıristiyanlığın daha dar bir tanımını kullanıyor; ona göre 18. yüzyılda Locke'un önemi, siyasal teorisinden çok, aykırı dinsel görüşleri, doktrinlerinin aklın radikal biçimde, vahiylerin üstüne çıkarılmasında yardımcı olmasındadır. Ama burada bile (Locke'un kendi yalanlamalarını bir kenara bırakarak), dinsel aykırılığının tam ne anlama geldiğini sorgulayabiliriz. Locke'un dinsel ilkelere aykırı düşünceleri olabilir ama, bu herhangi bir Canterbury başpiskoposununkinden fazla farklı değildi. Eğer onun fikirleri eski rejimin egemen ideolojisine çok aykırı olsaydı Clark'ın, Locke'un en yıkıcı eseri saydığı *The Reasonableness of Christianity* ve *An Essay Concerning Human Understanding*, nasıl olur da, İncil'den sonra 18. yüzyıl İngiltere'sinin en yaygın okunan kitapları arasına girerdi.

Locke'un dinsel doktrinlerinin, egemen seçkinlerin genellikle kabul ettiklerinin ötesine geçtiğini düşünsek bile, gene de onun Clark'ın dediği gibi, döneminin oldukça atipik bir kişisi olduğu savının sorgulanması gerekir. Belki de Locke, Clark'ın bile kabul edebileceği gibi, 18. yüzyıl egemen ideolojisinin, yönetici sınıf tarafından yaygın kabul gören, bir yanını temsil ediyordu: Bu, eksta-ekonomik "süslerden" ve yükümlülüklerden kurtulmuş bir mülkiyet anlayışıydı; mülkiyet artık "iktisadi" olarak anlaşılıyor ve geliştirmeci ideolojinin, toprağın *üretkenliğini* ve iktisadi değerinin önceliğini vurgulaması; onun ticari metalar üretmek bakımından değeri benimseniyordu. Locke'un mülkiyet hakkındaki düşüncesi sadece artıdeğere eksta-ekonomik yollarla el koymaya ya da siyaseten elde edilen mülkiyete dayanan eski feodal kavramlardan ayrılmakla kalmaz, aynı zamanda, toprak mülkiyetini askeri/siyasal statü ayrıcalığı olarak gören klasik cumhuriyetçi tanımdan da ayrılır. O, diğer şeylerin yanında, ortak ve geleneksel haklara karşı, kapitalist mülkiyet tanımının temellerini atmıştır. Bu açıdan Locke'un doktrini evrensel olarak

kabul görmese bile, egemen ideolojilere ve 18. yüzyıl İngiliz ekonomisinin gerçeklerine, tam tamına uygun düşünüyordu. Eğer egemen seçkinler, “özgürlüklerini” ve mal varlıklarından “emin olmayı”, doğal hak söylemine başvurmaksızın savunmak için başka bir dili tercih etmiş olsalardı bile, egemen düşüncenin Locke’un verimli ve kârlı mülkiyet savunusuna, özellikle tarımın geliştirilmesine, geleneksel ve toplumsal mülkiyetin dışına çıkılarak, saf iktisadi değerinin vurgulanmasına karşı olduğuna dair bir kanıt yok.

Tersine, Clark’ın Whig ve Marksist tarihçilerin yüzüne fırlattığı girişimci Tory toprak sahibi, ideolojik fikir birliğinin derinliğinin ve öneminin kanıtıdır. Clark daha önce gördüğümüz gibi, Torry toprak beyinin, kamu yaşamının pek çok alanına sokulmadığı için, *özellikle* tarım ve sanayide girişimcilik yaptığını belirtir. Ve muzaffer bir edayla Whig-Tory karşıtlığının, birinin ticareti geliştirmeye, diğerinin bunun karşısı bir zihniyette olmasıyla, hiçbir bağının olmadığını söyler. “Beceriksiz toprak beyi”, sanki büyük ölçüde Whig siyasi parti propagandasının hayal ürünüdür. (Clark, Marksist tarihe saldırısında, en azından kapitalizme doğru hiçbir toplumsal dönüşüm olmadığını kanıtlayabileceği “beceriksiz toprak beyi”ni kullansaydı, daha iyi olurdu.) Anlatımında bazı abartmalar olmakla birlikte, güçlü bir şekilde, Clark tam da “Locke’çu anlaşma”yı savunmaktadır.

Clark’ın eski rejiminin dikkat çekici özelliklerinden olan geleneksel hakların son kalıntılarını da silip süpüren parlamenter toprak kapatma yasa dalgaları ve ilgili önlemler de “Locke’çu anlaşma”yı gösterir; mülk sahibi sınıflar eski kazanımlarını sağlama aldıktan sonra, “mutlak mülkiyet” kavramını kullanışlı bir biçimde ifade etmişlerdir.⁴⁶ Locke’un teorisinde ana hatlarını çizdiği ve egemen sınıfın (ki bunlar teolojik tefekkür kadar, mal mülklerinin idaresine de zaman ayırıyorlardı) günlük uygulamaya geçirdiği mülkiyet doktrini

ve bununla ilgili devlet kavramı, neden Clark'ın İngiliz toplumuyla ilgili yazdığı şeylerden, eski rejimini ve bunun içindeki teolojik tartışmalardan, egemen ideolojileri ya da “toplumsal yapıyı” göstermek açısından daha az güvenilir olsun. O halde, ideolojik olarak önemli bulduğumuz şeyler, büyük ölçüde, nelerin tartışmalı konular oluşunu kabul ettiğimize bağlıdır; bu, olayların doğal düzene tabi olduğunu baştan kabul etmekten farklıdır.

Parlamente yasalarla toprakların çitle çevrilmesi (örneğin buna karşı olan Tudor yasalarıyla karşılaştırıldığında), mülkiyetin kullanımı ve mülkiyet haklarındaki değişiklikleri gösterdiği kadar, devlet kavramındaki değişikliği de yansıtır. Örneğin, monarşinin nasıl “en problemli özelliklerinden” yoksun bırakıldığını; nasıl egemen mülkiyet çıkarlarına tehdit olmaktan çıkarıldığını da gözler önüne serer. Bu, Locke'un yaptığı gibi, egemen anlaşılanın, tehlikeli biçimde genişletilebilecek doğal hak doktrinine neden başvurma ihtiyacı duymadığını da açıklamaya yardımcı olabilir. Bu açıdan, Locke'çu anlaşılanın olmaması, mülkiyet sahipleri ile devlet arasındaki ilişkilerin zaten Locke'çu yönde geliştiği hakkında da bir fikir verebilir.

1680'lerin gereksinimleri içinde Locke, radikal doğal hak doktrinini uyarladığı zaman ona, mutlakiyetçilik gerçek ve yakın bir tehdit olarak görünüyordu. Muhtemelen bu nedenle politik teorisi 18. yüzyıldaki egemen yönetici sınıf anlaşmasının dışında kaldı; çünkü artık mutlakiyetçi olmayan monarşi ilkesi yerli yerine oturmuştu. II. James'i saf dışı bırakma mücadelesi sırasında, popüler ittifak için gerekli ve elverişli çare, nihai direnme hakkını sadece parlamentoya değil, “halk”a da vermektir; kuşkusuz bu konuda Locke çok istekliydi. Belki de bu dönemde, “sözleşme” fikri, gereksiz ve tehlikeli bir taviz olarak görülüyordu. Ama Locke ile egemen ortodoksluklar arasındaki farklar ne olursa olsun, monarşi (mutlakiyetçi ol-

mayan monarşi kavramı) ve Hıristiyanlığın birliği, kapitalist mülkiyet ilişkileriyle uyumlu olduğu kadar, Clark'ın Tory toprak sahibiyle, Lord Shaftesbury ya da Locke'un fikirleriyle de uyumluydu.

Clark, İngiltere'de eski rejimin sürdüğüne ilişkin savlarını az sayıda, açık ya da örtük, karşıtlıklara dayandırıyor: Burjuvaziye karşı aristokrasi, rasyonalizme karşı din, sözleşmeye karşı hiyerarşi vb. Ama İngiliz tarihi bu karşıtlıklara karşı geliyor ve bunların yanlış kutuplaşmalar olduğunu gösteriyor. Bunlar şu basit gerçek karşısında ayakta kalamıyor: Geleneksel olarak kapitalizm, “burjuva” değerlerinin ve uygulamalarının gerçekleşmesi olarak sunulurken, kapitalizm, İngiliz aristokrasisinin ve monarşinin altında doğdu ve gelişti; bu, örneğin Fransa'daki devrimci burjuvazinin tarihsel projesi olarak ya da İtalya'da cumhuriyetçi ticaret asılladelerinin altında gerçekleşmedi.

Eğer eski rejimden, “modern topluma” geçişte ikili terimler kullanacaksak, değişik kutuplaşmalar önerilebilir: Rantiye zihniyetine karşı üretkenlik, siyaseten oluşturulan mülkiyete karşı “iktisadi” artıdeğere el koyma biçimleri, devletin bir mülkiyet biçimi olmasına karşı “devlet ile sivil toplumun ayrılması”, komünal kurallar ve geleneksel haklarla kısıtlanmış üretim ve mülkiyet ilişkilerine karşı rekabet yasaları ve piyasa zorunlulukları. Bu açıdan bakıldığında İngiltere'nin “eski rejimi”, “Avrupa standartlarına göre özellikle modern bir toplum” olarak görülür.

Notlar

- 1 Bu revizyonist akımın eleştirel değerlendirmesi için bkz. David Cannadine, "British History: Past, Present and Future?", *Past and Present* 116, Ağustos 1987.
- 2 Bkz. Perry Anderson, "A Culture in Contraflow II", *NLR* 182, Temmuz-Ağustos 1990, s. 123-4.
- 3 Conrad Russell'ın en son kitabında, *The Causes of the English Civil War*, Oxford 1990, revizyonist akımın önemli kişisi, "istikrarsızlığın üç uzun vadeli nedeni"ni tanımlarken, lafı dolandırdığı olasılık sorununa gelir: "Çoklu krallık sorunu, dinsel bölünmeler sorunu, enflasyon ve savaşın artan maliyeti karşısında finansal ve siyasal sistemin çözülüşü" (s. 213). Ama bunların, özellikle Britanya, hele de İngiliz sorunları olmadığını, Avrupa'ya ait sorunlar olduğunu vurgularken, dolaylı olarak bazı, özellikle İngiliz uzun vadeli nedenlere değinir. Örneğin, enflasyon ve savaşın yarattığı mali sorunların İngiliz monarşisinin üstünde belirgin etkileri olabileceğine işaret eder; "çünkü vergileendirme ilkesi özellikle sağlam biçimde yerleşmişti" der. Ama bunun neden böyle olduğunun açıklanması oldukça geniş ve uzun vadeli nedenleri ele almayı gerektirir (bu da İngiliz tarihinin eski Whig yorumunu ve parlamenter özgürlüğün yükselişini kabul etmek anlamına gelir ki, bu Russell ve diğerlerinin şiddetle reddettikleri bir şeydir –bu noktayı Robert Brenner'e borçluyum).
- 4 J. D. Clark, *English Society 1688-1832*, Cambridge 1985. Bundan sonra bu eserden ES olarak bahsedeceğim.
- 5 *Ibid.*, s. 424.
- 6 Alan Macfarlane, *The Origins of English Individualism*, Oxford 1978.
- 7 Clark, "1688 & All That", *Encounter*, Ocak 1988, s.16.
- 8 ES, s. 197.
- 9 Macfarlane, s. 163.
- 10 Clark, "On Hitting the Buffers: The Histiography of England's Ancien Régime", *Past and Present* 117, Kasım 1987, s. 200.
- 11 ES, s. 424.
- 12 *Ibid.*, s. 258.
- 13 *Ibid.*, s. 422.
- 14 *Ibid.*, s. 409. Burada "1828-1832 krizi" sırasında değişmeyen şeylerin listesi verilir.
- 15 Clark, *Revolution and Rebellion: State and Society in England in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Cambridge, 1986, s. 29, n. 15. Bundan böyle bu esere RR olarak atıfta bulunacağım.
- 16 İngiliz İç Savaşı'nın yeni bir "toplumsal yorumu" için bkz. Robert Brenner, *Merchants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict and London's Overseas Traders, 1550-1653*, Princeton ve Cambridge 1991.
- 17 Halk hareketleri, radikal dinsel mezhepler ve bunların demokratik dü-

şünceleri, Christopher Hill'in ufuk açıcı çalışmalarının özel konulardır. O, Clark'ın başlıca hedeflerinden biri olmakla birlikte Clark, saldırılarında, popüler radikalizmin göstergelerinin ne anlama geldiğini ve bunların "toplumsal değişim"le ilgisini hiçbir zaman açıklayamamış, hatta açıklamaya teşebbüs bile etmemiştir.

18 "1688 & All That", s. 16.

19 ES, s. 4.

20 Clark'ın diğer bir sevdiği hedef olan E. P. Thompson, bu tür gelişmeleri tartışmıştır; her zaman bir teknolojik süreç olarak gördüğü "sanayileşme" ile kapitalist sömürünün altındaki sosyal ilişkileri, bunların işçi örgütlenmesi ve teknikleri üstündeki etkileri arasındaki farkı vurgulamıştır. Ama diğer Marksist tarihçilerle uğraşırken yaptığı gibi Clark, çubuğu bazı önemsiz şeylere doğru bükmeyi tercih ederek, Marksizmi, basit düşüncelere indirgemıştır: Burjuva devrimi, yükselen ve düşüşte olan sınıflar ve teknolojik determinizm. İnce ve zeki argümanlarla karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır. Örneğin şöyle yazar: "Fabian ya da Marksist kendini, değişimin motoru olarak gördüğü ağır sanayi ve sermaye birikimi önceliğine adar; bunları da zorunlu olarak 'Sanayi Devrimi' olarak görür; toplumsal tarihçi, kişileştirilmiş sanayi kadar eski toplumu değiştiren pek çok şeyi de görür....(ES, s. 74). Ama bunların Thompson'un eleştirdiği "kişileştirilmiş sanayi" ile ne ilgisinin olduğu hiç açık değildir. Thompson'un "kuşuklu" kavram dediği "sanayicilik", "sözde tarafsız, teknolojik olarak belirlenen, 'sanayileşme' diye bilinen süreçtir..." ("Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism", Flinn ve Smout (Der.), *Essays in Social History*, Oxford 1974, s. 56). Ayrıca, Clark'ın Marksizm imajının, Marx'ın kendisiyle ne alakası var? Marx, *Capital*'in I. cildinde ele aldığı, kapitalizmin gelişimindeki kritik dönüm noktasında, bırakın "kişileştirilmiş sanayi"yi, teknolojik gelişmelere bile öncelik tanımaz; klasik politik-ekonominin anladığı biçimdeki "ilkel birikim" düşüncesini şu gerekçeyle reddeder: Konuyla ilgili "değişimin motoru", herhangi bir kişisel olmayan "sermaye oluşumu" süreci değil, küçük tarım üreticilerini mülksüzleştiren, toplumsal mülkiyet ilişkilerinde dönüşüme yol açan "ilkel birikim"dir. Aynı zamanda, Sanayi Devrimi'nin bir zamanlar düşünüldüğünün aksine küçük çaplı ve daha yavaş olduğunda ısrar etmek, iyi hoş da, böylece onun, geleneksel mesleklerdeki insanlar dahil, bütün insanların yaşadığı dramatik etkileri olduğu gerçeğinden kurtulunmuyor. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Harmondsworth 1968, adlı eserinde, 1790-1831 arasında sanayileşmenin etkilerini, teknolojik değişimin boyutunu abartmadan anlatır. Diğer şeylerin yanı sıra, "sanayileşme" sürecinin bir süre "geleneksel" alanlardaki işçileri azaltmadığını aksine artırdığını gösterir: "Dışa iş verilen sanayilerde çalışan sayısı 1780-1830 arasında çok büyük ölçüde arttı; çoğu kez, buhar ve fabrika, çarpanlar oldu" (s. 288-9). Geleneksel meslekler, kapitalizmin talep ettiği alanlar-

dan ve yoğun işgücü talebinden etkilendiler. Kritik nokta, Thompson'un odağının "kişileştirilmiş sanayi", hatta yalnızca teknolojik dönüşüm olarak "Sanayi Devrimi" bile olmadığıdır. O, "sömürünün yoğunlaşması" ve bununla ilgili kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişiminin üstünde durmuştur.

- 21 ES, s. 6.
- 22 *Ibid.*, s. 95-6.
- 23 *Ibid.*, s. 97.
- 24 *Ibid.*, s. 71, 74.
- 25 RR, s. 32.
- 26 *Ibid.*, s. 87 (John Miller alıntısı var: "The Potential for 'Absolutism' in Late Stuart England", *History* 69, 1984, s. 201.
- 27 RR, s. 80.
- 28 *Ibid.*, s. 72.
- 29 Mutlakiyetle ilgisi nedeniyle (mutlakiyet tehdit olmaktan çıkana kadar) toprak vergisi ile gümrük ve tüketim vergilerine ilişkin hoşnutsuzluk için bkz. Colin Mooers, *The Making of Bourgeois Europe*, Londra 1991, s. 161-2.
- 30 RR, s. 80.
- 31 *Ibid.*, s.76. "Daha güçlü devlet" diye yazar Clark, "daha güçlü parlamento ve daha güçlü monarşi demektir. 1714-1760 arasında kraliyetin zayıflığı, hükümdarın 'kaçınılmaz olarak Whig'lere dayanmasından' kaynaklanan yanlış görüştür". Ama o zaman, aynı şekilde, Whig'lerin karşı çıkma gereği duymadığı monarşinin güçlü oluşu da, niçin bir yanlış olmasın?
- 32 ES, s. 94.
- 33 *Ibid.*, s. 257.
- 34 Bu alıntı Tom Nairn'dendir: *The Enchanted Glass: Britain and its Monarchy*, Londra 1988, s. 90.
- 35 John Guy, *Tudor England*, Oxford 1988, s. 369.
- 36 *Ibid.*, s. 223.
- 37 Russell, s. 214.
- 38 ES, s. 76-82.
- 39 Bu Fransız düşüncelerini şu yazılarımda tartıştım: "The State and Popular Sovereignty in French Political Thought: A Genealogy of Rousseau's 'General Will'", *History of Political Thought* IV. 2. Yaz 1983 ve *History From Below: Studies in Popular Protest and Popular Ideology in Honour of Georg Rudé*, Montreal 1985 ve Oxford 1988, içinde. Ev halkı-devlet benzetmesi Fransız siyasi düşüncesinde yer almakla birlikte bu, İngilizlerin, siyasi sorumluluklarının patriarkal savunusu gibi bir şeye yol açmamıştır. Bu düşüncenin İngiliz karakterine has bir özellik oluşuna ilişkin olarak bkz. Gordon Schochet, *Patriarchalism in Political Thought*, New York 1975, s. 35-6.
- 40 ABD yasasında eski efendi-köle ilkesinin sürmesini Karen Orren son de-

rece derin, orijinal ve önemli eserinde incelemiştir: *Belated Feudalism: Labor, the Law, and Liberal Development in the United States*, Cambridge 1991. Patriarkal ilkeler, erkek ve kadın ilişkilerinde egemenliğini sürdürmektedir; toplumsal hiyerarşi teorisi olarak patriarkalizm, daha çok, yönetenler ile yönetilenler, efendiler ile hizmetkârlar ya da sömürücü sınıflar ile üretici sınıflar arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Özellikle kapitalist mülkiyet ilişkileri, sınıf egemenliğinin diğer geleneksel savunusunu çöktürtikten sonra, efendi-hizmetkâr ilişkilerine göre, erkekler ile kadınlar arasında bu ilişkinin sürdüğünü varsaymak daha kolayca yapılmaktadır.

- 41 John Locke, *Second Treatise of Government*, no. 28 ("çimen" pasajı) ve no. 85. "Çimen" pasajı ile efendi-hizmetkâr ilişkisinin tartışması ve bunların Locke'da genel olarak nasıl ele alındığına ilişkin olarak bkz. Neal Wood, *John Locke and Agrarian Capitalism*, Berkeley ve Los Angeles, özellikle s. 85-90.
- 42 *ES*, s. 115.
- 43 *Ibid.*, s. 107.
- 44 *Ibid.*, s. 115.
- 45 Locke'un, monarşinin bağımsız güçlerine dair görüşleri için bkz. Julian Franklin, *John Locke and the Theory of Sovereignty*, Cambridge 1978, s. 91-2; David McNally, "Locke, Levellers and Liberty: Property and Democracy in the Thought of the First Whigs", *History of Political Thought* X. 1, İlkbahar 1989, s. 25-6. McNally, Locke'un akıl hocası Lord Shaftesbury'nin konumunu, kraliyetin ayrıcalığına bağlılığını, Lordlar Kamarası'nın ayrıcalıklarını tartışır; bu düşünceleri, onun 1679-1681 arasındaki Whig ajitasyonunun önderliğiyle tutarsız olmadığını gösterir. Dışlama Krizi denen bu ajitasyonla James'in tahta çıkması engellenmeye çalışıldı; bu amaç için Shaftesbury, çok daha geniş ittifak çağrısında bulundu. Bkz. özellikle s. 19-21. Bu makale, Richard Ashcraft'ın Locke'u bir tür demokrat olarak göstermesine, güçlü bir karşı çıkıştır. Ashcraft, Locke'un radikal politikayla ilişkisini ayrıntılı bir biçimde ele almakla birlikte, *Revolutionary Politics and Locke's Two Treatises of Government*, Princeton 1986, bu ilkesel olarak Locke'un monarşiye bağlılığına engel değildi (ne de, genel olarak politikaya, demokratik olmayan bir bakıştı) ve Shaftesbury'nin tutumuna benziyordu. Locke'un cumhuriyetçilik sempatisine ilişkin çok dolaylı kanıtlar bulunabilir (bkz. Helen Pringle, "Locke's Political Sympathies: Some Unnoticed Evidence", *The Locke Newsletter* 21, 1990); ama bu çok zayıf ve dolaylı kanıtlar -yıllıklarda yazdığı günceleri, yazılarının en "radikal" olanlarıydı- Shaftesbury'nin bilinen siyasi düşünceleriyle birlikte, Locke'un gerçekte ne dediğiyle, dengelenmeliydi.
- 46 E. P. Thompson'un üstünde durduğu temel konu, mülkiyet anlayışındaki değişikliklerdir; Clark gene bu konuya uzak durur. Clark'ın temel derdi, örneğin Thompson'un *Whigs and Hunters: The Origins of the Black*

Act, Londra, 1975, kitabını suçlamak; Kara Yasa'ya (Black Act) yol açan düzensizliğin, sınıf çatışması olmadığını göstermek (bkz. *RR*, s. 48-50). Ama Clark'ın saldırısında, bu kargaşaya Jacobit'lerin karışıp karışmadığı ve "egemen sınıf" değil de, "orta tabaka topluluğunun" olup olmadığına ilişkin Thompson'un argümanlarına hiç değinilmez. Thompson'un *Whigs and Hunters*'da ve başka yazılarında, geleneksel mülkiyet anlayışı ile yeni, giderek daha kapitalist anlayış arasındaki karşıtlık ve Locke'çu anlayışın, Clark'ın eski rejiminde, parlamenter kapatmalarda, mülkiyete karşı değişik tecavüz suçlarında ölüm cezası getiren yasal değişikliklerdeki dramatik artışta, vb. açıkça galip geldiği gösterilir.

BÜYÜK DÖNÜŞÜMÜN OLMADIĞI II. MODEL: KAPİTALİZMİN YILLARCA SÜRDÜĞÜ İNGİLTERE

Jonathan Clark, nasıl İngiltere'deki “modernliği”, aristok-rasi ve monarşi tuzakının içinde gizliyorsa; Alan Macfarlane de bize İngiltere'nin unutulmuş zamanlardan beri, özellikle hep modern olduğunu söylüyor: Bireysel, hareketli, piyasa yö-nelimli, toprak sahipliğinde ve akrabalık düzeninde, mülki-yete ilişkin tavrında, iktisadi rasyonalitesinde, diğer gelenek-sel toplumlardan farklı bir İngiltere resmi çiziyor. O da, Clark gibi, bütün önemli toplumsal dönüşüm teorilerini çürütmek-le ilgileniyor; ve gene Clark gibi, İngiltere'nin temsil etmiş ol-duğu evrenin katmanlarını, olması gerektiği gibi açıklamak amacıyla.

Macfarlane'in tartışmalı kitabı *The Origins of English Indi-vidualism*, bir tarih çalışması olduğu kadar, ideoloji çalışma-sıdır da. Onun kabul görmesi genellikle, birkaç muhafazakâr tarihçi ve sağcı gazetecinin siyasal önyargılarına uygun düş-mesi kadar, argümanının ikna ediciliğine ya da verilerinin inandırıcılığına da bağlı oldu. Thatcher'ci on yılın arifesinde, 1978'de basılan bu kitap, İngilizce konuşulan dünyadaki yeni-muhafazakârlıkla yakın uyum içindeydi ve yankılanan bir ses

getirdi. Çökmekte olan komünizmi yakından izleyen kitap, dikkat çekecek derecede, kapitalizmin ebediliğini ve gerçekten tarihin sonunu ilan eden zafer sevincinin kehaneti gibiydi. Eğer kitap çok ilgi çekmeyi hak ettiyse, bunun nedeni bir tarih kitabı olmasından çok, zamanın ruhunu yakalamasıdır.

Macfarlane'in amacı, Jonathan Clark'inkinden bile daha açık: Alıştırması, sadece bütün devrimci değişim teorilerini ve özellikle de Marksizmi çürütmek değil, aynı zamanda İngiliz tarihini bütün önemli krizlerden, altüstlüklerden, toplumsal çelişkilerden ve mücadelelerden arındırmak. İngiliz tarihini bu biçimde yeniden yazmasının anlamı, kapitalizmin kendisinin sağlıklı, doğal, organik bir sonuç olduğunu göstermek. İngiliz kapitalizminin gelişimi, her zaman rahat, yumuşak ve mevcut konuların büyük ölçüde çelişkisiz biçimde halledilmesine dayanmış. Dolayısıyla kapitalizmin kendisi, çok eskiden beri var olan bireyciliğin, muhtemelen ormanlarda yaşayan eski Cermen kavimlerinin, sadece doğal bir uzantısıydı; bu gelişim kaçınılmaz değildi, çünkü bazı tesağüfî olaylar bu yolun önüne çıkmış olabilirdi; ama her zaman pürüzsüzce yürümüştür.

Bu çok basit bir argüman: Geleneksel köylü toplumundan, modern kapitalist ekonomiye geçerken İngiltere'de dönüşüm olmamıştır; çünkü hiçbir zaman İngiliz köylülüğü yoktu. İngiltere bir köylü toplumu değildi; çünkü her şeyden önce, çok eski zamanlardan beri İngiliz mülkiyet sistemi bireyciydi. Eleştirmenlerini yanıtlarken Macfarlane, argümanını şöyle özetler:

Bireycilik savının özü, özel, bireyci mülkiyet kavramının gelişimiyle ilgili olmasında yatar..... 13. yüzyılın sonunda, belki de bundan da önce, mülkiyetin son derece bireyselleşmiş olduğunu göstermeye çalıştım. Büyük grupların değil, bireylerin mülkiyeti vardı; mülkler alınıp satılabiliyordu; çocukların toprağın üstünde otomatik hakları yoktu; belirli

bir toprak parçasının aileye ait olduğunu gösteren kanıtlar yoktur.¹

Modern kapitalist toplumun “rekabetçi bireyciliği” ve bununla ilgili olan mal canlısı, “piyasa yönelimli” mülk sahipleri, bu çok eski mülkiyet sisteminden pürüzsüzce evrilmiştir; ya da başka bir deyişle, kapitalizm, İngiliz bireyciliğinin doğal bir uzantısı ve olgunlaşmış halidir.

Macfarlane’in, “köylü” kavramı son derece tartışmalıdır; ama tarihsel olarak sorgulanabilir kavramına göre, küçük toprak sahiplerinin, köylülüğü oluşturup oluşturmadığı, İngiliz mülkiyetinin niteliğine ilişkin iddialarına ve bundan türettiği varsayımlarına, argümanını ayakta tutmak için yaptığı tarihsel çıkarımlara göre, daha az önemlidir. İsteddiği sonucu elde etmek için Macfarlane, İngiliz tarihinden kocaman parçaları kesip çıkarmak zorunda kalmıştır.

The Origins of English Individualism kitabının eleştirmenlerini yanıtlarken, değişik kitap eleştirmenlerince ona atfedilen, “atladığı şeylerin günahlarını”, birer birer sayar. İlk önce, “en uzun listede”, atladığı pek çok şeyin yanı sıra, rant, toprağın sahipliği ve kullanım koşulları ile lordluk vardır. Macfarlane, birçok eleştirmenin işareti üzerine, ihmal ettiği diğer konuları daha sonra mecburen sıralar:

Dış ilişkiler, dünya piyasaları, sınıfların mücadeleleri, çalışan sınıflar ve toplumsal sınıfların diğer türleri, şiddet ve eziyet çekenler, devlet ve düzenlemeleri, bujuvazinin rolü, örfi hukukun ve geleneklerin tarihsel önkoşulları, kilisenin ve dinin rolü, veba, kapatma hareketleri, açık tarla sistemi, geleneksel köy ve malikâne, serflik, devlete ve politikaya ilişkin yasalar.²

Bu çok çeşitli atlamaların arasında bazıları Macfarlane’in ana tezi bakımından önemsiz olabilir; ama diğerleri kesinlikle değil. Bazı çarpıcı atlamaları, stratejisini göstermeye yardımcı olacaktır. En açık olanı lordluktur; bu olmadan

mülkiyet haklarına ilişkin (ya da İngiliz lordlarının emeğine el koyduğu köylülerin veya adı konmamış türlerin kimliği hakkında) çok az şey söylenebilir. Diğer çarpıcı atlamalar da bununla ilgili: Örneğin, kapatma hareketleri, gelenekler, açık tarla sistemi, geleneksel köy, malikâne ve örfi hukukun tarihsel koşulları.

Macfarlane, lordluğun gücüyle ya da bütün açılardan mülkiyetin komünal denetimiyle, ortaçağ mülkiyet haklarına katı sınırlamalar getirildiği, malikâne mahkemeleri aracılığıyla insanların neyi, ne zaman, nerede ekip biçeceğine karar verildiğine işaret eden Rodney Hilton ve Lawrence Stone gibi eleştirmenlere hiç yanıt verememiştir.³ Aynı şekilde, köy toplumu için de sessiz kalır; bu toplum, malikâne mahkemelerinin yargı kararlarıyla uyum içinde olabilir ya da olmaz; hatta lordun denetimine karşı direnme aracı bile olabilir; ama her halükârda mülkiyetin denetlenmesinde önemli bir rol oynar. Bu tür konularda Macfarlane'in diyeceği hiçbir şey yok; sadece argümanının “oldukça farklı” olduğunu tekrar edip durur: Birincisi, mülkiyet hakkı *yasaya göre* ailelerde değil, bireylerdedir; ve ikincisi, bu hakkın vasiyetnamelerde ve mülklerin elden çıkarılışında *fiilen* yaygın olarak kullanıldığı görülür.⁴ Ona göre, hiçbir eleştirmeni bu iki temel argümana başarılı biçimde meydan okuyamamıştır. Bunun anlamı, başka her şeyin konu dışı olmasıdır.

Ama tabii, her şeyin konunun dışında olmasından söz edilemez; çünkü neticede argüman, sadece vasiyetnamelerdeki yasal mülkiyet, miras ve toprakların satışıyla sınırlı değil, çok daha büyük bir iddiayla ilgili, o da şu: “Marx, Weber ve onların izleyicileri yanlıştı. İngiltere’de 14., 15., 16., ya da 17. yüzyıllarda pre-kapitalist iktisadi bir oluşumdan, bir diğerine, kapitalist olana geçişte, devrimci bir değişim olmamıştır”⁵, ya da gerçekten bütün yüzyılların toplamına bakıldığında da, böyle bir şey görülmez. Bunun uzantısı, kapitalizm *dönüşü-*

mü değil, eski İngiliz mülkiyet biçimlerinin *olgunlaşmasını* temsil eder.

Yıllarca Süren Kapitalizm mi?

Macfarlane'in küçümsenemez kusuru, kendine mahsus rekabet ve birikim mantığı olan kapitalizmle ilgili son derece önemli, tartışmaya açık varsayımdır; ona göre bu sadece tarihsel detaylandırma ya da bireysel mülkiyetin olgunlaşmasıdır. Bireysel mülkiyet, kapitalizmin gerekli bir koşuludur demek başka bir şey; kapitalizmi sanki sadece bireysel mülkiyetin olgunluğa ermesiymiş gibi kabul edip, ilerlemek oldukça farklı bir şey. Bu tür bir argümanın ayakta kalması için değişik bireysel mülkiyet biçimlerini yok saymak (buna eski Roma hukukunun içerdikleri de dahildir), ama özellikle kapitalizmin belirli özelliklerini, ona özgü "hareket yasalarını", rekabet ve birikimin *zorunluluklarını* görmezden gelmek gerekiyor. Bir tür bireysel mülkiyetin başka bir türe dönüşümü ya da daha kesin olarak, kendine mahsus ilerleme mantığı olan ve yenisinden, bambaşka mülkiyet ilişkileri düzeni oluşurken, kendine özgü koşullara ve belirli sistemsel mantığa eşlik eden, bütün tarihsel koşulları ve çelişkileri de bir kenara atmamız gerekiyor. Bu tür sorular Macfarlane'i hiç ilgilendirmiyor; örneğin lordlar ile köylülerin (ya da bunlara ne demeyi seçersek) ilişkileri, onun anlatımında hiç yok.

Ama, kapitalizmin sorunsuz biçimde, bireysel mülkiyeti izlediği konusunun dışında, soru, bireysel İngiliz mülkiyetinin 14.-17. yüzyıllar arasında gerçekten nasıl olduğu ve bunun evriminin tam da nasıl pürüzsüz ve sıkıntısız gerçekleştiğidir. Mülkiyet hakkına ilişkin bütün yetki ve yükümlülükleri hesaba kattığımız zaman, ortaya Macfarlane'inkinden çok farklı bir resim çıkar. Sadece satma ya da miras hakkını değil, ama aynı zamanda kullanım haklarını, lordların yükümlülüklerini ya da üretimin denetimi ve artıdeğere el koyma gibi kritik

konuları da ele aldığımızda, İngiliz mülkiyetinin oluşumunda, toplumun rolünü bir kenara atmak daha güçleşir; kapitalizmin gelişiminin, tarihte kendini katman katman açan bireycilik fikriyle temsil edildiğini söyleyebilmek, çok daha zorlaşır.

Dahası var. Bütün bu konular ele alındığında, artık sadece İngiliz bireyciliğinin sürekliliği sorgulanamaz. Birden bire her resim karesine çelişki ve mücadele girer. Artık basitçe bireysel mülkiyet haklarının doğrusal evrimiyle değil, ama çoğu kez, doğrudan üreticiler (onlara köylü deyip, dememek önemsizdir) ile onların artı emeğine el koyanlar arasındaki zıt sınıfsal ilişkilerle, ilgilenmek zorunda kalırız. Bakış açımızı satış ve mirastan, kullanım haklarına, üretime ve sömürüye kaydığımızda, Macfarlane'in argümanının başına neler geleceğini bir düşünün.

İlkin, feodalizmden kapitalizme geçiş, bireysel mülkiyetin hiç kesintiye uğramamış bir sürekliliği olarak görünecektir. Oysa bunun bir sömürü biçiminden, diğerine dönüşümü (sık sık itiraz edilse de) olduğu ortaya çıkar; toprağı işleyenlerin doğrudan denetimine dayanan rantlar, para ödemeleri, yargı yetkisi yoluyla üreticilerin artığına ekonomi-dışı yollarla el koyma; işgücünün yoğun bir biçimde çalıştırılması, toprakların sömürgeleştirilmesi, savaş ve yağmayla mülkiyetin genişletilmesinden, piyasalardaki rekabet avantajının ve işgücü üretkenliğinin artırılmasının önemli olduğu "iktisadi" el koyma biçimine geçilmiştir. Bu aynı zamanda, yaygın biçimde malikâne mahkemeleri ve köy toplumunca üretimin komünal olarak düzenlenmesinden; sermayenin ve rekabetin gereklerinin belirlediği bir dönüşüme yol açmıştır; yaygın geleneksel haklar, bütünüyle olmasa bile, çatışmalarla dolu ünlü kapatma süreciyle yok edilmiş; geleneksel toprak tasarruf biçimlerinden, rekabetçi baskılara maruz kalan iktisadi toprak kiralama biçimlerine geçilmiştir.⁶

Muhtemelen ortaçağlarda başlayan ama özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda çok hızlanan süreçle ilişkili olarak dönemin bir tarihçisi şöyle der: “Açık tarla sistemi olan köylerin bütün tarımsal düzeni, komünalden, bireysele doğru değişti.”⁷ Uzun süren ve çoğu kez sancılı geçen aynı süreçte, İngiliz küçük toprak sahiplerinin yerine, büyük kapitalist kiracı çiftçiler ve mülksüz ücretli işçiler geçti; her ikisi de rekabetçi piyasanın doğrudan iktisadi baskısı altındaydı. 14. yüzyılda, İngiliz toprak sahibi soylular, zaten toprakları büyük ölçüde kontrol ediyordu, ama 1500-1700 arasında, toprak mülkiyetinde dramatik bir yoğunlaşma gerçekleşti.⁸ Belki İngiliz kırsalından Macfarlane’in anladığı anlamdaki köylülük yok olmadı; ama sözcüklerle ne kadar hokkabazlık yapılırsa yapılsın, bunlar mülkiyetin el değiştirmesinin sonuçlarının bir kenara atılmasına yetmez.

Her şeyden önce de, –özellikle, toprağı sözleşmeyle kiralayan ve tarımsal üretimin büyük bir bölümünü gerçekleştiren– doğrudan üreticiler ürünlerinin bir bölümünü sadece piyasada satmak için değil (eski Roma döneminde köylülerin yaptığı gibi), üretim araçlarına ulaşabilmek için de piyasaya girmek zorundaydılar; toprağı kullanabilmek için rekabetçi bir piyasada kira sözleşmeleri imzalıyorlardı; işten erken modern dönemde, bu üretim sistemi kök salmaktaydı. Piyasa dışı yaşama olanakları ve yeniden üretim vasıtaları ellerinden alınanlar, rekabetçi baskıları karşılamak zorundaydılar; piyasa fiyatına göre üretim ve yenilikler yaparak, uzmanlaşarak, iktisaden rekabetçi kiralaları ödeyebilirlerdi. Diğer bir deyişle, kapitalist olmayan biçimlerle artıdeğer elde etmekten, kapitalist el koymaya doğru olan bu dönüşüm, tarımsal üretimde bir devrimi kapsadığı gibi (16. ve 17. yüzyıllardaki “tarımsal devrim”, iktisat tarihinin sıradan konularından biridir), sömürü biçimindeki değişiklikler de çoğu kez şiddetli altüstlülere ve toplumsal düzensizliğe yol açmaktaydı.

16. yüzyıl –dönüm noktası olarak kabul edilsin ya da edilmesin–⁹ olaylarla doludur. Tudor döneminde mülksüzleşme, yerinden yurdunda olma ve serseriliğin büyük ölçüde artışı-
nın yanı sıra, “efendisiz adamlarla” uğraşmak üzere bir yasa patlaması vardı; daha önce tarihte benzeri olmayan iktisadi büyümenin bu yeni aşamasında, zengin daha zengin ve fakir daha fakir oluyordu; iktisadi, toplumsal ve dinsel nedenlerin birleşiminden bir dizi yerel başkaldırı gerçekleşti.

1530’lar ve 1540’lardaki kapatma hareketine karşı yapılan ayaklanmaların yanında, 1549’da Somerset, Wiltshire, Hampshire, Kent, Sussex, Essex ayaklanmalarını, Devon ve Cornwall, daha sonra Norfolk, Suffolk, Cambridgeshire, Hertfordshire, Northamptonshire, Bedfordshire, Buckinghamshire, Oxfordshire, Yorkshire izledi ve nihayet isyan Leicestershire ve Ruthland’a sıçradı. Bu tür ayaklanmaların önemi ve büyüklüğü değişiklik gösterir; bunların en önemlileri özellikle Batı İsyanı ve Norfolk’daki Kett ayaklanmasıydı; neredeyse tam bir savaş dönüően bu ayaklanmalarda, isyanı bastırmak için Alman ve İtalyan paralı askerleri dahil, büyük askeri güç kullanıldı. Bazıları “büyük katliama” dönüően bu ayaklanmalar zinciri, dönemin önemli ama hiç de radikal olmayan bir tarihçisi tarafından: “Tudor İngiltere’sinin sınıf kavgasına en yakınlaştığı” zaman olarak tanımlanır.¹⁰ İngiliz egemen sınıfının arasındaki uyum ve egemen sınıf ile devlet arasındaki halka karşı birlik – ki bu Fransa’da devletin parçalılığıyla tam bir karşıtlıktır– bu toplumsal çalkantı sonrasında, görelî olarak asayişin gerçekleşmesini, açıklayabilir.¹¹ Ama pek çok çözölmemiş konu –ortak ve geleneksel mülkiyet haklarının zedelenmesi gibi– zaman zaman su yüzüne çıktı, en dramatik olanlar da İç Savaş’ta göröldü; bu savaşın en yakın nedenleri ne olursa olsun, savaşta gene halk mücadelelerinin dizginsiz biçimde yükselmesine tanık olundu.

Bu ve benzeri olayların hiçbirî –İç Savaş dahil– Macfarlane’in 16.-18. yüzyıllar arasında, İngiltere’de şiddeti

tartıştığı bölümde görülmez.¹² “Köylü” toplumlarından farklı olarak İngiltere’nin, şiddet olmayan benzersiz bir yer olduğunu göstermek amacındaki Macfarlane’e göre, kişiler arasında işlenen suçlardan farklı olarak, toplumsal şiddet kategorilerinden olan başkaldırıları, isyanlar ve hatta iç savaşlar, anlaşılan var olmamış.

1549’da patlayan kanlı olaylardan önce bile, dönemin toplumsal altüstlükleri çok sayıda toplumsal teori ortaya çıkarılmıştı; bunların ışığında Macfarlane’in, İngiliz tarihine “devrimci bakış” a karşı, “o dönemde yaşayanlar.....böyle dramatik bir kopuş olduğunun farkında değillerdi” iddiasına bakmak zorundayız.¹³ Thomas More ve Thomas Starkey gibi İngiliz hümanistleri ve ülkenin insanları, devrimci bir dönüşümün içinde yaşadıklarını düşünmemiş olabilirler, ama kuşkusuz, çok önemli ve sıkıntılı toplumsal değişimleri dile getirmekteydiler.¹⁴ Aslında, bu önemli olayları yazan dönemin yazarları, daha sonraki tarihçileri, 16. yüzyılı bir dönüm noktası olarak almaya ikna etmişlerdir. (Aynı zamanda bu tür yazarlar, daha sonraki tarihçileri, Tudor dönemindeki yersiz yurtsuzlaşma ve mülksüzleşmeyi açıklarken, diğer etmenlerin pahasına, kapatma hareketini abartmaya götürmüş olabilir.) Özellikle toplumsal eleştirmenler, giderek artan iktisadi bireyciliğin, ortak iyiliği ikinci plana düşürdüğünü, bencil açgözlülüğün, artan yoksulluk ve suçların sorumlusu olduğunu düşünmüşlerdir. Bu değişimler ise, her şeyden önce, kapatma, tekelleşme ve yükselen kiralılarla ifade ediliyordu. Buna göre, başka uğraşlarının yanında, bu yazarlar (kötüye gidiş olarak) gördükleri toprak sahiplerinin iktisadi tavrını kaydediyorlardı.

“O dönemde yaşayanlar”, sadece değişen toplumsal dünyanın farkında olduklarını acilen not etmekle kalmıyor, onu anlamak için yeni kavramlar geliştirmek mecburiyetinde olduklarını da düşünüyorlardı. İngiliz hümanistlerinin, çağdaşları Avrupalılara göre, “çağlarının toplumsal ve iktisadi

altüstlüklerine” daha çok ilgi duydukları, bu ilginin “toplumsal sürecin farkındalığının şafak vakti” olduğu söylene-gelmıştır.¹⁵ Örneğin, Thomas Smith’in “özgür insanlardan oluşan halk yığınları” formülasyonunu, daha erken dönemin ülkeyi tüzel varlık olarak görme anlayışıyla birlikte ele aldığımızda ve İngiliz politik iktisadının habercisi olan, devletin iktisadi temelleriyle ilgilenilmesini göz önünde bulundurduğumuzda, İngiliz toplumsal düşüncesinde anlamlı bir “dönüm noktası”ndan bahsetme hakkını kazanırız.¹⁶ 16. yüzyılın toplumsal gerginlikleri, çalkantılı 17. yüzyılda etkisini yitirdiğinde, yoksulluğun ve suçun kaynağı olarak lanetlenen iktisadi uygulamalar, John Locke için refahın ve üretkenliğin motoruydu.

İngiliz Bireyciliği ve Örfi Hukuk

Toprakları kapatma hareketi, gelenek, açık tarla sistemi, köyler ve malikâneler, lordluk, kira ve toprak tasarruf biçimleri gibi ihmal edilen konular Macfarlane’in tezlerinin kenarında kalmıştır. Oysa bunlar tam da mülkiyet hakları, bireyin toplumla ilişkisine dairdir. O zaman, örfi hukukun mülkiyet kavramları, İngiliz üretim ilişkilerinde “en derin sürekliliklerden” bahseden Maitland’ı izleyen Macfarlane için, acaba ne ifade etmektedir?¹⁷ Ona göre, 13. yüzyılın ikinci yarısında, olgunluğa erişen bu dayanıklı sistem, inanılmaz bir süreklilikle işlemiş, temel ilkelerini ve yapısını, ayrıntılarda olmasa da, değiştirmemiştir. İşte bu, ona göre, İngiliz bireyciliğinin çok eskiden beri varoluşun apaçık kanıtı. Ama bize şunları söylemeyi ihmal eder: Örfi hukuk ve bunun mahkemeleri tarihsel olarak nasıl evrilmiştir? Bunların diğer hukuk sistemleri ve mahkemeleriyle –malikâne, kilise, kent mahkemeleri– değişen ilişkileri nelerdir? Özellikle örfi hukukun, nasıl sadece geleneklerin düzenleyicisi olarak değil de, onlarla rekabet ederek geliştigi konusuna değinmez.

Örfi hukukun –kralın hukukunun– hikâyesi, İngiliz devletin hikâyesidir: Monarşinin merkezileşmesi ve kraliyet hukukunun, diğer tüzel güçlerin karşısında üstünlük kazanması. Bu aynı zamanda, İngiliz lordluğunun öyküsüdür; yargı yetkilerinden yararlanarak nemalanmaya ve siyaseten oluşturulan mülkiyete dayanmak yerine, daha çok saf “iktisadi” yollarla sömürüye önem vermişlerdir. İngiliz lordları için, güçlerini artıran örfi hukuk sistemini paylaşmaları, devletin merkezileştirilmesi ve kraliyet hukukunun üstünlüğü görelî olarak sancısız (tamamen de itirazsız değil) gerçekleşmişse de, hukuktaki bu gelişmelere eşlik eden lordların artıdeğere el koyma biçimlerindeki değişiklikler, muhalefet ve mücadelenin olmadığı, marjinal evrimler olarak resmedilemez. Bu süreçler, mülkiyet haklarındaki derin değişikliklerle, ortak ve geleneksel hakların azaltılmasıyla, geleneksel toprak tasarruf biçimlerinden iktisadi amaçlı kiralamaya geçişle, vb. bağlantılıdır.

Açık tarla sistemi –toplumca düzenlenen bu sistemde, değişik kişilerin sahip olduğu ekilebilir toprak şeritleri, açık, etrafları çitle çevrilmemiş alanlarda, işbirliği içinde ekiliyordu ve bunlarla ilgili konular köy topluluğunun yargı yetkisi içindedi– ve birkaç parça topraktan oluşan bireysel mülkiyetin varlığı, üretimin, toplumdan ve toplumsal denetimden uzak kalmadığını göstermektedir. Bireysel mülkiyet hakkının, miras bırakmayı ve toprakları elden çıkarmayı kapsayacak biçimde genişletilmesi, üretimde toplumsal denetimin ya da geleneksel kullanım hakkının (örneğin kapatmalar) dışlanması, bireyciliğin gelişiminin basit ve doğal bir sonucu değildi. Bu, üreten ve sömüren tarımsal sınıfların değişen ilişkilerini göstermektedir. Benzer çok şey de, geleneksel toprak tasarruf biçimlerinin çöküşü konusunda söylenebilir. Toprağı kullanım hakkına sahip olanların, iktisadi sözleşmelerle toprak kiralayanlara dönüşmesi, var olan yasal ilkelerin tarafsız biçimde

olgunlaşması değil, İngiliz toprak sahibi lordların, mülklerini bütünleştirmesi, topraklarının üstündeki denetimlerini sağlamlaştırması ve mülklerini işletme yöntemlerindeki dönüşümle bağlantılıdır.

Macfarlane'e göre, kapitalist mülkiyet ilişkileri, örfi hukukun başlangıcından beri kapsadığı çok eski ilkelerin kolayca gerçekleşmiş bir açılımıdır, ama bu önerme, iddiasının ispatlanmış olduğunu varsayar. Örfi hukukun en basit kavramları bile, mülkiyet ilişkilerindeki değişimi kaydetmektedir. Örneğin, tarımsal ilişkilerin evrimine, örfi hukukun mülkiyet doktrinlerinde ağırlığın, toprak tasarrufu sorunlarından, "mülk" ve "çıkar" a kayması eşlik etmiştir. Ortaçağın sahiplik hakkına ilişkin doktrinleri, bu statü ile ilgili toplumsal ilişkileri, yükümlülükleri ve bunlarla bağlantılı geleneksel hakları temel alıyordu. Örfi hukuktaki mülk kavramı ise, belirli bir mülkteki bireyin "çıkarı"na odaklanmıştı. Bu odaklanma mülkiyetin, ekonomi-dışı "süslerden", üretimin komünal denetimden, lordları sıkı kurallarla bağlayan yükümlülüklerden, geleneksel ve ortak haklardan, ayrılması anlamına geliyordu ki, bu da, yeni mülkiyet ilişkilerine daha uygun dönüşüyordu.¹⁸ Örneğin, ortaçağın bir toprak tasarruf biçimi olan "serbest mülkiyet hakkı", aşağı yukarı modern bir düşünce olan mülkiyette koşulsuz çıkara dönüşüyordu; bu kavramsal değişim, mutlak mülkiyetin yükselişinin, koşullu ve geleneksel hakların önemini yitirişinin izlerini taşır.

Eğer örfi hukuk, kapitalist mülkiyetin yasal çerçevesi olmuşsa, bunun nedeni kapitalizmin, ortaçağ hukukunda bir tür önceden canlandırılmış olması değildir; bunu, toplumsal ilişkilerin dönüşümü sağlamıştır. Örfi hukuk mülkiyetinin erken ortaya çıkışı ve dikkate değer dayanaklılığı, Macfarlane'in süreklilik argümanının ayakta kalabilmesi için yeterli değildir. Sınıf ilişkileri bağlamında bakıldığında, İngiliz hukukunun evrimi kolay ve itirazsız gerçekleşmedi;

Macfarlane ise İngiliz bireyselciliğinin pürüzsüz ve basit bir sürekliliği ifade ettiğini göstermek için, aksini kanıtlamak yerine, sınıflar arasındaki bütün çatışmalı ilişkileri, birbirine zıt mülkiyet ilkelerini, örfi hukuk ile gelenekler arasındaki gerginlikleri görmezden gelmeyi seçmiştir.

Feodalizmden Kapitalizme

Görünüşe göre Macfarlane, İngiltere'nin, dönüşüm olmasa da, feodalizmden kapitalizme belirgin bir biçimde evrildiğini reddetmek istemiyor. Aslında İngiliz feodalizminin özelliklerine dair bazı yararlı şeyler de söylemektedir ki, bunlar İngiltere'ye özgü evrimleşmeyi açıklayıcı olabilir; bu ülkede mülkiyet tamamıyla feodalleştiği halde devletin, tipik feodal parsellenmesi görülmez.¹⁹ Ancak, değişimin heyecan verici devrimci bir ânla, dönüm noktasına ulaştığını reddetmekten de memnun değildir. Daha büyük meselelerin kazanılması ya da kaybedilmesi söz konusudur. “Devrimci dönüşüm” teorileri genellikle toplumsal değişimin önceden tarihsel olarak kök saldığını varsayar: Neticede, feodalizmden kapitalizme geçişte, feodalizm önceden varsayıldığı için, “süreklilik” bile gerçekten sorun değildir. Macfarlane, temel olarak, değişimin süresiyle de ilgilenmez. Her şeyden önce söylemek istediği *geçişin*, önemli bir toplumsal *dönüşüm*, “oyunun kurallarında” büyük bir değişim olmadığıdır. Bu bir çeşit muradına ermektir.

Her ne kadar Macfarlane'in uğraştığı “sosyal zaman” ölçüsü (coğrafi, bireysel ya da siyasal zamandan farklı olarak), “bir yüzyıl ya da daha az”sa da, onun anlayışına göre, “devrimci değişim”, bir gecede gerçekleşmek zorunda olan bir şey değildir.²⁰ Kısaca, İngiliz geçişinin sadece bir yüzyıldan fazla sürdüğünün ötesinde bir şeyler söylemektedir. Ona göre, “çoğu kez şiddete yol açan”, “devrimci değişimi” tanımlayan özellikler, “yenilik” ve “geçmiş reddetmektir”. “O, bir yeni-

den doğuş, yumuşak bir canlanma, hatta sonuçta yalnızca görevlilerin değiştiği bir ayaklanma bile değildir. Oyunun kuralları değişir ve buna pek çok oyuncu itiraz edince kanlı bir mücadele başlar.” İşte ona göre, böyle bir şey İngiltere’de hiçbir zaman olmadı; daha önce gördüğümüz gibi bu önerme, ancak tarihi oldukça zorlayıcı biçimde yeniden yazarak, sürdürülebilir.

Bu önermenin anlamı yeterince açık: Tarih yazımının “mutlaka siyasal imaları bulunduğuna için” devrim olmuştu, demek

Var olan kurumların kolayca değiştirilebileceğini; şu anda var olanların yapay, neredeyse rastlantısal olarak, yakın geçmişte yaratılmış olduğunu akla getirebilirdi. Eğer aile sistemi ya da kapitalist etik sadece birkaç yüzyıllıksa, o zaman bunların uzun bir süre daha devam edemeyebileceğini sanmak daha kolay olabilirdi.²¹

Tersine, “süreklilik önermesi”, “uzun süre etkisini sürdüren değerleri vurgulayan, derin değişikliklerden hoşlanmayanlara cazip gelir”.

İşte burada Macfarlane’in argümanının can alıcı noktasına yaklaşıyoruz. Bu sadece İngiliz tarihini yeniden yazma meselesi değil. Buradaki konu, kapitalizmin “gücünü koruyan değerlerinin”, ve bununla birlikte giden saygıdeğer seçerisinin uzun, hatta sonsuz geleceği. Ama bu bile yeterli olmuyor. Kapitalizmin ebediliğini ortaya koymak için, onun yüzyıllardan beri oluşum içinde olduğunu göstermek gerekiyor. Onun tümüyle tarihsel zamanının dışına çıkarılması gerekiyor. Böylece Macfarlane, İngiliz feodalizmi tartışmasını aşağıdaki gözlemlerle sonuçlandırıyor:

Eğer Dugald Stewart tarafından Adam Smith’e atfedilen görüşü kabul edersek, “en düşük barbarlık durumundan en yüksek derecede refaha ulaşmak için, barış, düşük vergiler, kabul edilebilir ölçüde adalet sağlayan yönetimden başka

bir şey gerekmez; diğer her şey doğal düzen tarafından hal-
ledilir”, o zaman, İngiliz siyasi sistemi bu temeli sağlamıştır.
Uzun süren düşmanlıkları kontrol ederek barışı garantiye
aldı, vergiler hafifti, düzenli bir adalet sistemi vardı ve bun-
lar 13. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar sıkı biçimde uygulandı.
Bu rekabetçi bireyciliğin geliştiği çerçeve oldu; bunun daha
sonraki tarihini başka bir yerde inceledim.²²

İşin özüne geldik: Tarih değil, “şeylerin doğal düzeni”.
Kuşkusuz İngiliz tarihinin belirli özellikleri, bazı koşulla-
rı mümkün kılıyordu ve tarihsel rastlantılar evrim sürecini
tersine çevirebilirdi; ama kapitalizm özünde “şeylerin doğal
düzeni”ydi; bu “dişlerinde ve pençelerinde kan olan”, acıma-
sız yaşam mücadelelerinin verildiği doğa değil, ama uygun
iklim ve toprak koşullarında yumuşak organik bir büyümey-
di; meşe palamudundan, meşe ağacına.

Macfarlane, burjuva paradigmasından önemli açılardan
ayrılır. Kırsal kesimi, kapitalizmin doğum yeri olarak kavra-
makta hiç güçlük çekmez ve argümanı, burjuvazi ile aristok-
rasi arasında karışıklık gerektirmez (zaten bunlar savlarında
hiç yer almaz). Gene de bu paradigmayla tanıdık bazı ideo-
lojik stratejileri paylaşır: Kapitalizmin evrenselleştirilmesi ve
ebedileştirilmesi, kapitalist ilkelerin bütün tarih boyunca var
olması, kapitalizmin tarihsel özelliklerinin ebedi doğa ka-
nunlarının içinde eritilmesi. Son olarak da, kapitalizmi, diğer
toplumsal biçimlerden ayıran sistemsel özelliği kolayca yok
edilir; yıkıcı israfı, baskıları ve sömürüsü, birikim ve bütün
toplumsal yaşamı metalaştırma güdüsünün acımasızlığı ve
kapsayıcılığı, gerçekten de bütün belirgin toplumsal ilişkileri
ve süreçler, bireyciliği serbestleştiren pürüzsüz bir evrimleş-
menin içinde eritilir.

Tacitus ve Cermenlerin orman yaşamına ilişkin bazı bula-
nık (ve yanlış) ipuçları dışında, Macfarlane tartışmalı kitabı-
nın başlığına rağmen, “İngiliz Bireyselciliğinin Kökeni”yle²³

hiç ilgilenmediği gibi, bu konuda söyleyecek hiçbir şeyi de yok; belki buna şaşırmamak gerekir. Köken sorunu tarihseldir; ve onun ele alış biçiminde bu tarih meselesi değildir. Ona göre, kapitalizmin hikâyesi tarihin sonudur; sadece onun son durak olması bakımından değil, sistemin hiçbir tarihsel başlangıcı olmaması anlamında da. Bu en son ideolojik hiledir: Kapitalizm doğaldır, hiçbir tarihsel başlangıcı olmadığı gibi sonu da yoktur; gelişimi sancısız ve mücadelesiz olmuştur, geleceği de sürekli olacaktır. Değiştirilecek hiçbir kural, muhalefet edecek hiçbir oyuncu, hiçbir çelişki ya da mücadele yoktur, sadece doğal kaderin gerçekleşmesi söz konusudur.

Bir Büyük Dönüşüm Var mıydı?

Hem Macfarlane, hem de Clark, argümanlarını büyük ölçüde “büyük dönüşüme” karşı geliştirmiş; toplumsal tarihçilerin ve özellikle Marksistlerin, devrimci toplumsal değişimlerin olduğu belirli bir âna, hatta belirli bir yüzyıla işaret edemediklerini öne sürmüşlerdir. Burada “toplumsal değişim modeli”ne saldırı en sonunda, *önergelerden çıkmayan sonuçlara* sarmalanarak, kaydırılıyor. Eğer İngiliz tarihinde tek bir dönüm noktası yoksa –eğer R. H. Tawney bu “dönüm noktasını” 16. yüzyıla tarihlendirirken, Christopher Hill, 17. yüzyılı tercih etmişse, diğerleri de belki 18. yüzyılı– o zaman, *gerçekten* bu yüzyılların hiçbirinde, bir şey olmamıştır: Eğer gerçekten bir “devrimci dönüşüm” olsaydı, o zaman “elbette, bu kadar iyi belgelenmiş bir toplum için, modern dünyanın doğuşunu saptamak, bu kadar zor olamazdı.”²⁴

Burada iki, belki de üç farklı tür iddia bir araya getiriliyor. Birincisi zamanlamayla ilgili: İngiltere’nin feodal toplumdan, kapitalist topluma dönüşümünde, hiçbir zaman tek bir devrimci olay ya da belirli bir zamana ait, sınırları olan, daha uzun süreli bir dönem söz konusu değildir. Diğer, zamanlamadan bağımsız olarak, değişimin niteliğiyle ilgili:

İngiltere’de hiçbir zaman, kendine mahsus hareket yasaları olan ya da yeniden üretim ilkeleri olan bir toplumsal sistemden, çok farklı kuralları olan, çok farklı bir toplumsal sisteme geçişte, büyük bir toplumsal dönüşüm olmamıştır. Bunun yanında, gerçekleşen değişimler (kimse 19. yüzyılın sanayileşmiş İngiltere’sinin, ortaçağlardakinden farklı olduğunu inkâr edecek kadar aptal olamaz), karışıklık ve çatışma vesilesi olacak türden değildi.

Bu iddiaların bir araya getirilmesinin nedenini açıklamak güç değil. İngiliz tarihinden tek bir dönüştürücü ânın bulunmadığını göstermek, kapitalizmin yükselişini oluşturan toplumsal dönüşümleri ya da onun özgüllüğünü, bir kenara atmaktan, çok daha kolay. Ama sonuçta, kapitalizme geçişin, oldukça uzun bir iş olduğu basit önermesinden de, fazla bir ideolojik kazanç elde edilemiyor. Bu kadarı Marx’ta bile var (diğer bütün ciddi Marksist tarihçilerin de kabul ettiği gibi). Gerçekten de Marx, bu noktanın üstünde ısrarcı olmuştur; zaten onun kapitalizmin tarihsel özgüllüğü ve farklı yerlere taşınmasının zorluğu üstündeki kanaatı düşünüldüğünde, başka türlü de yapamazdı. En şematik biçimde sunulduğunda bile, Marx’a göre, “burjuva devrimi”, başlıca harekete geçirici bir şey olarak değil, tarihsel değişimin doruğunu temsil eder.²⁵

Clark, Macfarlane ya da benzer ideolojik eğilimde olanlar için önemli olan, çok daha sorunlu bir iddia: Bu İngiltere’de tek bir devrimci kopuş ânıyla feodalizmden, kapitalizme dönüşümün hiç yaşanmamış olması; değişim ânının “saptanamaması” değil, daha çok, İngiltere’de, feodalizmden kapitalizme geçerken hiçbir şekilde önemli bir toplumsal dönüşümün olmamasıdır. Dolayısıyla birinci, daha az sorunlu iddia, doğal sonucuyla birlikte, çok daha tartışmalı öbürünün ayakta kalmasını etkiliyor ki, bu da, bir toplumsal oluşumdan diğerine, düzensizliklerin ve ayaklanmaların olmadığı, aşağı yukarı doğal bir evrimleşmenin olduğudur.

O zaman ortaçağlar ile 1688 arasında, “İngiltere’de, bir pre-kapitalist iktisadi oluşumdan, bir diğerine, kapitalist olana geçişte, devrimci bir değişim olmuş mudur?” diye soralım. Tabii ki, “modern dünya”, tufan gibi bir tek ânda doğmadı. Ama kuşkusuz, feodalizmden kapitalizme geçerken bir dönüşüm oldu. İngiltere, gerçekten de, tarihte feodal mülkiyet ilişkilerinin, farklı, kapitalist toplumsal mülkiyet ilişkilerine dönüştüğü *yegâne* örnektir. Bu tek örnekte, feodal mülkiyet ilişkileri, kendine özgü hareket yasaları, kendini sürdürme ve yeniden üretme ilkeleri olan, farklı, kapitalist toplumsal mülkiyet ilişkileri sistemine *dönüşmüştür*.

Bazı Batı Avrupa örneklerinde feodalizm, kapitalizme değil, mutlakiyetçiliğe yol verdi; bunların kapitalist olmayan kendi sömürü ve siyasi olarak mülk edinme biçimleri vardı; başka durumlarda, otonom sivil topluluklar ve bunları yöneten (ve vergilendiren) asilzadeler ile çevrelerindeki kırsal kesimde, kapitalist olmayan toprak sahiplerinin ve köylülerin bulunduğu kent-devletleri ortaya çıktı. Daha sonraki örneklerde ise, az ya da daha çok düzeyde, kapitalizm, başka yerlerde zaten var olan kapitalist sistemin etkisi altında, en azından ilk başlarda, İngiltere’nin iktisadi başarısının yol açtığı jeopolitik ve askeri baskılarına cevap olarak, giderek de daha büyük ölçüde, global kapitalist sistemin rekabetçi iktisadi baskılarına karşılık vermek amacıyla gelişti.

Eğer herhangi bir zamanda bunlara uygun toplumsal koşullar var olmuşa bile, hem mutlakiyetçilik, hem de otonom kent-devletleri İngiltere’de kısa devre yaptı; ve feodalizmden, kapitalizme dönüşüm dolaysız gerçekleşti. Clark ya da Macfarlane’in düşündüğü anlamdaki “burjuva devrimi”, bu dönüşüme ait değildir. Eğer herhangi bir yere aitse, bu toplumsal değişimin farklı bir yörüngesi olabilir; belki de bu, mutlakiyetçiliğin yükselişi ve düşüşü ya da devletin merkezileşme sürecindeki krizlerle ilgilidir; ki bu süreçler yalnız-

ca başka yerlerde zaten var olan kapitalist ekonomiyle ilişkili olarak, kapitalizmin evrimine yardımcı olmuştur.

Bütün bu tarihsel kırılmaları, İngiliz örneği dahil, “burjuva devrimleri” olarak adlandırmanın belki de şöyle bir değeri olabilir: Şu ya da bu biçimde, bütün örnekler kalkınmanın teşvik edildiğine ya da kapitalizmin oluşumunu engelleyen şeylerin kaldırıldığına, işaret ediyordu. Ve kapitalizmin gelişiminin hiçbir zaman bazı tarihsel kopuşlar olmaksızın, mümkün olmadığına dikkat çekiyordu. Ama bölüm başlıkları, açığa çıkardıkları şeyler kadar başka şeyleri de gizlemektedir; buralarda burjuva paradigması yankılanır; “burjuva” ile “kapitalist”i bir arada kullanmak, yükselen ve düşüşteki sınıflar, vb. gibi. Bu reçete bize, söz konusu devrimlere ya da onlara yol açan toplumsal güçlere dair çok az şey söyler; ne de, içsel zorunluluklar ile dışsal baskıların karmaşık ilişkisi ya da kapitalizmin değişik yolları arasındaki ve özellikle İngiltere’de feodalizmden kapitalizme geçiş ile artan uluslararası rekabetçi sistemde, Kıta mutlakiyetçiliğinden, kapitalizmin ortaya çıkışı arasındaki farklar hakkında fazla bir şey açıklar.

Ama bütün bunlardan, İngiltere’de kapitalizmin ortaya çıkışının, büyük –mücadeleleri ve çoğu zaman şiddet içeren– bir toplumsal dönüşüm olmadığı ya da İngiliz İç Savaşı’nın, devrimci heyecanıla birlikte rastlantısal ve uzun vadede etkileri olmayan bir olay olduğu, anlamı çıkmaz. Ne de, diğer toplumsal oluşumların geçmişte olmadığı için gelecekte de, Clark ve Macfarlane’in bile devrim olarak kabul edebilecekleri bir şeyleri başaramayacakları, anlamı çıkar. Ama bu başka bir hikâye.

Notlar

- 1 Alan Macfarlane, *The Culture of Capitalism*, Oxford 1987, s. 192. Bundan böyle CC denecek.
- 2 *Ibid.*, s. 197-8.
- 3 Rodney Hilton, "Individualism and the English Peasantry", *NLR* 120, Mart-Nisan 1980; Lawrence Stone, "Goodby to Nearly All That", *New York Review of Books*, 19 Nisan, 1979.
- 4 CC, s. 196.
- 5 *Ibid.*, s. 197.
- 6 Bkz. Robert Brenner, "The Agrarian Roots of European Capitalism", T. H. Aston ve C. H. E. Philpin (Der.), *The Brenner Debate*, Cambridge 1985, s. 293-6.
- 7 A. L. Beier, *Masterless Men: The Vagrancy Problem in England 1560-1640*, Londra 1985, s. 21.
- 8 Beier, açık tarla sistemindeki köylerde en çok küçük toprak sahiplerini ilgilendiren eğilimi açıklayan bir örnek verir: "Cambridgeshire'daki kireçtaşı bulunan Chippenham köyüne ilişkin dramatik bir sorun, 1279'da % 3,5 olan topraksız hane halkı oranının, 1544'te % 32'ye ve 1712'de % 63'e çıkmasıdır. 6-20 hektar arasındaki orta büyüklükteki toprak sahipleri, erken 17. yüzyılda ortadan kalkmıştır. Her zaman bu kadar dramatik olmasa da, geleneksel açık tarla çiftçiliğinin, birçok bölgede, böylesi bir eğilime maruz kaldığı belgelenmiştir. Artan topraksızlaşma, bu kümenin en altındaki tarım işçilerinde de görülür; bunlar önce ara sıra ücretli olarak çalışan küçük toprak sahipleriydi. Çok küçük çiftlikler ve bahçeler bir yana, topraksızlık, 16. yüzyılın ortalarında % 11'den, 17. yüzyılın ortasında % 40'a çıkmıştır" (s. 21). Mülkiyet ilişkilerindeki değişimlerin hızlandığı nüfus artışı, bu eğilimi ancak kısmen açıklayabilir; tarımsal ilişkiler giderek artan biçimde ticarileştikçe ve toprak kiralari yükseldikçe, "piyasa güçleri"nin yol açtığı mülksüzleşme kadar, baskı, kapatma hareketi, piyasaların tekellerin kontrolüne girmesi vb. nedenlerle de mülksüzleşme artmıştır.
- 9 Macfarlane, özellikle Tawney'in deyimiyle 16. yüzyılın "dönüm noktası" olduğu fikrini reddeder. CC, s. vii, 148.
- 10 John Guy, *Tudor England*, Oxford 1988, s. 208.
- 11 *Ibid.*, s. 404, 406-7, 454-5.
- 12 CC, 3. bölüm.
- 13 Macfarlane, *The Origins of English Individualism*, Oxford 1978, s. ix.
- 14 Neal Wood bunları yakında çıkacak kitabında tartışıyor: *Foundations of Political Economy: Some Early Tudor Views on State and Society*.
- 15 Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, Cambridge 1978, 1. cilt, s. 223.
- 16 Bu, Neal Wood'un çıkacak kitabının ana temasıdır.
- 17 CC, s. 163.
- 18 Malikânelere ilişkin örfi hukuk doktrini ile geleneksel hakların karşılıtlı-

ğı, ben bu satırları yazarken henüz basılmamış olan George Comninel'in şu makalesinin önemli konusudur: "English Feodalism and the Origins of Capitalism". Bu konuda kendisine teşekkür borçluyum.

- 19 CC, s. 184-9.
- 20 *Ibid.*, s. 147.
- 21 *Ibid.*, s. 168.
- 22 *Ibid.*, s. 189.
- 23 Macfarlane, İngiliz bireyselciliğinin köklerinin eski Cermen mülkiyet sisteminde olabileceğini, söyler. Montesquieu'nün otoritesine yaslanarak (Tacitus alıntısı), İngilizlerin, Alman toprak hukukunu ve miras sistemini, almış olabileceklerini belirtir. "Burada can alıcı olay" diye yazar, "Montesquieu'nün gözlemlediği gibi, Tacitus tarafından tanımlanan Alman sistemi, mutlak bireysel mülkiyete dayanıyordu; toprağa sahip olan hiçbir 'grup' yoktu, dolayısıyla da aile ile kaynakların girift bir ilişki düşüncesi yoktu" (*Origins of English Individualism*, s. 170). Montesquieu'yü çok etkileyen, 17. ve 18. yüzyıllarda İngiltere'nin özgünlüğü ve Kıta Avrupa'sının her ülkesinden farklı oluşu, Macfarlane'e göre, çok eski köklerine bağlanabilir. Ama Tacitus'un asıl dediği, Macfarlane'in iddiasından oldukça farklı. Almanların yaşamını ve âdetlerini, Roma'nın ve Roma ticaretinin, bunların mülkiyet sistemini etkilediği bir zamanda anlatan Tacitus, Alman mülkiyetiyle ilgili başlıca iki şey söylemektedir: Birincisi, vasiyet etmek gibi bir şeyin olmadığı, böyle bir mesele söz konusu olmadığı için de malvarlıklarının kime geçeceğine ilişkin sıkı kuralların bulunduğu; önce baba tarafından erkek kardeşlerden amcalara, sonra da sıra ana tarafına gelmekteydi (Germania 20); ikincisi, tarımsal toprakların "bütün çiftçilerce" sahiplenilmesidir; bunlar daha sonra statüye göre aralarında paylaşıyor ve her yıl bu toprakları işleyenler değişiyordu (26). Bu olgulardan birincisi, Macfarlane'in aile mirası hakkına karşı birey, varsayımına uymamaktadır. İkincisi, toprakların bireysel paylaşımını göstermekle birlikte, mutlak bireysel mülkiyete değil, her yıl komünal mülkiyetin, ekim amacıyla parsellendiğine işaret eder (Montesquieu'nün dediği gibi: *The Spirit of Laws* XVIII. 22).
- 24 CC, s. 148-9. Clark da benzer noktayı paylaşır: "1688 and All That", *Encounter*, Ocak 1989, s. 16-17 ve *Revolution and Rebellion: State and Society in England in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Cambridge 1986, s. 43.
- 25 Bu uzun tarihsel süreç için bkz. E. P. Thompson, "The Peculiarities of the English", ilk basımı, *Socialist Register* 1965; yeniden basımı, *The Poverty of Theory and Other Essays*, Londra 1978, s. 39-41.

SONUÇ: KAPİTALİZM VE İLERLEMENİN BELİRSİZLİĞİ

İlerleme kavramı açısından, 20. yüzyılda, işler pek iyi gitmedi. Bu kavram şimdi *yüzyılın sonunda*, Aydınlanma ve onun bütün eserlerine saldıran “post-modern”lerin en gözde hedefi. Bu entelektüel moda henüz sadece bir azınlığın takdирini kazansa da, insanlığın ileriye doğru yürüyüşünü öngören daha geleneksel düşünce, 1914’ten beri dünya tarihindeki felaketleri, nükleer teknoloji ya da ekolojik yıkımı hesaba katmak zorunda. Her şeye karşın, eğer post-Aydınlanma iyimserliği epey sarsılsa da, aynı şeyi bununla bağlantılı tarihsel süreçle ilgili kavramlar için söylemek güçtür. Tarihin gidişatıyla birlikte, belirli ilerlemelerin kesinlikle doğrusal biçimde, doğal olarak gerçekleşeceği inancı hâlâ yaygındır. Eski ilerici gelişmelere ilişkin inanç –teknolojik gelişmeler, “ticari toplum” ya da kapitalizmin yükselişi, demokrasinin evrimi– tarihsel kötümserliğin, güven sarsıcı etkilerine büyük ölçüde, karşı durabildi. Batılı ilerleme kavramıyla –aşağı yukarı “burjuva toplumu”yla da– bağlantılı olarak Batı’nın iktisadi, siyasi, kültürel özellikleriyle ilişkilendirilen “modernleşme”de görülen aksamaları, “tali hasar” olarak kabul etmeyi öğrendik; ilerleme fikri, o kadar dirençliydi ki, tek düşünülebilen alternatif, tarihi topyekûn inkâr eden “post-modernizm” oldu.

Bu tarihsel varsayımları, “eylemsizlik kuvvetlerine” işa-
ret ederek, dengelemeye çalışma hamleleri yapıldı; bu güçler,
ilerici gelişmenin çekişine direnerek, köklerini sağlamca eski
rejimde sürdürüyorlardı. Tom Nairn’e göre, bir tür “liberal
tarihselcilik”, her zaman “tarihsel deneyimin temel ilkesinin
özgürlük, yenilik ve ilerleme olduğunu vurguluyor,” başka her
şeyi dışlayarak. Aşağıdaki Arno Mayer alıntısına yer vererek,
devam ediyor:

Çok uzun zamandan beri tarihçiler, bilimsel ve teknolojik
ilerlemelerin, sanayi ve dünya kapitalizminin, burjuvazi ve
orta sınıf serbest meslek sahiplerinin, liberal sivil toplumun,
demokratik siyasi toplumun ve kültürel modernizmin üstü-
ne aşırı odaklandılar. Eski düzenin sonunun yaklaşmasını
yavaşlatan atalet ve direnç güçleriyle ilgilenmeye kıyasla,
yenilikler ve yeni toplumun oluşumuyla çok daha fazla meş-
gul oldular. Her ne kadar Batılı tarihçiler ve sosyal bilimci-
ler bir düzlemde ilerleme fikrini reddettilerse de, başka bir
düzlemde değişik terimlerle, buna inanmayı sürdürdüler.¹

Nairn diyor ki, “Kapitalizm ve ona eşlik eden ‘burjuva top-
lumu’, kâhinlerin ya da tarihçilerin hayal ettiklerinin ötesin-
de, tarihin anayoluna çok ürkek, düzensiz ve eksikli olarak
girdi,” başka şeylerin yanı sıra, “Birleşik Krallık monarşisine
ve ona eşlik eden devlete ilişkin bütün gariplikler de” yerli
yerinde kaldı.²

Ama bu bağlamda, “düzensiz” ve “eksikli”den söz etmek
ne anlama gelmektedir? Nairn’in argümanının uzantısı, “li-
beral tarihselciliğin”, iyimserliğinde olmasa da, temel varsay-
ımlarında haklı olduğu ortaya çıkmaktadır: Bazı ilerici şeyler
doğal olarak birlikte gider ya da gitmelidir. Sorun, bunların
bizim görmek istediğimiz kadar çabuk gerçekleşmemesidir.
Ve tabii, Britanya başlıca suçludur; kapitalist ekonomisi, geri
siyasal üstyapı tarafından engellenmiştir. Nairn’in formü-
lasyonunu sorunlu kılan, bir tür ilerici iyimserliğe eskiden

kalma bir bağıllık değil. Eğer “liberal tarihselcilik” düzeltilecekse bile, ne kadar geçici ve sınırlı olursa olsun, *herhangi* bir gelişim düşüncesinin, şimdi, yirminci yüzyılın sonunda, savunulamaz olduğunu kabul etmek zorunda değiliz. Kapitalizmin “modernleşme” tanımı ile hiçbir tarihsel ilerleme kavramı olmaması arasında bir seçim yapmak zorunda da değiliz. Sorun, kapitalizmle ilgili varsayımlarda; “eşitsiz” gelişime ilişkin önermelerde gizli. Kapitalizmin kesinlikle ilerici olduğu iddiasında, muhakkak ki, kapitalist ekonominin kaçınılmaz olarak ve hemen bir dizi siyasal ve kültürel ilerlemeye yol açacağı görüşünden çok, bu tür ilerlemelerin kapitalizmin uygun eşlikçileri olduğu, kapitalist ekonomideki herhangi bir yapısal zayıflığın, kendi mantığının doğasından çok, geri toplumsal değerler, siyasal kurumlar ve kültürel ilkelerce geri çekilmesine bağlandığı görülüyor. O zaman da siyasal, toplumsal ve kültürel ilerleme, kapitalizme yetişme, anlamına geliyor.

Kapitalizm ve “burjuva toplumu” arasındaki çeşitli bağlantıların, yeniden iyice incelenmesi gerekiyor. İşte bu noktalar, bazı tür Marksist argümanlar ile burjuva paradigmasının kesişme noktaları oluyor: Bu, kapitalizmin kesinlikle ilerici, burjuvazinin doğası gereği kapitalist ve ileriye bakan bir tip, sermayenin özünde üretken ve sanayiyle ilgili olduğu ve “burjuva” devletinin de “rasyonel”, liberal eğilimli, hatta demokrat olduğu modeldir. Bazıları bunları, kapitalizmin doğasından kaynaklanan çelişkiler olarak değerlendirirken bu model, tamamlanmamış gelişmeye bağlar. Dolayısıyla, Britanya kapitalizminin zayıflıkları, pre-kapitalist kalıntıların tam olarak temizlenemesine, diğer kapitalizmlerin güçlü oluşu ise, burjuva devrimlerini daha mükemmel tamamlamalarına bağlanır; işçi sınıfı, kapitalist üretkenlik ve ilerleme tarihsel misyonunu daha ileriye götürmeyi başaramadı diye kınanır; başta sosyalistler olmak üzere, ilerici güçlerin burjuva devrimini tamamlama görevleri olduğu söylenir vb.

Kapitalizm ve Üretim

Kapitalizmin başarısızlıklarını, onun tamamlanmamışlığına ya da siyasal ve kültürel iklime bağlama eğilimi, iktisadi mantığıyla ilgili bazı temel varsayımlara dayanmaktadır: Kapitalizm doğası gereği üretkendir. Eğer bir kapitalist ekonomi, özellikle sanayi alanında, üretken potansiyelini tam olarak gerçekleştiriyorsa, o zaman sistemin bir yerinde onun doğal eğilimleri, dışsal bir engelle kösteklenmektedir.

Ama, acaba hangi anlamda kapitalizmin üretime ve özellikle sanayiye yardımcı olduğu doğrudur? Kuşkusuz, kapitalist birikimin ve rekabetin belirli gerekleri, tarihsel olarak daha önce görülmedik biçimde, üretim güçlerinin gelişiminin itici gücü olmuştur. Tabii, sermaye üretimi ele geçirince kapitalist “hareket yasası”, İngiliz tarımında birikimin, rekabetin ve kârların azamileştirilmesinin gerekliliği yönünde, işlemeye başladı; bu sürecin doğal sonucu, işgücünün üretkenliğinin artırılmasıydı; bu gelişme, kapitalist mantığın sanayiye de uzanmasını mümkün, hatta zorunlu kıldı; üretim güçlerinin devrimci bir biçimde geliştirilmesi dürtüsü, süreçte eşlik etti; rekabetçi baskılarla diğer devletler de uluslararası kapitalist-sanayi ortamına girdi. Bu bakımdan kapitalizmi, üretim güçlerinin gelişimiyle ilişkilendirmek kuşkusuz doğrudur.

Ancak bu ilişki, standart ilerleme anlayışınca öne sürülen biçimiyle oldukça belirsizdir. Kapitalizmin doğal mantığında, üretim değil, *sermaye* üretme dürtüsü var; bu da zorunlu olarak, somut metaların üretilmesini gerektirmez; bu somut biçimi alsa bile, üretim güçlerini geliştirme dürtüsü, verimli üretim yapmak, çalışmanın güçlüklerini azaltmak ya da genel refahı artırmak amaçları tarafından belirlenmez; Marx'ın etkili biçimde söylediği gibi, sadece karşılığı ödenmeyen emeğin, karşılığı ödenen emeğe göre oranını artırma amacı tarafından belirlenir. Aynı mantık, sanayi dışı sermaye üre-

timinde, işgücü ve tekniklerin düzenlenmesi bakımından da geçerlidir.

Bunun anlamı, sermayenin belirli zorunluluklarına cevap veren üretimin niteliğinin ve ölçeğinin, insan ihtiyaçlarına, toplumsal sorumluluğa ya da devletin gereksinimlerine göre değil, bireysel sermayelerin üretimine ve yeniden üretimine doğrudan katkısı açısından belirlenmesidir. Bu aynı zamanda şu anlama da gelir: Üretim sadece toplumsal olarak savurgan ya da ekolojik olarak tahrip edici biçimlerde olmaz; muazzam bir üretken kapasite, kitlesel yoksulluk, işsizlik, kentsel bakımsızlık, yetersiz konut, eğitim ve sağlık hizmetleriyle birlikte var olmakla kalmaz; ama aynı zamanda sermaye, başka yerlerdeki ucuz işgücü nedeniyle oralara yatırım yaparak, yurtiçi üretimi gözden çıkarır ya da başka daha kârlı yatırım alanlarına kayarak, sanayi üretimini tümüyle terk edebilir. Uluslararası rekabetçi sistem bağlamında, baskın zorunluluk, kârın en yüksek düzeye çıkarılmasıdır.

Kapitalizmin tutkularıyla maddi refahta görülmedik ilerlemeler olurken, israf, yoksunluk, kültürel bozulma, işgücü ve kaynakların akıldışı dağılımı da aynı sistemin getirdiği zorunlulukların sonucu olmuştur. Uluslararası işbölümü ve borçlandırma araçlarıyla silahlanmış olan uluslararası sermayenin dünya ekonomisindeki etkileri ve gelişmiş kapitalist ekonomilerin zorunluluklarının gücü, zengin kapitalist Kuzey'in sınırlarının çok ötesine geçer. Üçüncü Dünya'nın yoksulluğu ve krizi, farklı bir gerçekliğe, farklı bir tarihsel sürece ait değildir.

Bir kere başlayınca, sermaye birikimi dinamiğinin üretimi dönüştürmesi kaçınılmazdı; ama bu, kısa vadeli kişisel sermayelere kâr getiren yollarla gerçekleşti. Sermayeyi, kendi sınırlı, ileriye göremeyen ve çoğu kez "rasyonelliğe" ters düşen davranışının ötesine zorlamak için, devletten düzeltici baskıların gelmesi gerekmiştir. Bu, Adam Smith'in baştan beri bil-

diği bir şeydi. Bu sadece, sistemin kaçınılmaz olarak kaybedenlerine “güvenlik ağıları” sağlamaktan ibaret bir şey değildi. Kapitalist ekonomi, dıştan düzeltici önlemler dayatılmadan, hiçbir şekilde işleyemez. Burada sözü edilen, kapitalizmin israfı yol açan yıkıcı zorunluluklarının ya da işgücü ve kaynakların akıldışı dağıtımının –bunlar sadece sistemin kusurları olmayıp, onun doğal mantığıdır– ortadan kaldırılması değil.

Üretimi dönüştüren aynı birikim mantığı şimdi, sermayeyi sanayi üretiminden uzaklaştırıyor –diyelim McDonald hamburgerlerine yöneliyor– ve gerçekten de üretim güçlerinin *tahribini* gerçekleştiriyor. Her ne kadar sanayi üretimi, sağlıklı bir kapitalizmin gerekli bir özelliği olsa da, ve sanayisizleşme bu üretim biçiminin temelini çürütmeden, sonsuza kadar sürdürülemezse de, sanayinin gerilemesi, kendi başına, sistemin mantığına aykırı düşmez.

Diğer bir deyişle, kapitalizmin temel çelişkilerinden birisi, ilk kez Marx'ın gözlemlediği gibi, sermayenin üretim güçlerini geliştirme dürtüsü ile, sermayenin doğası gereği, bu gelişime engeller çıkarmasıdır:

Kapitalist üretimin *gerçek engeli*, *sermayenin* kendisidir. Sermaye ve kendi kendini genişletmesi, başlangıç ve bitiş noktası gibi görünmektedir; üretimin nedeni ve amacı yalnızca *sermaye* üretmek içindir, tersi değil; üretim araçları, sadece üretici *topluluğunun* devamlı genişlemesine yol açan canlı bir sürecin araçları değildir..... Araçlar –toplumun üretici güçlerinin kayıtsız şartsız gelişimi– sürekli olarak, var olan sermayenin kendini büyütmesine ilişkin sınırlı amaçla çelişki içindedir.³

Çağdaş Britanya ekonomisinin, iki farklı kapitalizm modeline tekabül eden iki farklı açıklamasını, örneğin Thatcher'ci on yıl için, düşünebiliriz. Burjuva paradigmasına ya da kesinlikle ilerici modele göre, Thatcher'ciliğin kendi değerlendirmesi de olan, birinci açıklama biçiminde, Britanya'nın sü-

regelen geriliğine ve anti-sanayi kültürüne karşı “modernleştirme” bir proje olmasına rağmen, bu projenin bile başarısız olmaya mahkûm olduğu; çünkü Britanya’nın antik çağlardan kalan ya da abartılı irrasyonel ideolojik şeylerin ölü toprağından tamamen kurtulmak için yetersiz kaldığı ya da isteksiz davrandığı kabul edilir. Diğer açıklamaya göre Thatcher’cilik, kapitalist birikimin, az sayıda başarısına karşılık pek çok başarısızlığa yol açan mantığının, her zamanki çelişkileri karşısında, özellikle şiddetli ve derin bir ideolojik ayarlamaydı ya da teslim olmaydı.

İkinci açıklamaya ya da modele göre, Britanya kapitalizminin şimdiki durumunda, yerli sermaye başka yerlerde kâr peşinde koşarken sanayisi, dünya ekonomisindeki öteki kapitalizmlere göre gerilemektedir; bu tekrar bir tür ilkel sanayi-öncesi sermayeye geri dönüş anlamına gelmez. Bu kısmen, erken öncülük nedeniyle ödenen bir fiyattır; çünkü İngiliz kapitalizminin erken ve rakipsiz evrimi, kendisini eksiklerini düzeltme vasıtalarından yoksun bıraktı. Ama Britanya devletinin, sağlıklı bir ekonomiyi teşvik etmekteki yetersizliği, inatla pre-kapitalist biçimlere bağlılığıyla açıklanamaz. Tersine, sorumluluk tarihsel olarak bütün akıldışılıklarıyla kapitalist mantığa direnmek için uygun olmayan devlettedir ve hükümet var olan direnme ve düzenleme mekanizmalarını bile parçalamaya kalktığında, caydırıcı yönde davranmayan yönetici sınıftadır; bu sınıf ideolojik olarak, sistemin bütün çelişkilerine canı gönülden teslim olmuştur.

Britanya’nın gerileyişindeki hiçbir şey sermayenin temel bağılıklarıyla tutarsız değildir; çünkü aslında amaç üretim değil, kâr maksimizasyonudur. Bu görüşe göre, Britanya sanayisinin yeniden canlandırılması bakımından eğer bir engel varsa, bu Britanya’nın kurumsal anakronizmlerinden çok, sermayenin kendi talancı güdüleridir. Britanya kapitalizminin (Martin Weiner’in iddia ettiği gibi⁴) gelişmesini engelle-

yen *asaleti* değil, tersine dizginsiz açgözlülüğüdür. Bu yağmacı güdüler, uzun Britanya tarihinde oldukça kesintisiz biçimde görmek mümkün; uzun bir zaman bunlar diğer Avrupa ülkelerine göre daha az sınırlandı ve kendi antik dönemlerden kalma kurumlarınca da çok az engellendi.

Bu açıdan Thatcher rejimi, 18. yüzyıl atalarına layık bir varistir; nihayet bu iktidar, monarşinin mutlakiyetçi hak iddialarından, geri dönülemez biçimde kurtuldu; çılgınca birikime yol verdi, sınıfsal yasalar yaptı ve ulusal serveti yağmaladı. Thatcher'in "Eski Yozlaşma"yı canlandırma yolunun önüne çıkan, monarşinin eski kurumları değil, yeni yaratılmış olan işçi sınıfı örgütlenmeleriydi. Thatcher'ciliğin temel amacı bu modern işçi kurumlarını parçalamaktı (monarşi ve Lordlar Kamarası gibi anakronizmleri süpürüp atmak değildi); onlar, sermayenin sanayi üretimine yönelen doğal dürtüsünü kısıtladıkları için değil, birikim sürecini –eski kurumların kesinlikle yapmadığı– engelledikleri için hedefteydi.

Kapitalizm ve Modern Devlet

O zaman, kapitalizmin ilk evrelerini aşamamak yalnızca Britanya'ya ait bir başarısızlık mıydı? Belki de, "sivil toplum"a tabi bir devlet, kapitalist ekonominin erken gelişmesi evresinde zorunlu bir koşulken, daha sonraki aşamalarda, rekabetçi uluslararası sistemde, sermayenin çelişkili güdülerine direnebilecek ve bunları dengeleyebilecek bir devlete ihtiyaç vardı. Belki de Britanya, modern kapitalizmin gereksinimlerini karşılayabilecek yeni devlet araçlarını bulmayı ihmal ederken, diğer ülkeler, gelişmiş ve rekabetçi ekonomi için devlet aygıtları yaratmakta daha yenilikçi olmuşlardı. Tom Nairn'e göre, Britanya "liberalizmin öncüsüydü" ama, uzun zamandan beri Kıta devletleri onu yakalayıp, geçmişti:

O küçük antik liberal ışık, çevresini kuşatan kasvetli karanlığa uzun zamandan beri çok parlak bir ışık saçıyordu –yani

mutlakiyetin fazla uzun süren inadı ve ölüm döşeğinde olmasının yol açtığı gerileme..... 1960'lara gelindiğinde, Batı Avrupa (sonunda) kalıcı biçimde ve çoğunlukla modernleşince, eski ışık sonsuza dek söndü; aslında o gerçekten görceleydi ve bir kuşak için karanlık koyulaşmaktaydı– bu olgu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nce de iyi bilinmektedir, ama hâlâ çoğu yerli halk bu gerçeği kabul etmemektedir. (Gene) gelişim mahallinden kaynaklanan belirsizlikler var: Hem yoğunlaşan muhafazakârlığa, hem de bunun emperyalist aşamasına rağmen, siyasi feodaliteyi sarsamayan, Kıta'nın ilerisindeki istikrarlı erken-modern düzene karşılık, bir kez Kıta bunu sağladıktan sonra, derhal bu muazzam ve iflah olmaz şeyi geride bıraktı.⁵

Böylece, görünüşe göre, diğer ülkeler, Britanya'nın üstünden kurbağa sıçrayışı yaparak, en geç başlamış ama en önce bitirmiş. Kendi feodal geçmişleriyle gecikerek de olsa temiz bir kopuş sağlamış; iktisadi verimlilikten, insan haklarına kadar uzanan her alanda, 20. yüzyıla uygun yeni değerleri ve kurumları benimsemiş; oysa Britanya geride, 1688'de takılıp kalmış.

Şimdi bir düşünelim. Halen, Avrupa'nın en başarılı ekonomisi (en azından birleşmeye kadar) Almanya'da hızlı ve yaygın bir sanayileşme gerçekleşmişti; Britanya'nın hiçbir zaman başaramadığı sermaye ve üretim güçlerinin yoğunlaşması sağlandı; bütün bunlar 19. yüzyılda eski rejimin, emperyal monarşinin, bürokratik mutlakiyetçiliğin altında olurken, burjuvazi ikinci derecede bir konumdaydı. Aynı rejim, refah tedbirleri getirdi ki, bunlar gelişkin bir toplumsal sigorta ve sağlık sistemi ile sanayiyle ilgili ilişkilere dairdi. Bütün bunlar Almanya, Britanya ya da Fransa'dan daha “modern”, demokratik ya da “liberal”; veya burjuvazisi daha olgun ve bağımsız olduğu için gerçekleşmedi; ama eğer bir şey denecekse bunlar, güçlü devlet ve zayıf burjuvazi çerçevesin-

de, emperyal monarşi ve eski aristokratik egemen sınıf ittifakına dayanılarak oldu. Eğer bu tür ilerici politikalara etkin bir burjuvazi desteği olduysa bu, muhtemelen kapitalist olmayan burjuvaziden, *Bildungsbürgertum* denen entelektüellerden geldi; ama ne olursa olsun, kapitalist burjuvazi, başka yerlerdeki daha güçlü ve kendinden emin kapitalistlerin yapabildikleri gibi, bunlara karşı çıkacak konumunda değildi; en azından Fransa'daki pragmatik olarak "olgun" burjuvazi gibi.

Öyleyse bütün bunlardan ne çıkarıyoruz? Modern Alman kapitalizmi şimdiki durumunu, en azından eski rejimiyle sürekliliği kadar, kırılmalarına da mı borçludur? Benzer şeyler Japonya için de söylenebilir mi? Hatta günümüzde, "ikinci İtalya" da denen İtalya'nın sınai başarılarının, özgün olarak bölgesel, uzmanlaşmış küçük sanayi işletme kümelerinin, "eski kent devletleri, dükalıklar, prenslikler ağınca teşvik edildiğini ve modern İtalyan devletinin de bunun üstüne uygun düşmeyen biçimde oturduğunu" iddia edenler bile var.⁶

Eğer herhangi bir biçimde modern kapitalist ekonomi ile geri siyasal-kültürel eski rejim ayrılığından söz edilmesi anlamlı olacaksa bu, erken gelişen Britanya kapitalizminden çok, uluslararası rekabetin mecbur bırakması ve mümkün kılmasıyla, eski kurumlarının sınırlarını aşan, geç gelenler için geçerlidir. Eğer bir şey denecekse, o da, bu ayrılığın iktisadi gelişmeye engel olduğu kadar yardımcı da olduğıdur. Buna karşıt olarak Britanya, kapitalizmin iktisadi mantığına çok iyi uyum sağlayan ya da en azından ona tabi olan bir devlete ve egemen kültüre sahip olduğı için sıkıntı çekmiş olabilir. O zaman, olgun ve sağlıklı bir kapitalist toplumun kurulması için, "modern" kurumlar ve kültürel standartların doğru bileşimi nedir?

Ya da genel olarak Avrupa'nın geri kalmışlığı bağlamında, Britanya kurumlarının demodeliğinin özel bir anlamı

mı var? Hobbsbawn, “tam anlamıyla ‘gelişmiş’ bir ülkede arzu edilen yapı ve kurumların”, 19. yüzyıl örneğini şöyle özetlemektedir:

Aşağı yukarı sınırları belli homojen bir devleti, uluslararası egemenliği, ulusal iktisadi gelişmeye elverecek büyüklükte, olmalı; genel olarak liberal ve temsili türde (örneğin tek anayasa ve hukukun üstünlüğü) tek bir siyasal ve yasal düzeni bulunmalı; ama aynı zamanda daha alt düzeyde, makul ölçüde yerel otonomi ve inisiyatif olmalı. Tüzelkişiler ya da diğer grup ve topluluklardan çok, topraklarında belirli temel yasal hakları olan “yurttaş” bireylerin toplamı ikamet ediyor olmalı. Onların ulusal hükümetle ilişkileri, bu tür aracı gruplar olmadan, doğrudan sağlanmalı vb.⁷

Bazı ayrıntıda ilavelerle –daha kapsamlı yurttaş ve temel haklar tanımları, devlete karşı “sivil toplum”un korunmasının gerekliliği– bu, genel olarak modern “burjuva demokrasisi”nin egemen modelidir.

19. yüzyılda, Britanya’nın tam anlamıyla “gelişmiş” bir ulus devlet modeline uygunluğundan, çok az liberal kuşku duyardı. Şimdi, kuşkular artıyor. Eleştirmenlere göre, 1688’e takılıp kalan Britanya devleti, hiçbir zaman “burjuva demokrasisi” çağına bile girmedi, bırakalım onun ötesine geçmeyi. “Birleşik Krallık”ın yurttaşları değil, tebaası var, yazılı anayasası yok, yurttaş hakları güvencede değil; mutlakîyetini monarşiden alan, modası geçmiş parlamenter egemenlik ilkesi, diğer gelişkin demokrasilerin *halk* egemenliği ile tam bir karışıklık içindedir. Seçim sistemi demokratik, hatta temsili bile değildir; devletin eylemleri gizlilikle sarmalanmıştır, mağara adamları gibi yargıçları ve miskin bir basını vardır vb. Oysa, Kıta Avrupa’sı bir yandan, konfederasyona doğru yol alırken, öte yandan, merkezin devrettiği yetkilerle yöresel otonomiler gerçekleşmiştir; Britanya’nın parlamenter mutlakîyet geleneği ise bu her iki modernleştirici eğilime de direnir ve demokra-

siden daha da uzaklaşılır. Bunlar Britanya'nın "arkaik siyasi toplumu"nın belirli unsurlarıdır ve bunlarla birlikte hasta bir ekonomi ortaya çıkar:

Çok eski zamanlardan kalma Britonlardan bahsederken, arkaik bir siyasi toplumda yaşadığımızdan söz etmekteyim..... Rahatça ve yaygın olarak Britanya kurumlarında yanlış olan hiçbir şeyin olmadığı dile getirilir –“dünyadaki en güzel kurumlar”– ama onlar ekonomi kötü durumda olduğu için iyi işlemiyormuş. Tam tersi doğrudur. Britanya ekonomisinin iyi işlememesinin nedeni, Britanya kurumlarının ölümcül bir çürüme içinde olmasıdır.⁸

Burada ne Britanya devletinin demokratik olmayan özelliklerinden, ne de siyasi reformun gerekliliğinden kuşku duyuluyor; ama iki ayrı sorun ortaya çıkmaktadır. Birincisi, Avrupa ve ABD'deki gelişkin "demokrasiler"le karşılaştırma meselesi. İkincisi, "demokrasi" ile kapitalist ekonominin ilişkisiyle ilgili.

Fransa, Almanya ya da ABD'deki burjuva demokrasi-lerinin üstünlüğüne hangi gerekçelerle inanılıyor ya da bu ülkelerin yurttaşları "halkın egemenliğini" hangi derinlikte yaşayabiliyor? Bunu görmek zor. Fransa'daki uzun cumhuriyetçi gelenek, aynı biçimde güçlü olan mutlakiyetçi gelenekleri yok etmedi. Fransız devletindeki polisin yetkileriyle, modern demokrasi imajını bağdaştırmak güç (Britanya'daki güncel siyasi reform kampanyasında, Mayıs 68'in biçimlendirdiği ve ağırlıkla temsil edilen 1960 kuşağı, bunu çoğu insandan daha canlı olarak hatırlamalı). Az gelişkin toplumsal hareketleri ve ileri kapitalist dünyada işçi sınıfının en az örgütlü olduğu toplumlardan birisi olmasıyla dile düşen Fransa, Britanya'yla karşılaştırıldığında, "sivil toplum" konusunda nasıl daha olumlu bulunuyor? Britanya'nın yoğun grevlerle dolu sanayi ekonomisi keskin bir tezat oluşturur; Fransız sanayisinde grevler dikkat çekici ölçüde azdır;

bu duruma büyük ölçüde, sendikacıların olumsuz etkisi ve içişleri bakanlığının “yıkıcı insanlarla” ilgili olarak topladığı siyasal istihbarat yol açmıştır.⁹ Yakınlarda Fransız yargı sistemi, yürütmenin siyasi müdahalelerine karşı yargının bağımsızlığını talep eden grev nedeniyle durma noktasına gelmiştir; bu, Fransız demokrasisinin geleceğine ilişkin iyi bir işaret olurken, aynı zamanda bize güncel anayasal gereklerle ilgili bir şeyler söylemektedir.

Almanya’ya gelince, anayasal ilkelerinin hiçbirisi, *Berufsverbot*’u (mesleki yasakları) engellemez; bu, yakın zamanlarda, ulusun yeniden birleşmesinden sonra ortaya çıkan, Doğu’dan gelen entelektüelleri ve memurları bünyesine katma sorununda yankılandı. Daha az önemli olmayan bir başka öge de Almanya’nın modern iktisadi mucizesinin, kullanıldıktan sonra atılabilen *Gasterbeiter* (misafir işçi) tarafından yaratılmasıdır; sayıları milyonları bulan ve Alman işgücünün önemli bir bölümünü oluşturan bu işçilerden sadece yurttaşlık hakkı esirgenmekle kalınmamış, temel sivil hakları da verilmemiştir; bunlar polis devletine yaklaştıkça koşullarda yaşamaktadırlar: Çalışma izni ve bununla birlikte verilen oturma hakkı, en hafif suçlarda bile geri alınabilmektedir; ikamet yerlerini değiştirme ve siyasi faaliyetlere katılma hakları yoktur vb.

20. yüzyılın en baskıcı devletlerinin, Stalin’in Sovyetler Birliği’nden, çeşitli Latin Amerika diktatörlüklerine kadar, hepsinin tabii yazılı anayasaları vardı. Kapitalist demokrasiler arasında, en demokratik anayasa ve seçim sistemine sahip olan ülkelerden birisi olmasına rağmen, yakın zamanda İtalya’yı Birleşmiş Milletler, Batı Avrupa’nın en az demokratik olan ülkesi olarak değerlendirdi. (Bu kitap baskıya girerken, İtalyanlar seçim sistemi reformu için referandum yaptılar. Görünüşe bakılırsa seçmenler, yeni sistemin, bazı teknik ölçütlere göre daha az demokratik olabileceğine karar verdiler;

böylece başka şeylerin yanı sıra, seçimlerin mafyanın manipülasyonundan daha az etkilenebileceğini ve cezai soruşturma altındaki çok sayıda yerel politikacı sorununun hafifletilebileceğini düşünüyorlardı.)

Örnek İnsan Hakları Beyannamesi'yle ABD Anayasası, Batı dünyasında Soğuk Savaş'ın en şiddetli baskıcılığı olan McCarthy'ciliği önleyemediği gibi, ABD'nin kendisine tabi devletlerde, insan haklarının çok yönlü ve şiddetle bastırılmasına sponsorluk yapmasına engel olamadığını, söylemeye bile gerek yok. Amerikan basını, Britanya'da hiçbir zaman yapılmayacak biçimde Watergate Skandalı'nı sergilemiş olabilir; ama bu, daha sonra, hiç kimseye karşı sorumlu olmayan, daha da gelişkin ve geniş çaplı bir gizli devletin kurulmasını engellemedi. İran-Kontra skandalının sorumlusunun, gizli ve suç işleyen bir örgüt olduğunun sergilenmesinin sonunda, iktidardaki kimseden hesap sorulmadı. Gerçekten de –Britanya'dan daha demokratik ve daha temsili olmayan bir seçim sisteminin ürünü olan– gizli devletin başlıca sponsorları neredeyse hemen başkan oldular. Ve bunlar “yürütmenin ayrıcalığı”nın yalnızca, çok daha garip ve televizyonlara layık göstergeleriydi. Yürütme, düzenli olarak ve en etkili biçimde, dış ilişkilerin ve savaşların yönetimini, karşı çıkılmayan bir gizlilik ve sorumsuzlukla idare etmektedir. Bu antidemokratik aşırılıklar, “güvenlik devleti”nin organlarıyla sınırlı değildir; örneğin, Los Angeles Polis Dairesi'nin ya da sosyal yardım otoritelerinin olağan ilgisine muhatap olan herkes, bu konuda tanıklık yapabilir.

Neticede, “eskimiş” Britanya devletine göre, “ileri” burjuva demokrasilerinde, yurttaşlık ve sivil özgürlüklerin daha çok güvencede olduğu, hiç de açık değildir. Ne de Avrupa'nın konfederasyona ve yerel otonomiye doğru eğilimiyle (böyle eğilimlerin gerçek olduğu varsayımı altında) ilgili olarak ne düşünebileceğimiz aşıkârdır. Nasıl Britanya'nın Avrupa'yla

bütünleşmeye, özellikle de onun ılımlı Sosyal Sözleşme'si-ne karşı direnmesi, pre-modern gerilikten çok, kapitalizmin mantığıyla ilgiliyse; Avrupa'nın bütünleşmesinin demokratik uzantıları belli değilken, yerel otonomiye doğru gelişen demokratik eğilim, pre-kapitalist "parsellenmiş egemenlik" mirası kadar, burjuva demokrasisinin dürtülerine de bağlı olabilir. Her halükârda, bazı devletler yazılı anayasalardan, haklar bildirgelerinden ve orantılı temsil sistemlerinden kazandığını, bürokratik mutlakiyetçiliğin türevi olan devletçi gelenekler nedeniyle kaybetmiş olabilir; ya da ABD'de olduğu gibi, yurttaşlığı artık seçkinlerle sınırlamanın mümkün olmadığı durumda, onun gücünü azaltmak gayretiyle ortaya çıkmış monarşik bir başkanlık yönetimi ve birçok maddesi, demokrasiyi uygulamak kadar sınırlamak saikiyle de yazılmış bir anayasadan bahsedebiliriz.¹⁰

Kapitalizm ve Demokrasi

"Burjuva demokrasisi" ve kapitalist verimlilik hakkında ne söylenebilir? Tom Nairn'ın argümanında, Britanya ekonomisinin gerilemesi ile, bir biçimde sadece genel olarak politik gerilik arasında değil ama, özellikle *demokrasinin yetersizliği* arasında güçlü bir ilişkinin bulunduğu iması var; "rasyonel ve kalıcı burjuva yurttaşlık kavramları, eşitlik ve yasal haklar" gibi daha demokratik burjuva fikirleri beğenmemekten; Britanya bağlamında bunların "tabiyet, sadakat ve sınıf"a dönüştürülmesinden söz ediyor.¹¹ Gene, Britanya kurumlarının, ekonomi zayıf olduğu için gücünü kaybetmediğini, ekonominin, Britanya'nın kurumları yüzünden güçsüz olduğunu ve özellikle de demode siyasi kültürün, gelişmeyi engellediğini öne sürüyor.

Kapitalist ekonominin başarısı ile burjuva demokrasisinin ergenliğe erişmesi arasında olduğu varsayılan ilişki hiç de açık değil. Kapitalizm demokrasi olmaksızın da çalıştı ve onsuz

devam edemeyeceğini varsaymak için de hiçbir neden yok. Ama varsayalım ki, bir ilişki var. O zaman, Britanya'nın siyasi başarısızlığında özel olan nedir? Eğer ileri kapitalist devletler genel olarak "liberal" ve "demokratik" ise, ama hepsinin de kusurları varsa, verimli bir kapitalist ekonomiyi, acaba belirli tür eksiklikler mi, diğerlerine göre, daha çok engelliyor? Burada kanıtlar en azından açık değil. Britanya devletini, öteki Avrupa ülkeleriyle karşılaştırarak, onun eskimişliğine dair belirli yönleri listelemek yeterince kolay; bundan sonra da, Britanya'ya özgü iktisadi geriliğin, bir biçimde bu özel eskimiliklerle ilişkili olduğu varsayılıyor. Ama, şimdi kapitalist ekonomisinin gerileme biçiminin, Britanya'yla en çok benzerlik gösterdiği ABD'yi (diğer "Anglo-Sakson" kapitalizmiyle birlikte) denkleme dahil ettiğimizde, ne oluyor? Kanıtlar, Britanya'nın ve ABD'nin belirli yönlerden demokrasilerinin eksikliğini mi gösteriyor? Örneğin, temsili olmayan seçim sistemleri mi iktisadi sıkıntılarına yol açıyor? Ya da tersine, ama aynı ölçüde inandırıcı bir argüman şu olabilir: Kıta Avrupa (ya da Japonya) demokrasilerinin belirli eksikliklerinin –Güney Kore ve Tayvan otoriter rejimleri bir yana– iktisaden değerli oldukları kanıtlanmıştır.

Kuşkusuz her iki formül de işe yaramamaktadır. Tarihsel avantajları ne olursa olsun, bugünün önderlerinin, yarının mağlupları olabileceği, hiç de yabana atılır bir düşünce değildir. Güncel genel gerilemede, Britanya ekonomisinin, başkalarının bağımsızlığı olan, özel bir hastalıktan acı çektiği hiç aşıkâr değildir. Devletlerin müdahale gelenekleri olsun ya da olmasın, ileri kapitalist ekonomiler (uzun zamandan beri insani kapitalizm modeli olarak görülen İsveç, bu bakımdan en dramatik örnektir), ayakta durmakta zorlanmaktadır; "İnsani yüzölçü" kapitalizmin, görece olarak kısa ve konjonktürel bir olay olduğu, kapitalist olgunluğun doğal bir ifadesi olmadığı ortaya çıkabilir.

Ama eğer demokrasi ile kapitalist verimlilik arasında basit bir formül yoksa, o zaman en azından bu ilişkinin belirsiz olduğu söylenebilir. Demode devletin ve eksikli demokrasinin, Britanya'nın iktisadi gelişimini kösteklediği iddia edilerek, demokrasi ve kapitalizme dair apaçık soruların sesi kısılıyor; bu beylik denklemin, komünizmin çözülüşünden sonra ideolojik ağırlığı arttı. Belirli tür siyasal "geriliğin" ve demokrasiye sınırlamalar getirilmesinin, kapitalist ekonominin (hatta faşizm gibi anormallikler bir yana, "normal" zamanlarda bile) gereksinimlerine hizmet ettiğinin farkında olmanın, en azından yararlı bir düzeltici işlevi var. Ve bu, ileri kapitalist demokrasilerin, yurtdışındaki tehlikeli emperyalist girişimlerinden ve baskıcı tabi devletleri himaye ederek, kendi antidemokratik güdülerini ihraç etmelerinden elde ettikleri iktisadi kazançlardan ya da siyasal istikrarlarını sağlamak amacıyla, borçlandırma ve uluslararası işbölümü vasıtasıyla Üçüncü Dünya ekonomilerinin üstüne iktisadi kriz yükünü boşaltmalarından, oldukça farklı.

Kapitalizm ile demokrasi arasındaki bu tarihsel ayrılmanın ötesinde, onların birbiriyle bağdaşmasına ilişkin mutlak yapısal sınırlamalar var. Kuşkusuz, "burjuva demokrasisi", tarihsel ve hatta yapısal olarak kapitalizmle bağlantılı. Bu boyutuyla, "liberal" ya da burjuva paradigma kavramı olan ilerleme, doğrudur. Kapitalizm, daha önce görülmedik ölçüde siyasal hakların genişlemesini mümkün kılmıştır. Örneğin, siyaseten elde edilen mülkiyet dediğimiz mülkiyet biçiminin ve kolektif ilkelerin gerilemesi, kapitalizmin doğal sonucuydu ve biçimsel demokrasinin gerekli ama, yeterli olmayan koşulları sağlandı. Kaynakların tahsisi, girift biçimde, yargısal ve siyasal imtiyazlarla donatılmış "ekonomi-dışı" statüye bağlı olduğu sürece, siyasal hakların genişlemesi, bu egemen mülkiyet ilişkileriyle bağdaşamazdı. Yargısal ve siyasal farklılıklar, mülkiyet ilişkilerinin özünü oluşturduğu zaman, *formel* de-

mokrazi diye de bir Şey olamazdı. Lordlar ve köylüleri, tanım gereği, feodal sistemi yadsımadan, eşit yasal statüye sahip olamazlardı. Aynı Şey, sermaye ile işçi ilişkileri için geçerli değildir; çünkü kapitalist el koyma biçimi, yasal statüye değil, bütünüyle “iktisadi” zorlamalara; her Şeyden önce de, sadece iş araçlarına ulaşabilmek için, işgücünü ücret karşılığı satmak zorunda olan mülksüz iŐçilere dayanır. Bunun anlamı, kapitalizmin, egemen mülkiyet ilişkilerini ve el koyma biçimlerini yeniden tanımlamadan, evrensel oy hakkına bile izin verebileceğidir.

Ama bu aynı zamanda, kapitalizm altındaki demokrasi- nin ilerlemesine, yurttaŐılıđın çarpıcı biçimde, gerilemesinin eşlik etmesi, anlamına gelir. İŞçilerin tam siyasal haklarını elde etmeleri ne kadar önemli olmuş olsa da, diyelim ki, Antik Yunan’daki kölelerin, yurttaŐılık hakkı elde etmeleri ya da köylülerin Atina demokrasisinde elde ettikleri haklarla, aynı dönüştürücü etkileri olmamıştır;¹² ve modern ücretli iŐçiye yasalar önünde tanınan eşitlik, ortaçağ köylüsüne tanınınsaydı anlamı farklı olurdu. Ne yasal eşitlik, ne de evrensel oy hakkı, kapitalizmin kuruluşundaki ilkeleri, el koyanlar ile üreticiler, sermaye ile işçi ilişkilerini, ihlal etmez. Eğer kapitalizm, tanımı genişlemiş bir yurttaş kitlesine tolerans gösterecekse, o zaman yurttaŐılıđın değerini de azaltmalıydı ve bu değerin yeniden geri verilmesine dayanamazdı.

Britanya’da ve diğer yerlerde modern demokrasi fikri sınırlandırılmıŐtır; bu, eski çağların enkazı ya da İngiltere’nin eski özgürlükler mitolojisi nedeniyle değil, kapitalizmin kendisine ve evrimine eşlik etmiş olan ideolojik gelenekler tarafından gerçekleştirilmiŐtir. Kapitalist demokrasi, mutlak sınırlara sahiptir; sadece gerçeğin derin biçimde çarpıtıldığı durumlarda değil, sömürü başladığı zaman, bir ideal olarak bile sona erer. Kapitalist mülkiyet ilişkilerindeki muazzam güç yoğunlaŐmaları, kişisel olmayan piyasa disiplininin ge-

rektirdikleri ve azami kâr zorunluluğu, herhangi bir demokratik sorumluluğu engellemektedir. Örneğin, demokratik talepler ne işyerinde, ne de işgücü ve kaynakların dağıtımında kaale alınır. Bu, insan yaşamının geniş alanlarını –aslında günlük yaşamımızın büyük bölümünü– bırakın uygulamada, prensip olarak bile, demokrasi ortamının dışında bırakır.

Nasıl feodalizm tanım gereği, yasal eşitlik ve biçimsel demokrasiyle feodalizm olarak kalamazsa, kapitalizm de, demokrasinin onun ötesine geçmesiyle, çalışmanın, üretimin, kaynak tahsisinin ve dağıtımının demokratik olarak örgütlenmesiyle, ayakta kalamaz. İtici mekanizmasının ne doğru-
dan devlet baskısı, ne de kâr zorunlulukları olduğu; demokratik olarak insanların kendi geleceğini saptayabildiği, bütün insani değerlerin, birikimin yıkıcı ve savurgan zorunluluklarına tabi olmasının gerekmediği bir ekonomiyi ileride göreceğiz. Demokrasinin bu tür ilerlemesi, nasıl kapitalizm, feodalizmden farklıysa, kapitalizmden de farklı, bir sosyal ilişkiler sistemini gerektirir. Buna sosyalizm denirdi ve sosyalist idealin en kötü deformasyonu, tarihsel geçmişe geri çekildikten sonra şimdi, onun demokratik projesini yeniden canlandırmak için ileriye bakabiliriz.

Notlar

- 1 Tom Nairn, *The Enchanted Glass: Britain and its Monarchy*, Londra 1988, s. 371-2.
- 2 *Ibid.*, s. 373.
- 3 Karl Marx, *Capital*, Moskova 1971, cilt 3, s. 250.
- 4 Martin Wiener, *English Culture and the Decline of the Industrial Spirit 1850-1980*, Cambridge 1981, bölüm 7.
- 5 Nairn, s. 376.
- 6 *Guardian*, 11 Haziran 1990, s. 9.
- 7 E. J. Hobsbawm, *The Age of Empire 1875-1914*, Londra 1987, s. 22.

- 8 Neal Ascherson'un, Nairn s. 325'teki alıntısı. Ascherson sürekli olarak Britanya devletinin demode olduğunu tekrarlar ve Britanya'daki parlamenter egemenlik ile daha ileri Avrupa demokrasisindeki halk egemenliğinin karşıtlığını belirtir. Örneğin bkz. *The Independent on Sunday*, 18 Eylül 1990.
- 9 Tony Benn, *Against the Tide: Diaries 1973-76*, Londra 1990, s. 149; Fransız otomobil firması Simca'nın eski yöneticisinin ağzından, hiç grev olmadan geçen 22 yıl örneğinden bahseder.
- 10 Federalciler açıkça demokrasiyi defetmek ve yurttaş kitlesi ile siyasi karar verme süreci arasındaki mesafeyi açmak amacıyla, yetkilerin dağıtıldığı konfederasyondan farklı olarak, büyük bir cumhuriyete taraftardılar; böylece "hizipleşme" tehlikesi önlenebileceği gibi, temsil edilenleri, temsil edenlerin oranı düşürülecek ve her şeyden önce de, yerel otonomi pahasına, merkezi hükümet güçlendirilecek; yürütme de yasamaya göre daha güçlü olacaktı; başkanın ve senatörlerin seçimi dolaylı olacaktı (bu madde daha sonra değiştirilmiştir) vb. Geleneksel olarak Amerikan özgürlüklerinin güvencesi sayılan kuvvetler ayrılığı bile, özellikle de Yüksek Mahkeme'nin gücünün, demokratik güçlerin sınırlandırılmasına vasıta olduğu, yorumu yapılabilir. Bkz. C. W. Barrow, "Historical Criticisms of the US Constitution in Populist-Progressive Political Theory", *History of Political Thought*, IX. 1. İlkbahar 1988, s. 137-60. Kuşkusuz, Yüksek Mahkeme çoğu kez yurttaş haklarının korunmasına ve geliştirilmesine hizmet etmiştir; ama, anayasal hukuktaki "Reagan devrimi", mahkemenin anayasal güçlerinin aynı zamanda nasıl etkili biçimde, demokratik hak ve özgürlüklerin -ilk kez olarak da değil- yok edilebileceğini de göstermiştir. Bkz. Ronald Dworkin, "The Reagan Revolution and the Supreme Court", *New York Review of Books*, Temmuz 18, 1991, s. 23-8.
- 11 Nairn, s. 337.
- 12 Atina'da yurttaşlık hakkının, köylüler üstündeki etkilerini şu çalışmamda tartıştım: *Peasant-Citizen and Slave: The Foundations of Athenian Democracy*, Londra 1988.

DİZİN

- açık tarla sistemi 200–201, 210 n8,
Addison, Joseph 147
Almanya
    devletin oluşumu 46–47
    sanayileşme 137–138
Amerika Birleşik Devletleri
    devlet kavramı 55–56, 226
    işçi sınıfı hareketi 109–110
    sanayi gelişme 141, 228
anayasal reform 29
anayasacılık 98–101
anayasalar, ve sivil özgürlükler
    226–227
Anderson, Perry
    burjuvazi üstüne 38
    “Çöküşün Rakamları” 31,
    32–34
    devlet üstüne 41–42, 43–44,
    138, 139
    Devrim üstüne 82
    Londra üstüne 141
    sosyal teori üstüne 117–119
    ayrıca bkz Nairn-Anderson
    tezleri
aristokrasiler
    ve ideoloji 173–175
    ve kapatma hareketi 162
    ve sanayi gelişim 137–138
    ve tarım kapitalizmi 167–170
artıdeğerin alınması, tarım 70–71;
    ayrıca bkz. mülkiyet; tarım
    kapitalizmi
Ascherson, Neal 232
Ashcraft, Richard 189
askeri güç, ve iktisadi büyüme
    133–134, 140
Bacon, Francis 115, 118
bahçe, peyzaj 146–149
Balzac, Honoré de 145
bankacılık sistemi 131, 132
bireycilik
    Macfarlane 158–160, 191–206,
    211 n23
    ve direniş 93–95
    ve onay 95–96
    ve patriarkalizm 178–179
    ve sosyal düşünce 124–125
Bismarc, Otto von 137
Bodin, Jean 45, 67, 68, 70, 74, 80, 81,
    84, 87, 120, 124
Bossuet, Bishop, *Discourse on
    Universal History* 122–123
Brenner, Robert 27–28, 210
Britanya, ve millet 49 Ayrıca bkz.
    İngiltere
Brown, Capability 148
burjuva devrimi
    ve İngiltere 29–30, 32, 37, 41–
    42, 163–165, 209
    ve Marksizm 24
    ve modernite 60–64
    ve sosyal teori 118–119
burjuva paradigması 19–37
burjuvazi
    Fransız 60–64, 102–103
    ve kapitalizm 19–37
Burke, Edmund 58, 106, 148
bürokratik kültür 61

- Charles I, İngiltere kralı 72, 176
- Clark, J. C. D. 158–192, 206–211
- Coleridge, Samuel Taylor 150
- Comninel, George 211
- Cromwell, Oliver 91, 97–98, 105
- cumhuriyetçilik 94, 98–103
- Çartizm 103–104
- çıkar, kavramı 202
- Defoe, Daniel, *Tour Through the Whole Island of Great Britain* 148
- demokrasi
- ve İngiliz siyasal düşüncesi 81–83
  - ve kapitalizm 227–231, 232 n10
- ayrıca bkz. cumhuriyetçilik*
- devlet
- kavramı, Amerika 55–56, 226
  - merkezileşme 44–48, 70–74, 102, 195
  - “modern”, ve İngiltere 36–37, 41–44, 55–56, 105, 171, 173, 219–231
  - ve burjuva devrimi 29, 60–63, 101–102, 105–106
  - ve egemenlik 67–74
  - ve işçi sınıfı hareketi 103–104
  - ve kilise 174–176
  - ve millet 49–60
  - ve sanayinin gelişmesi 138–141
- devrim, düşüncesi 23, 25–26
- dil 113–116
- dinsel çatışma 175–176
- Dobb, Maurice 27
- doğal haklar
- ve mutlakiyet 81–83, 92, 105, 184–185
  - ve radikalizm 98–99
- efendi-hizmetkâr ilişkisi 179–180, 188–189 n40
- egemenlik 45, 67–73, 81–98, 175, 223
- egemen sınıf, İngiliz
- Fransa’yla karşılaştırma 100
  - kamusal güçler 70–72
  - ve vergilendirme 172
- ekonomi, ulusal ekonominin gelişimi 129–141
- Engels, Friedrich 25
- eski rejim olarak İngiltere 158–185
- Eşitlikçiler (Levellers) ve “aynı seviyeye gelme” 91–93, 94–98, 99, 105
- eşitlikçilik [egalitarianism] 108–110
- felsefi tarih 122–123
- feodalizm
- kapitalizme geçiş 25–27, 203, 207–208
  - ve mülkiyet hukuku 70–71, 75–80
- ayrıca bkz. tüzel varlık*
- Filmer, Robert 80, 92, 96, 180
- finans sermayesi 28, 29, 30
- Fizyokratlar 22, 121
- Fransa
- bahçe estetiği 148–149
  - demokrasi 225
  - dilsel hiyerarşi 114–115
  - dinsel çatışma 177
  - egemenlik 71, 88–89, 100–102
  - hukuk 69–70, 74, 79–80
  - modernite 60–64
  - ve aristokrasi 167–169
  - ve devlet düşüncesi 44–46, 56–57, 60–62, 68–69, 88–89, 172
- Fransız Akademisi [Academie Française] 115

- Fransız devletinin idari yapısı 42
 Fransız Devrimi
   ve burjuva paradigması 19–22,
     60–61
   ve milliyetçilik 49–52
   ve modern devlet 36–37
 gelenek, siyasal söylemde rolü
   105–106
 geliştirme/iyileştirme kültürü, *bkz.*
   verimlilik
 genel irade, düşüncesi 56–58
 genel oy hakkı, ve onay 95, 96–97
 Guizot, François 22
- Haklar Bildirgesi, tartışma 83
 halk, egemenlik 87–101, 123–124
 Harrington, James, *Republic of Oceana* 93, 94
 Hegel, G. W. F. von 46, 47, 49, 121,
   122, 126
 Hristiyanlık, İngiliz 173–177
   ve Locke 142
 Hill, Christopher 12, 164, 187, 206
 Hilton, Rodney 27, 38, 84
 Hobbes, Thomas 80–85, 98, 111, 178
   Leviathan 80
 Hobsbawm, Eric 223
 Hotman, François, *Francogallia* 89
 Huguenot'lar, siyasi düşünceleri 89,
   92, 177
 Hume, David, *History of Great Britain* 21
- Ireton, Henry 91, 97, 98, 106
 İç Savaş, İngiliz
   revizyonist bilimde 157, 186
   n3, 198
   ve burjuva devrimi 22–23, 165
   ve dinsel çatışmalar 175–176
   ve egemenlik 68–69, 73, 80–84
 ideolojiler, egemen 163–164,
   173–185
- iktisadi düşünce, ve sosyal teori
   119–120, 124–125
 ilerleme
   ve burjuvazi 19–22, 26
   ve kapitalizm 213–219
   ayrıca bkz. tarihsel gelişme
 imtiyaz/ayrıcılık 108–110
 İngiltere
   ve kapitalizm 17–24, 28–37, 37
   n1, 63–64, 119–120
   ve millet 50, 53–60
   ayrıca bkz. kapitalizmin altında
   devlet; egemen sınıf; sosyal
   teori
 iskân yasası [strict settlement]
   77–78
 “işçilik” 109–110
 işçi sınıfı hareketi
   ve eşitlikçilik 108–110
   ve siyasi talepler 103–104
   ve Thatcher'cilik 220
 İtalya, sivil özgürlükler 225–226
- James II, İngiltere kralı 184
 Johnson, R. W. 175
- kapatma hareketi 161–162, 183–184
 kapitalizm
   ve bireycilik 192, 195–197
   ve burjuvazi 19–37, 151–152,
     163, 185, 216, 221–222
   ve demokrasi 227–231
   ve devletin gelişimi 46–48
   ve ilerleme 216–220
   ve İngiliz “geriliği” düşüncesi
     17–18, 28–37, 131, 155,
     214–215, 219–220
   ve işçi sınıfı talepleri 104,
     109–110
   ve kent kültürü 140–152
   ve patriarkalizm 178–179

- ve revizyonist tarih 204–209
 ve sanayileşme 138–141, 165–166, 187
 ve sınıf ideolojisi 59–60
 ve sosyal teori 125
 kent kültürü 144–145
 kent kültürü, ve kapitalizm 141–145, 148–151
 kırsalcılık, idealize etme 145–152
 Kiernan, V. G.
 Kraliyet Derneği 115–117
- Laud, Başpiskopos 176
 Locke, John 20, 23, 82, 96, 106, 112
An Essay Concerning Human Understanding 116, 182
 mülkiyet üstüne 99
Two Treatises of Government 69
 ve egemen ideoloji 181–185, 189
 n45, 200
 ve patriarkalizm 181
 zımni onay üstüne [tacit consent] 96–98
- Londra
 kapitalist kent olarak 141–144
 pazar olarak 132
- Macfarlane, Alan 158–162, 191–211
The Origins of English Individualism 91, 93
 Macpherson, C. B 111
 McNally, David 189
 Marksizm 24–28, 118, 125–126
 Marten, Sir Henry 83
 Marx, Karl
The Eighteenth Brumaire 60
 ve burjuva paradigması 24–28
Capital 187 n20
 kapitalizm üstüne 216, 217, 187 n20
- Mayer, Arno 30, 214
 millet ve milliyetçilik 45, 49–60
 Mitterrand, François 61
 modernleşme, tamamlanmamış
 Britanya 28–37, 188–189
 Fransa 61–64
 ayrıca bkz. devlet
- monarşi
 Britanya kültürü 53–55
 ve egemenlik 58–59
 Montesquieu, Charles-Louis de
Considerations on the Grandeur and Decline of the Romans 122
The Spirit of the Laws 122
- More, Thomas 150, 199
 mutlakiyet [absolutism]
 ve aristokratik güç 167–169
 ve cumhuriyetçilik 102–103
 ve dil 102–103
 ve feodalizm 207–208
 ve genel irade 49–50
 ve halk egemenliği 87–91, 100
 ve Hobbes, 80–84
 ve İç Savaş 81–98
 ve modern devlet 42–43, 44–45
 ve sosyal düşünce 119–121
- mülkiyet, sistemi 75–79, 192–196
 feodal 70–71
 ve bireycilik 95, 211 n23
 ve demokrasi 230–23
 ve Fransız Devrimi 107
 ve hukuk 74–79
 ve İç Savaş 91–93, 104
 ve Locke 186–189
 ve örfi hukuk 200–203
 ve toplumsal değişim 164–168, 173

- Nairn, Tom 28, 29, 50, 53, 214, 220, 227
 cumhuriyetçilik üstüne 99, 102, 106
 edinilmiş telaffuz üstüne 113, 114
 Londra üstüne 141
 monarşi üstüne 105
The Enchanted Glass 63
 Nairn-Anderson tezleri 28–35, 38–39 n14, 41, 156,
 Britanya ekonomisi üstüne 130–131, 134
 Britanya entelektüel kültürü üstüne 63, 116–118
 işçilik üstüne 125–126
 ve cumhuriyetçilik 99, 102–103, 107
 ve ulusal kimlik 50
 Napolyon, ve devletin merkezileştirilmesi 45–46, 74
New Left Review 117
 Newton, Isaac 118
 onay, kavramları [consent, conceptions] 95–98
 Orren, Karen, *Belated Feudalism* 188
 Overton, Richard 95
 örfi hukuk [common law] 69–80
 Paine, Thomas, *The Rights of Men* 99
 Paris 142
 parlamento
 ve cumhuriyetçilik 99–100
 ve egemenlik 68–69, 72, 81–85, 175
 ve genel oy hakkı 97
 ve kapatma hareketi 162
 ve milli birlik 34–35
 ve monarşi 171–173, 175
 patriarkalizm 178–180, 188–189 n20
 Petty, William 124
 piyasalar, ve kapitalizm 129–134, 141
 politik ekonomi; bkz iktisadi düşünce
 Poujade, Pierre 63, 65
 Putney Tartışmaları 95, 98
 Reformasyon, İngiliz 174–175
 revizyonist tarih 19, 156–157
 Richelieu, Cardinal 115, 149
 Roma hukuku 75, 78–79
 Rousseau, Jean-Jacques 56, 111, 145
 Russell, Conrad 176, 188
 sanayileşme
 düşüncesi 26, 166–167, 187 n20
 ve kapitalizm 134–141, 216–219
 88 Bildirge'si [Charter 88] 29
 Shaftsbury, First Earl 111, 117, 181
 sınıf ilişkileri
 ve devlet müdahalesi 139–140
 ve İngiliz kültürü 58–60
 ve kapitalizmin özgüllüğü 24–25
 ve mülkiyet biçimleri 196–197, 202–203
 ve toplumsal değişim 164–166
 sivil toplum
 Locke'un kavramı 69
 sosyal teoride 121
 ve devlet 44, 45, 49
 siyasal toplum, düşüncesi 119–121
 Smith, Adam 21, 121, 204, 217
 sosyal teori
 ve İngiliz kapitalizmi 117–126
 ve toplumsal altüstlük 198–199
 sözleşmecilik [contractarianism] 179–180

- Sprat, Thomas 116
 Starkey, Thomas 199
 Steuart, Sir James 46
 Stone, Lawrence 194, 210
 şehir/kent, *bkz.* kent kültürü
- Tacitus 205, 211
 Tarım kapitalizmi
   ve kapitalizmin doğuşu 20–21,
     23, 25, 27–28, 164, 169–170,
     195–196
   ve kırsalcılığın idealize
     edilmesi 145–152
   ve minimalist devlet 42, 47–48
   ve mülkiyet hukuku 78–79
   ve piyasaların gelişimi 132–134
 tarihsel gelişme, paradigması 18–
   37 *ayrıca bkz.* ilerleme
- Tawney, R. H. 206
 Thatcher, Margaret 63
 Thatcher'cilik 219–220
 Thierry, Augustin 22
 Thompson, E. P. 164, 189
   Nairn-Anderson tezleriyle
     tartışma 29, 36
   *The Making of the English Wor-
     king Class* 187 n20
- toplumsal altüstlük 197–199
 toplumsal değişim, İngiliz tarihi
   156–167, 191–192, 194, 200
- toprak tasarruf biçimleri 75–77, 79;
   ayrıca bkz. mülkiyet sistemi
- toprak ve ticaret, muhalefet 150
 tüzel varlık, feodal [corporatism]
   93, 94, 99–100, 178–179
- uluslararası rekabet, ve kapitalist
   gelişme 32–35, 46–47, 135–
   141, 222
- vergilendirme 43, 172
 verimlilik
   ve dil 116–117
   ve kapitalizm 216–220
   ve kırsalcılık 146–152
   ve mülkiyet 20–21, 22–23,
     183–184
   ve politik ekonomi 123
- Vico, Giambattista 122
- Vindiciae contra Tyrannos* 110
 Weber, Max 151, 194
 Wiener, Martin 136, 231
 Winstanley, Gerrard 176
 Wotton, William 116
- yargı hakkı, tartışmalar 100–101
 yurttaşlık 94, 98, 225–226
 yükümlülük, siyasi 96–98